Anlaşma: Anlatma ve Anlama

Arda Denkel

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ANLAŞMA:
ANLATMA VE ANLAMA

İletişim Üzerine Bir Felsefe Araştırması

Arda Denkel

Bütün hakları korunmuştur.
Birinci Baskı Mayıs 1981

Boğaziçi Üniversitesi Matbaasında Basılmıştır.
Bebek - İstanbul

Ayşegül İçin..

İçindekiler

Önsöz VII

İletişim ve Düşünce 1

Anlatma 27

Anlama 49

Uzlaşım 69

Bitiriş 87

Önsöz

Bu kitabı, 1977 yılında tamamlayarak Oxford Üniversitesi'ne teslim ettiğim Doktora tezimden türettim. Bu kitap ve o tez arasında, aynı konuları kapsamalarına, ve birçok bölümlerin hemen doğrudan çeviri niteliği göstermelerine karşın, bazı önemli ayrılıklar bulunmaktadır. İlki, bir tezde bulunması beklenecek, oysa bir kitapta hoş görülmeyecek "fazla ayrıntı"nın atılmış oluşudur. Bu açıdan, özellikle deneysel bilginin aktarılmasında, kitap tezden daha fakir, ancak daha kolay okunur durumdadır. Konuların sıralanışı ve anlatım açılarından ilk iki bölüm, hemen yeniden yazıldı denebilir. Son iki bölümse teze çok daha yakın kalmıştır. Burada felsefi tutum olarak, yapılan, kavram çözümlemesi, kavram açıklamasıdır. Ancak kavramların özellikleri ve kullanılış biçimleri bir dilden başkasına önemli değişiklikler gösterebilmektedir. Bu yüzden birçok konunun Türk diline uyarlanması zorunlu olmuş, ve dolayısıyla bazı konuların tartışılması yeniden yazma gerektirmiştir.

Başka bir dilde felsefe konuları üzerine düşünüp yazan, özellikle kavramsal çözümleme yapıyorsa, Türkçe'de de aynı konuları düşünmek ve yazmak gerektiğinde önemli güçlüklerle karşılaşıyor. Bu güçlükler "arıtılmış" Türkçe kullanılmak istendiğinde ortaya çıkmaktadır; Arapça ve Farsça sözcüklerle zenginleşmiş "eski dil" için böyle bir sorun söz konusu değildir. Üzüntüyle belirteceğim ki, benim uygulamam açısından bakıldığında Türkçe "yenilenmiş" bir dil değil, yalnızca "arıtılmış", dolayısıyla fakirleştirilmiş bir dil görünümündedir. Düşünme açısından, kavramsal fakirliğin yol açtığı çıkmazlar ve ayrım sağlama olanaksızlıkları, yenilmesi, ve kısa sürede giderilmesi gereken sakatlıklardır. Buna örnek olarak, bu kitapta değindiğim ve bir açıklama ile ilgili olarak kullanmak zorunda kaldığım "düşünme" ile ilgili sözcükleri göstermek isterim. "Düşünmek", yani İngilizce'deki karşılığıyla "to think", o dilde, anlamları çeşitli ayrılıklar gösteren geniş bir kavramlar öbeğini kapsamaktadır. Özellikle "to consider, deliberate, contemplate, entertain" gibi kavramlar arasındaki semantik ayrılık açıktır. Eski dil, "teemmül, mülâhaza, mütâlaa, tefekkür" gibi bir çeşitlilikle bunlara yakın karşılıklar sağlayabilirken, yeni Türkçe'deki, "ele alma" ,"tartışma", "düşüncede bulundurma" gibi "mecazî" biçimler ancak kaypak yaklaşımlar sağlayabiliyor. Bunun dışında, bu konuda tam özelleşmiş tek Türkçe eylem sözcüğü "düşünmek"tir. Dilimizin kavramsal açıdan fakirliğini daha da vurgulamak için İngilizce'de vermiş olduğum sözcük listesine, "to think"in kapsamı dışına taşmadan şunları ekleyebilirim: "to reflect, ponder, cogitate, meditate, cerebrate, lucubrate, speculate, muse, ruminate, introspect, etc..."

Bu tür güçlükler yanısıra, yeni Türkçesi iyi tanınmayan, veya İngilizce anlam karşılığını Türkçe'de tam olarak vermeyen sözcükler bulunmaktadır. Bu durumlarda sözcüğün yanında, parantez içinde İngilizce veya eski dilden bir açıklayıcı karşılık verme yolunu tuttum. Bazı durumlarda ise önerilen yeni sözcük o denli yabancı geldi ki, eskisini kullanmayı yeğledim. Örneğin, "yasan" yerine "niyet" sözcüğünü kullandım. Bu kitaptaki temel kavramların ifadeleri olan "mesaj" ve "rol" gibi yabancı sözcükler karşılıkları bulunmadığından ("mesaj" yerine "haber" veya "salık", anlamı bozmaktadır) metinde değiştirilmeden yer almışlardır. "Analiz" anlamı taşıyan "çözümleme" ("çözümlemek") sözcüğü bu kitapta sık kullanılan ve önemli yeri olanlardandır. Bu sözcüğü bu anlamında kullanırken TDK sözlüğünün 1974 altıncı baskısını izledim. Oysa bugünlerde beklenmedik bir olgu olarak en sivrilmiş politikacısından sokaktaki adama dek toplumumuz "çözümleme"yi yanlış olarak, "bir sorunu çözme, çözüm getirme" yerine kullanmaktadır. Toplumun benimsediği değiştirilemeyeceğine göre, sözlük değiştirilecek, ve "çözümlemeye" başka bir anlam kazandırılacaktır. Bu durumda "analiz"in karşılığı ne olur şimdiden bilinemez. Ancak bu ne olursa olsun, benim buradaki kullanışım ileride yanlış kalmaya mahkum görünmektedir.

Kitapta sık kullanılan bazı önemli kavramların Türkçe mevcut sözlük karşılıkları kaypaklık veya belirsizlik yüzünden uygun bulunmadığından yeni sözcükler önerme yolu tutulmuştur. Bu sözcükler, karşılıklarıyla birlikte şunlardır:

association: bağdaştırma, bağlantı
coordination: uyumlama
signal, signalling: imleme
referring: yönletim
intellectualistic: ussalcı

Ayrıca teknik kavramları ifade için "söylenim", "ön uzlaşım", "tam uzlaşım" gibi sözcükler türetilmiştir.

Dilimizin kavramsal fakirliğinin bir nedenini, toplumumuzda felsefenin az yapılıyor olması, az felsefeci bulunması, ve geleneksel olarak bu konuya pek eğilinmemiş olmasında bulabiliriz. Bugün Türkçe için, daha çok felsefe çevirisi, ve özgün felsefe yapıtlarına gereksinim vardır.

Önsözü, bu kitabın ortaya çıkışına katkıları olanlara teşekkür ederek bitiriyorum. Kitaba temel olan doktora çalışmalarımın ilk bölümünü L.J. Cohen ve P.F. Snowdon'un denetimlerinde sürdürdüm. Tezi hazırladığım son iki yıl süresince konuyla ilgili deneysel bilgi birikimine ulaşmamda ve onu değerlendirmemde büyük yardımları olan Profesör Jerome Bruner'a teşekkürü borç biliyorum. Tezi yazarken en büyük katkıyı ve yardımı doktora süpervizörüm Profesör Peter Strawson'dan gördüm. İki yıl boyunca bana haftada bir ayırdığı uzun saatlerde konuya her açıdan en ince ayrıntıya dek girebilmemi sağladı.

Buna karşın yine de hatalı görüşler ürettiysem bunların sorumluluğu doğal olarak bütünüyle bana aittir. Burada, öğrencilik yıllarımda moral desteğini esirgemeyen eşimin ve New College'ın o yıllarda başında bulunan Sir William ve Lady Hayter'ın katkılarını da belirtmek isterim.

Kitabı basım öncesi daktiloya Nesrin Akaylı çekti. Metni okuyarak düzeltmeler öneren Harun Rızatepe ve Zeynep Davran'a da teşekkür borçluyum.

A. D.
Çatalçeşme, 1978.

İletişim ve Düşünce

1

Yaşamı sürdürmede birçok hayvan türü için iletişim temel bir gereksinimdir: insan da bu "kural"ın dışında kalmaz. Aynı veya ayrı türden bireyler, besin almadan cinsel yaşantının düzenlenmesine, yavruların yetiştirilmesinden toplumsal yapıdaki yerlerinin belirlenmesine dek ilişkilerinin büyük bir bölümünü birbirlerine durumlarını ve isteklerini bildiren mesajlar yollayarak yerine getirirler. En basit biçiminde, ki buna bundan böyle "çekirdek iletişim olayı" diyeceğiz, iletişimin iki birey arasında ortaya çıktığını görürüz. Daha karmaşık bütün iletişim biçimlerinin bu temeldeki "çekirdek iletişim olayı"na çözümlenebileceği düşünülebilir. Dolayısıyla, bir düzeyde konuştuğumuzda iletişim kavramının çözümlenmesi, ve bir başka düzeyde konuştuğumuzda iletişim olgusunun betimlenmesi, "çekirdek iletişim olayı" kavram veya olgusunun çözümlenmesi veya betimlenmesi sorunu olarak karşımıza çıkacaktır.

Böyle bir çözümlemenin ilk aşamasına girişmeden önce "iletişim" sözcüğünün bazı ilgilenmediğimiz anlamlarını yolumuzdan sıyırmalıyız. Burada sözünü ettiğimiz iletişim kavramının, "kitle iletişimi" (mass-communication), "kentsel trafik iletişimi", "posta, radyo, televizyon aracılığıyla yerine getirilen iletişim" (tele-communication) gibi kavramlarla ancak dolaylı bir ilişkisi vardır. Bu tür kavramların bizim ilgili olduğumuz kavrama indirgenebileceği, en azından böyle bir indirgemeyi yerine getiren bir çözümlemenin sunulabileceği kolaylıkla kabul edilebilir. Ancak, bu konular kitabın kapsamı dışındadır.

Çekirdek iletişim olayı nasıl meydana gelir? Bunu yanıtlamak için, iletişim olayına katılan bireyler yanısıra, bu bireylerin takındıkları iletişim-rollerinden söz etmemiz gerekecektir. İletişimin yerine getirilmesi açısından birbirini tamamlayan iki rol gereklidir. Sözünü ettiğimiz iki birey ve iki rolün sürekli çakışması zorunlu olmadığı gibi, sağlıklı iletişim açısından böyle bir sürekli çakışmanın söz konusu olmamasının gerekliliğini önerebiliriz. Tersine, iletişim rolleri iletişime karışan bireylerce sürekli olarak karşılıklı değiştirilir. İletişim, herhangi iki bireyin bu rolleri paylaşıp, rollerinin gereğini yerine getirdikleri bir ortamda doğar. İletişim sürdükçe bu rollerin değiştirildiği görülür. Buna karşılık "çekirdek iletişim olayı" diye andığımız olay içinde bireylerin takındığı rol tektir ve bu rollerin gereğini yalnızca bir kez yerine getirirler. Demek ki süregiden iletişimi bir "çekirdek iletişim olayları" dizisi olarak görebiliriz.

İletişim rollerini takınan bireylere "söyleyen" ve "dinleyen" diyecek olursak, bu rolleri de "söyleme" ve "dinleme" olarak nitelendirebiliriz. Bir çekirdek iletişim olayında, bir birey birşey anlatır ve bu anlatılanı bir başka birey anlar. Eğer söyleyen bireyin anlattığı ve dinleyen bireyin anladığı, kabaca "aynı" denebilecek kadar yaklaşık ise, iletişim olayı "başarılı" olmuştur. Başarısız iletişim olaylarında ya "yanlış anlama", ya "anlamama", ya da "anlatamama" söz konusu olmuştur. İletişim çoğunlukla başarılı olur.

Söyleyen ve dinleyen arasında aktarılana, yani anlatılan ve anlanana -ki bunlar başarılı bir iletişim olayında aynıdır- "mesaj" diyeceğiz. Bunu bilgiden (information) ayırd etmemiz gerekir: İki ayrı mesaj aynı bilgi olabileceği gibi, aynı mesajda iki ayrı bilgi verilebilir. Dolayısıyla bilgi aktarımı mesaj aktarımı ile olur diyebiliriz. Çekirdek iletişim olayında iki bireyle çakışan iki rol ve aktarılan bir tek mesaj vardır. Şimdi kabaca, bu olayın nasıl meydana geldiğinin betimlemesini verelim: Bir birey herhangibir nedenle (bir doğal gereksinim veya basit bir istek ile) bir düşüncesini bir başka bireye iletmek ister. Bu istekle, öbür birey tarafından izlenebilecek bazı davranışlarda bulunur (konuşur veya imlemeler kullanır): -buna bundan böyle "söylenim" diyeceğiz- böylece iletmek istediğini anlatmış olur. Söyleyen bireyin işlevinin sona erdiği yerde karşı yanın işlevi başlar: dinleyen birey, karşısındakinin gözlemiş olduğu davranışını yorumlar, ve söyleyenin ne demek istemiş olduğu üzerine bir kanı, bir düşünce geliştirir. Bu geliştirilen düşünce "anlanan"dır ve çekirdek iletişim olayının sonunu belirler. Bundan sonra karşılıklı aktarılacak öbür düşünce ve mesajlar başka çekirdek iletişim olayları meydana getireceklerdir. Anlatma ve anlama işlevlerini üstlenmiş bireyleri bu işlevlerin adlarıyla rollendirdiğimizde, kullandığımız terimler, söz konusu işlevlerin yerine getirildiğini içeriyor. Oysa bu işlevlere başlanması, veya böyle bir girişimde bulunulması işlevin tamamlanmasına bir güvence sayılmaz: günlük yaşamda başlayıp ta yerine getirilemeyen çok sayıda anlatma veya anlama durumu görülür. Bu açıdan, iletişim rolleri için daha yansız terimler olan "söyleyen" ve "dinleyen" sözcüklerini seçtik. İletişim işlevlerini de yukarıda yapmış olduğumuz gibi söyleyen için "anlatma", dinleyen için de "anlama" olarak belirliyoruz. İletişime katılan bireyleri rollerine koşut (paralel) olarak işlevsel açıdan da belirleyebiliyoruz: "anlatan" ve "anlayan"..

Şimdi, bir ilk kaba yaklaşım olarak, yukarıdaki gibi betimlemiş olduğumuz iletişim olgusunu daha derinine inceleyerek doyurucu bir çözümleme getirebilmek için, yapılması gerekecekleri düşünebiliriz. Önce nerede durduğumuzu daha kesin olarak görebilmek bakımından iletişim ve dil arasındaki ilişkiyi açıklamamız gerekir. Ancak böyle bir tartışmadan sonra sağlıklı bir iletişim çözümlemesine girişebiliriz. İletişimin çözümlemesinin, bu kavramın değişmeyen üç yönünün (aspect) açıklanması ile yerine getirilebileceğini düşünebiliriz. Bunlardan biri, iletişimde aktarılan düşünce, yani mesaj, diğer ikisi ise, söyleyen ve dinleyenin üstlendikleri işlevlerdir, diyebiliriz. Düşünce, mesaj, anlama, anlatma

gibi kavramları dilde kolaylıkla ve sık sık kullanıyoruz. Bunu yaparken de önemli bir güçlükle karşılaşmıyoruz. Oysa, bu kavramları açıklamak gerektiğinde durum hiç de böyle olmuyor. "Düşünce nedir?" ya da "Anlama nedir?", veya "Bir kişinin herhangi bir şeyi anlamış olması için nelerin yerine gelmiş olması gerekir?" gibi sorular ortaya atıldığında, Wittgenstein'ın deyimiyle "zihinsel kramplar" da belirmeye başlıyor. Bu kitapta bu sorunlar birer birer ele alınarak kramplar giderilmeye çalışılacak ve böylece iletişim olgusunun daha iyi tanıtılması amacı güdülecektir.

2

İletişim ve dil ilişkilerini incelemeye başlarken, bazı amaçlardan söz etmeye elverişli bir yerde bulunuyoruz. İletişim kavramını açıklamaya girişmekle asıl yapmak istediğimiz, doğal olarak, insan iletişimini aydınlatmak ve anlamaktır. "Dil" ve "anlamlılık" gibi kavramların açıklanma gereği işte karşımıza bu bağlamda çıkıyor. Buradaki yaklaşımın temel bir varsayımı, dilsel iletişim ve dildeki anlamın dilsel olmayan insan iletişimi, ve onda doğan anlamlılık kavramından türediğidir. Dolayısıyla bu kitaptaki temel savlardan biri, dilin iletişim amacıyla ortaya çıktığı ve ana işlevinin de iletişim olduğudur. Bu görüş, felsefe ve dilbilim alanında genel bir görüş olmaktan uzaktır. Tersine, dil kavramını açıklama yaklaşımlarını, yukarıdaki savı kabul eden ve ona karşı çıkan olmak üzere iki ana öbeğe ayırabiliriz. Buradaki görüşe karşı olan toplulukta Frege, Wittgenstein, Chomsky ve Davidson gibi ünlü adlar bulunmaktadır. Bu görüşü paylaşanlar ise son yıllarda geliştirilen bazı deneysel ruhbilim dallarında çalışan araştırmacılar, ve filozoflardan Austin, Grice ve Strawson'dur.[1]

Bu konuya yeniden ve daha ayrıntılı olarak değinmeden, ilk adımda yanıtlamaya çalışacağımız soruları ortaya koyalım:

1. Dil ne ölçüde iletişim amacına yöneliktir?
2. İletişim ne ölçüde dilseldir?
3. İnsan iletişimini diğer iletişim biçimlerinden nasıl ayırdedebiliriz?

Az önce, dil ve iletişim arasındaki ilişkilerden söz ederken iki karşıt görüş bildirmiştik; bu sorularımızdan ilkinin görüşülmesine uygun bir başlangıçtır. Burada ileri sürdüğümüz görüşe karşı olan yaklaşıma göre, dilin kullanılmasında bir iletişim amacı güdülmesi gerekmediği gibi, dil sık sık iletişim dışı görevlerde de kullanılır. Dolayısı ile, iletişim dilin ana işlevi değildir. Bu görüş açısından dilin ve dildeki anlamlılığın açıklanmasında iletişim olgusundan hareket etmek yanlış

1 Bkz. Strawson'un ayrımı: Strawson, P.F., "Meaning and Truth", **Logico-Linguistic Papers,** London: Methuen, 1972.

bir yolu izlemek olacaktır. Böyle bir yoldan erişilebilecek en olumlu nokta "başarılı iletişim" olgusunun açıklanması olacaktır. Örneğin, bu yaklaşımı simgeleyenlerden Chomsky'nin son yapıtlarından birine bakarsak şunları dediğini görürüz: "İletişim dilin işlevlerinden yalnız bir tanesidir, ve onun ana işlevi olmaktan da uzaktır. Kullanıma ağırlık vererek dili bir amaç yerine getirmeye yarayan araç gibi gösteren çözümlemenin ciddi sakatlıkları vardır".[2] Chomsky bu görüşü şu örneklerle desteklemektedir: "Düşünme, araştırma, düzgülü toplumsal alışverişlerde, kişinin davranışlarının tasarlanması ve yönlendirilmesinde, yaratıcı yazı yazma, kişisel duyguların açığa vurulması ve benzeri çok sayıdaki başka dilsel işlevlerde, terimler onları kullanmakta olan (söyleyen) bireylerin dinleyene yönelik niyet ve amaçları gözönüne alınmadan, kesin anlamlarıyla kullanırlar... Araştırma, havadan sudan sohbet gibi sayısız denebilecek normal durumda dil kuralına göre kullanılır, tümceler kesin anlamlarını alırlar, bireyler söylediklerini bilerek konuşurlar veya yazarlar; ancak buna karşın bu durumlarda bir dinleyicide bazı inanç veya düşünceler uyandırma veya bazı davranışlarda bulundurma amacı güdülmez."[3] Chomsk'ynin ileri sürdüklerini üç noktada ele alabiliriz:

a) Birinci nokta bir yanlış anlama ile ilgilidir. Bu yanlışlığın kaynağını da şöylece gösterebiliriz. Şu uslamlamayı ele alalım: eğer dildeki anlamlılık ve dilin kullanılışı, salt iletişim olayındaki söyleyen bireyin dinleyene yönelik (anlatma) amaç ve niyetlerine indirgenecek ise, bir kullanımdaki anlam ve amaçlar arasında görülecek her ayrılık, böyle bir görüşü çürütmeye yetecektir. Bu demek ki, dil kullanılarak yapılan bir iletişim olayında kullanılan sözcük ve tümcelerin dildeki anlamı ve bunları kullanan söyleyenin dinleyene anlatmak istediği farklı olabilir: işte bu durumda, söyleyenin farklı olduğu bilinen amacı hesaba katılmayacağı gibi, böyle bir farklılık dilsel anlamlılığın (sözcük ve tümcelerin anlamının) "söyleyenin anlattığı" (söyleyenin dinleyene iletmek istediği) açısından yapılacak çözümlemesini de çürütecektir. Birşeyin anlamını, başka bir şeyin anlamlılığını kullanarak çözümleyebilmek için hiç olmazsa eşanlamlılık bulunması gerekir. İşte bu durumlarda bu gerek yerine gelememektedir. Bu görüş büyük ölçüde doğru olarak kabul edilebilir; ancak Chomsky tarafından tartışılan konuya uygulanış biçimi yanlış gibi duruyor... Bu konuda iki nokta ileri sürelim: birincisi, söz konusu farklılık dil kullanımlarında açıkça azınlıkta kalmaktadır. Başka bir deyişle, genelde söyleyenin kullandığı tümce ve sözlerin anlamı dinleyicisine yönelttiği iletişim amacı ile eştir. İkincisi ise, bizim savunduğumuz görüşün doğruluğu için bu ikisinin farklı **olmaması** gereği bulunmayışıdır. Aksine, böyle bir farklılığın söz konusu olduğu durumlar bizim görüşümüz açısından ilginç bir araştırma konusu meydana getirirler. Bakkala girip "Ekmeğiniz var mı?" diye soran bir kişi gerçekte ekmek almak istediğini anlatmaktadır: İlettiği mesaj, "ekmek almak istiyorum"dur. "Ekmeğiniz var mı?" tümcesinin anlamının böyle durumlarda "Ekmek

---

[2] Chomsky, N., **Reflections on Language**, London: Temple Smith, 1975, s. 69.

[3] a.y., s. 62, 69.

almak istiyorum" olduğu söylenebilir, oysa Chomsky için bunu kabul etmeye olanak yoktur. "Ekmeğiniz var mı?" diye soran birinin ilettiği anlam onun görüşüne göre, yalnızca bakkalın ekmeğinin olup olmadığını soran bir mesaj olabilir. Eğer bizim savunduğumuz değil de Chomsky'nin görüşü doğru olsaydı, böyle bir soru sorarak (ve başka birşey eklemeden) bakkaldan ekmek satın almak olanaksız olurdu. Chomsky'nin yanılgısını açıklayalım: Savunduğumuz görüş, söyleyenin kullandığı tümcenin anlamı ile aynı bireyin bu tümceyi kullanarak dinleyende meydana getirmek istediği düşüncenin (ona anlatmak istediğinin) bağlılaşımına (korelasyonuna) dayanmamaktadır. Bu gerçekten yanlış ve basitçi (simplistic) bir yaklaşım olurdu. Gerçekte bizim yapmaya çalıştığımız, bu iki öge arasında evrimsel ve gelişimsel (bir başka deyimle: filojenetik) bir ilişki saptamaktır. Söyleyenin iletişimsel amacı, evrimsel bir gelişme içinde, böyle bir amacı dile getiren tümceye temel olmakta, ona anlam kazandırmaktadır. Bu görüşün doğruluğu, ikisinin her durumda eş olmasının doğruluğunu gerektirmeyecektir. Evrimsel gelişim içinde temel olma kavramına az ileride açıklık kazandıracağız. Şimdilik, Chomsky'nin sözünü ettiği farklılığın görüşümüzü etkilemediğini bildirmek yeterlidir.

Aynı nokta, bazı durumlarda iletişim amacı gütmeden kullanılan tümcelere neden dilsel anlamlılık verebildiğimizi açıklıyor: Bir tümceyi onun gramer yapısını incelemek için söyler ya da yazabiliriz; bir tümceyi alıştırma çalışması olarak, veyahut sıkıcı bir sessizliği bozmak için toplumsal bir görev yerine getirmede kullanabiliriz: böyle durumlarda, tümceler belirli bir mesaj iletme amacı ile kullanılmamışlardır. İletişim görevi yüklenmemektedirler. Evrimsel olarak, iletişim görevi görmek için gelişen dil, ana işlevi olan iletişim yanısıra, böyle amaçlar için de kullanılabilir.

b) Chomsky'ye göre; günlük sohbet ve düzgülü toplumsal ilişkilerin yerine getirildiği konuşmalarda, kişiler söylediklerini bilerek konuşmalarına karşın, kendilerini dinleyenlerde düşünceler uyandırma amacı gütmezler... Chomsky'nin bu dediğini kabul etmek çok güç: günlük sohbet vb. gibi ilişkilerde yapılan, karşılıklı olarak düşünce, inanç, istek, duygu, bilgi vb. alışverişinden başka nedir? Eğer böyle bir alışveriş varsa, bireyler söyledikleri ile, kendilerini dinleyenlere bunları aktarma, yani onlarda bu düşünceleri uyandırma çabasında değiller midir?

c) Chomsky, dil ve onun anlamlı ögelerinin iletişim ile bütünüyle ilgisiz olarak kullanıldığı bir başka alan olarak düşüncenin kendisini görmektedir. Dili düşünmede kullandığımız, yani dil ile düşündüğümüz (düşünceyi dil ile yürüttüğümüz) savını ileri sürer gibidir. Yukarıda bildirilmiş olduğu gibi Chomsky'ye göre dil "düşüncede ele alma", "düşünsel araştırma", "bireyin kendi davranışlarını tasarlayıp", düzenlemesi", "yaratıcı yazı yazma" ve "hislerini açığa vurma" gibi alanlarda kullanılır. Bu ilişikte önemli bir ayrım gerekiyor: düşüncenin dille anlatılması (dil kullanılarak dışa vurulması) ve dilin düşüncenin

(sessiz, içten düşüncenin) aracı olarak kullanılması, açıkça farklı olgulardır. Bunlardan birincisi, ki Chomsky "yaratıcı yazı yazma", "hislerini açığa vurma" gibi örneklerle bunu kastediyor gibidir, sorun yaratabilecek bir önerme olamaz. İletişimde bulunan kişi de dil ile düşüncesini açığa vurmakta, bir başka kişiye aktarmaktadır. Herşeyden önce, bu durum dilin düşüncede kullanıldığı bir durum değildir: tersine dilin düşünceyi anlatmada (ifadede) kullanıldığı iletişim olgusunu göstermektedir.

Düşüncenin dil ile yürütüldüğü savı ise daha uzun bir tartışma gerektiriyor. Önce, bazı durumlarda, düşüncemizi kendimiz için açık hale getirmek, veya az sonraki bir toplantıda konuşacaklarımızı hazırlamak amacıyla, tıpkı konuşuyormuş gibi, yalnız içten, düşüncemizi dille tekrar ettiğimizi kabul etmemiz gerekir. Böyle durumlarda kendi kendimize düşüncemizi kesinleştirir, içimizden dile çevirir, ve bir konuşma hazırlığı olarak, tıpkı bir oyuncunun yineleyişi gibi, içten, dille konuşuruz. Buna benzer olarak, sesli, kendi kendimize konuştuğumuz da olur. Bu da yüksek sesle düşünme diye nitelendirilebilir. Bunlar, adeta bir dinleyene konuşuyormuşuz gibi davrandığımız, böyle bir davranışa hazırlık içinde bulunduğumuz durumlardır. Oysa, bu biçim işleyişler düşüncenin çok küçük bir bölümünü meydana getirirler. Alt tarafı, düşünce konuşmaya bir hazırlık değildir. Önden bir düşünce olmuş olması gerekir ki, bu düşünceyi kendi kendimize kesinleştirip içimizden dile çevirelim. Ayrıca, konuşmaya içten hazırlık durumları da kolayca iletişimin bir türevi olarak görülebilir.

Öyle ise, bizi şimdi asıl ilgilendiren, konuşmaya içten hazırlık olmayan, normal ve "asıl" düşünce durumlarıdır. Chomsky, dili işte bunu yürütmek için bir araç olarak kullanmak gereklidir, diyor. Düşüncenin bu salt biçiminde, tümceler kurup, düşünceyi yürütebilmek için gramer yapıları meydana getirdiğimize inanmak biraz güç.. Düşünce içinde arada sırada kavram-sözcükleri veya deyimler kullandığımızı kabul edebilmemize karşılık, bütün düşünceyi gramer yapıları kurarak yürüttüğümüz görüşünün yanlış olduğu sonucuna varacağız. Bu tartışmayı ileride daha ayrıntılı olarak yeniden açarak bu sonucu pekiştirmeye çalışacağız.

Bu durumda öyle görünüyor ki, Chomsky'nin ileri sürdükleri, ve örnek olarak verdiği durumlar, dilin temelde bir iletişim aracı olduğu savını, yani bizim savımızı çürütmede pek fazla yol alamamaktadır: söylediği gibi, dilin iletişimden bağımsız olduğu, ve iletişimin ana işlevi olmayıp, çok sayıda işlevinden yalnız biri olduğu görüşlerine, verdiği kanıtlara dayanarak katılmak güçtür. Aksine, dili iletişim açısından değerlendirerek, onu iletişimin evriminde, gelişen araçlar dizininin en üst bir aşaması olarak ele alırsak, o zaman karşımızda İnsan'ın büyük bir yaratısını buluruz. Bu görüş açısının dışına düştüğümüzde, dilin diğer iletişim biçimleri ile olan açık ve önemli ilişkilerini görmezden gelmeye zorlanarak, dilin insan yaşantısındaki rolü üzerine yanlış bir kanı geliştiririz.

3

İletişim biçimleri ve bunların dil ile ilişkileri konusuna değinmişken az önce ortaya attığımız soruya dönelim. İletişim ne ölçüde dilseldir?

Kabaca söyleyecek olursak, insan iletişimi iki cins araç aracılığıyla yerine getirilir: dilsel ve dil-dışı. Dil, iletişim aracı olarak daha doğrudan göze çarpanı olduğundan, bireyler arasındaki düşünce alışverişinin ana yolu olarak kabul edilmiştir. Böyle bir kabule dayanarak ta, ilgi genellikle dil üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Oysa, son yıllarda yapılan deneysel araştırmalar, göze az çarpan dil-dışı iletişim biçiminin birçok yönlerden en az dil kadar önemli olduğu, ve belki daha da ilginç olarak, dil-dışı iletişim biçimlerinin gelişim ve evrim açısından dilin temelinde yattıkları konularında kuvvetli kanıt sağlamışlardır. Bu alanlarda uzun yıllardır araştırmalar yapmış olan Argyle'a göre deney, "dilin, dil-dışı iletişime önemli ölçüde bağımlı olup onunla girift bir biçimde iç içe girdiğini ve, sözlerle anlatılamayan çok şey bulunduğunu" göstermiştir.[4] Ayrıca, istatistik araştırmaları, diğer birey hakkındaki duyguların iletilmesinde, "dil-dışı ögelerin, dilsel olanlara kıyasla beş kez daha çok ağırlık taşıdığı, ve ikisinin çeliştiği yerlerde de, dilsel mesajın göz önüne alınmadığını gösteriyorlar."[5] Bu tür araştırmalar, dil dışı iletişimin hayvan cinsleri arasında geniş ölçüde yaygın olduğunu, ve hayvanların belirli bir mesajı iletmekte kullandıkları imleme biçimlerinin aynı mesajı iletmede insanlarca kullanılan imleme biçimleri ile açıkça gözlemlenebilen bir süreklilik gösterdiklerini de saptamıştır. Bundan çıkarak, dil-dışı imlemelerin (signals) bir ölçüde doğuştan edinilme oldukları ileri sürülmüştür. Bugün için, bu alanda çalışmalar yapan araştırmacılar, dil-dışı iletişim ögelerinin ne ölçüde doğuştan edinilme, ne ölçüde sonradan öğrenme, yani kültürce belirlenmiş olduklarını saptama yönünde ilerleme göstermektedirler. Ancak, deneysel olarak, "öğrenilmiş" ve "doğuştan" öğeler arasında açık seçik bir ayrım getirecek ölçütler henüz sağlanabilmiş değildir. Belki **bütün** davranış biçimlerinde doğuştan edinilmiş ögeler bulunduğunu -büyük bir kısmında bulunuyor olmasına karşın- öne sürmek doğru olmayabilir; yine de bütün davranış biçimlerinin doğuştan edinilme ögelerden evrimsel olarak türemiş olduğunu, ve bazı davranışların doğuştan edinilme yönleri halen en gelişmiş cinslerde (örneğin insan) bile koruduğunu söylemek, büyük ölçüde gerçeği bildirmek olacaktır.

Önceden de belirtilmiş olduğu gibi, insanlarda görülen davranış biçimlerinin -iletişimsel veya değil- doğuştan edinilme yönlerini bulmada yol gösteren önemli bir ölçüt, aynı biçim davranışların yakın hayvan cinslerinde bulunup bulunma-

---

[4] Argyle, M., **Bodily Communication,** London: Methuen, 1975, s. 4.

[5] a.y. s. 128.

dığına bakmaktır. Bu yöntemlerle, iletişimsel davranış biçimlerinin, ilkelden, gelişerek dilsel biçimlere doğru yaptıkları evrim çizilebilmeye başlanmıştır.[6]

Hayvanlar dünyasında, iletişimsel imlemenin, ki bu son derece özelleşmiş ve yaşanılan yöreye uydurulmuş özellikler gösterebilmektedir, "niyet davranışları" (örneğin: uçmak isteğini imlemede kanatların açılması, veya ısırmak isteğini imlemede dişlerin gösterilmesi gibi) ve "kendiliğinden davranışlar" (tüylerin dikleşmesi, terleme, soluma gibi) gibi kökenlerden türedikleri belirtilmektedir. Bu gibi imlemeyi diğer bir hayvanda "okuyan" birey, bunlara karşı hiçbir zaman ilgisiz kalmamakta, ve her durumda tepki veya yanıt biçiminde bir davranış sergilemektedir. Örneğin, bölgesel egemenlik belirten saldırgan bir davranışla karşılaşan erkek maymun ya kavgaya tutuşur, ya yaltaklanır ya da çeker gider. Hayvanların bu biçimlerde bir diğerlerinin durum ve eğilimlerini okuduklarından bir sonraki, evrimsel aşama, iletişimde etkin olmuş imleme ögelerinin yerleşmesini sağlama olmaktadır. Hayvan topluluğunda bu biçim "yerleşmiş" iletişim imlemeleri çoğaldıkça, bunların etkinlikleri artmakta ve kullanışları giderek kolaylaşmaktadır. Bu "yerleşme" olgusuna araştırmacılar "örfleştirme" (ritualisation) adını veriyorlar.[7] Bu özellik, insan çocukluğu ve çeşitli insan kültürlerinde de kolayca gözlemlenebilmektedir. Ayrıca gelişmiş insan iletişimi kapsamında bunun bir karşılığı görülmektedir ki, bu, dil-dışı iletişimden dilsel iletişime geçişi sağlayan uzlaşım olgusu (convention) dur. Bu konuyu daha ileride ayrıntıyla inceleyeceğiz. "Örfleştirme" olgusu (tıpkı uzlaşım gibi), bir imlemeyi standardlaştırma, bilgi veya iletişimsel içeriğini koruyarak simgesel (ikonik) özelliğini azaltma, ve imlemeyi parçalara ayırma gibi sonuçlar doğurur. Açık bir biçimde, örfleştirilmiş ve dolayısıyla standardlaştırılmış imlemeler kültürel ögeler halini almakta ve kullanılabilmeleri büyük ölçüde öğrenilmelerine dayanmaktadır. Böylece içgüdüsel (doğuştan edinme) özellikler yanısıra, bir kültürel- sonradan öğrenilebilen- yön geliştirilmektedir. Bu biçim örfleştirme ve kültürel özelleşme öyle boyutlara varmaktadır ki, temelde aynı doğuştan edinme ses özelliklerini taşıyan hemcins kuş ötüşleri, örneğin ispinozlarda, bölgesel lehçe farklılıkları meydana getirebilmektedir.[8]

Dilsel ya da dil-dışı olsun, insan iletişimini hayvan iletişiminden ayırdedebilmemiz gerekir. Bu bizi yukarıda belirlemiş olduğumuz üçüncü sorunun yanıtına

---

6 Bkz. Smith P.K., "Ethological Methods", Foss, B. (Ed.) **New Perspectives in Child Development,** Penguin Books, 1974.

7 Argyle, M., **Bodily Communication,** London: Methuen, 1975, s. 40; Bruner, J.S., Nature and Uses of Immaturity, **The American Psychologist,** Vol. 27, 1972.

8 Thorpe, W.H., "Vocal Communication in Birds", Hinde, R. (Ed.), **Non-Verbal Communication,** Cambridge U.P., 1972.

getiriyor. "İnsan iletişimi hayvanlarınkinden farklıdır" düşüncesini şöylece temellendirmeye çalışabiliriz: diyebiliriz ki insanlar ilettiklerini belirli bir amaçla (bilerek, niyetlenerek, istemli olarak) iletirken, hayvanlar böyle değildirler; onlar imlemelerini kendiliğinden (otomatik, spontane, istemsiz) yaparlar. İmlemeleri, içinde bulundukları ruhsal ve fizyolojik durumun doğrudan yansımasıdır. Bu ölçüt kabaca geçerli olmasına karşın, iki iletişim biçimi arasında kesin bir ayrım sağlamıyor. Bunun birinci nedeni, insanların insan-öncesi (veya doğal) iletişim biçimlerini çok yaygın olarak kullanıyor olmaladır. İlgimizi, duygularımızı, kızgınlık veya isteklerimizi sürekli olarak yüz ifadesi, mimikler ve çeşitli davranışlarla çevremizdekilerin görüşüne sereriz. Bu biçim davranışları da çoğu kez istemsiz ve kendiliğinden yerine getiririz. Bununla dilsel biçimde yürüttüğümüz iletişimi destekler, onu tamamlarız. Bu doğal iletişimin kullanılmadığı insan ilişkileri çok kuru ve hissiz olurdu. İkinci neden ise, bazı hayvan cinslerinde gözlemlenen iletişim biçimlerinin kolayca "istem dışı" veya "amaçsız" olarak, yani "doğal" iletişim diye nitelendirilemeyecek özellikler göstermeleridir. Hayvanlarda gelişkin ve karmaşık amaç ve niyetlerin olabileceği görüşüne karşı güçlü savlar bulunmaktadır. Örneğin Davidson şöyle demektedir: "bir başkasının dilini yorumlayamayan bir yaratığın düşüncesi de (istekleri, inançları) olamaz."[9] Buna kanıt gösterirken şöyle uslamlamaktadır: "Elde dil olmadan, çoğu kez güvenle ortaya attığımız, ve birbirinden ancak ince farklılıklarla ayrılan açıklamaları yapmamız olanaksızdır. (Örneğin) bir köpek hakkında, sahibinin evde olduğunu biliyor, diyoruz. Oysa bu köpek (sahibi olan) Mr. Smith'in veya (aynı kişi olan) banka müdürünün evde olduğunu biliyor mu?.. Dil diye yorumlanabilecek bir davranış biçimi olmadığı sürece, yaratıkları "düşünüyor" diye nitelerken yaptığımız ayrıntılı betimlemeler, veriler ve olgularca tam olarak desteklenmeyecektir. Bu durumlarda, istek, inanç ve diğer eğilimlerle nitelemede direnecek olursak, açıklamalarımız eldeki verilere göre çeşitli almaşık açıklamalardan daha çok destek görmediğinden, değer yitirecektir." Davidson'un uslamlaması gereksiz yere, davranış karmaşıklığı kavramına yaslatılmış gibi görünmektedir. Öyle ki, düşünce, yalnız çok karmaşık (dil gibi) davranış biçimi gösterenlerde bulunabilir.. Ancak, böyle bir sav, davranışın yapıldığı bağlamın ve davranışın tutarlılığının önemini gözönüne almamaktadır. Bir yaratık öyle "ilgili" bir bağlamda öyle tutarlı bir davranış ortaya koyabilir ki, bu durumda davranışı fazla karmaşık olmasa da, düşünce veya istek ile yapıldığı kanısını kolayca uyandırabilir. Böyle bir açıklama, olgu ve verilerce diğer olası açıklamalardan çok daha büyük güçle desteklenecektir. Kaldı ki, insan dışı yaratıklar veya çok küçük (dil öncesi) çocukları "düşünebilirlik" ve "anlık" ile nitelendirdiğimizde genellikle basit açıklamalar yapma yolunu tutuyoruz: karmaşık düşünce biçimleri içeren açıklamaların, tıpkı Davidson'un dediği gibi, verilerce desteklenmesi beklenemez: şu halde, köpeğin basit bir düşünce dizgesi (sistemi) bulunduğunu ileri sürmek, ve sahibinin evde

---

[9] Davidson, D. "Thought and Talk", Guttenplan, S. (Ed.) **Mind and Language** Oxford U.P., 1975, s. 9, 15, 16.

olduğunu bildiğini önerirken, sahibini kokusundan, evi de bir besin kaynağı olarak tanıdığını söylemekle ne denli sakıncalı bir tutuma girebilmiş oluruz?

Davidson'un kanıtları, hayvanları **karmaşık** düşünce biçimleri ile nitelemenin önemli sakınca ve yanlışlığını ortaya seriyor. Oysa, aynı nitelemenin basit düşünce biçimleriyle yapılmasının bir sakat yanı olduğunu göstermiyor. Tam tersine, Lorenz'in şu betimlemesinde olduğu gibi "bilerek" ve "niyetli davranış" ile açıklama en doyurucu bir yol oluyor: "Bahçe kapısını henüz açmış ve kapamaya vakit bile bulamamıştım ki, köpek havlayarak üzerime koştu. Beni tanır tanımaz, bir an utanır gibi duraladı; sonra bacağıma sürünerek açık kapıdan dışarı fırladı ve yolun öbür yanındaki komşunun bahçe kapısına doğru, sanki baştan beri o bahçedeki bir düşmana yönelmişmiş gibi, öfkeyle havlamaya devam etti."[10]

5

İnsan iletişimini diğer biçimlerden ayırd edebilecek bir nitelik veya ölçütün aranması, bizi H.P. Grice'ın çalışma alanına götürür. Anlam kavramını açıklamaya yönelik olarak Grice "doğal" ve "yapay" anlamlar adını verdiği iki kavram arasında bir ayırım getirmiştir[11] "Yapay anlam" kavramı, bizim burada "insan iletişimi" diye adlandırdığımız olguyu belirler; öyle ki, "yapay anlam" yalnız insan iletişiminde ortaya çıkar. "Doğal anlam" ise bunun dışında kalan iletişim biçimlerini (ki buna hayvan iletişimini de sokabiliriz) kapsar. Dolayısıyla doğal anlam ve yapay anlam ayırımı, insan iletişimini diğer iletişim biçimlerinden ayırmada önemli ölçüde yardım sağlayacaktır.

Grice'ın ayrımını ve bunda kullandığı ölçütleri Türkçe'nin dilsel ve kavramsal yapısına uydurarak açıklayalım. Şunlar doğal anlam örnekleridir: "Bu vaha, burada su olduğu anlamına gelir" (Bu vaha, burada su var demektir), "Dumanın varlığı ateş anlamına gelir" (Duman varsa, ateş var demektir); "Köpeğin dişlerini göstermesi, kızdığı anlamındadır" ("anlamına gelir" veya "kızgın demektir"); "bu yüz ifadesi acı anlamına gelir" (acı demektir); "Bu kırmızı lekeler kızamık anlamına gelir" (kızamık demektir). Grice, içinde doğal anlam kavramı bulunan yukarıki türdeki önermelerin bazı özelliklerini kullanarak ölçütler geliştiriyor. Bu ölçütlere bakalım:

a) Anlamlılığı bildiren önermenin, bu demek ki, belirli bir durumda, X'in r anlamı taşıdığını (demek olduğunu) bildiren önermenin, X'in taşıdığı söylendiği anlamı içermesi gerekir (yani r'yi içerir). Başka bir deyişle, bu durumlarda 'X,

---

10 Lorenz, K., **King Solomon's Ring,** New York: Corwell, 1952.

11 Grice H.P., "Meaning", Strawson, P.F. (Ed.) **Philosophical Logic** Oxford U.P., 1967. (İlk yayım 1957).

r anlamındadır" gibi bir önerme, mantıksal olarak r yi içerir. Örneğin, "Bu vaha, burada su olduğu anlamına gelir" önermesi, "burada su vardır" önermesini içerir; veya "Köpeğin dişlerini göstermesi kızdığı anlamına gelir" önermesi "bu köpek kızgındır"ı içerir. Bunun böyle olduğunu kolayca sınayabiliriz; "Bu köpeğin dişlerini göstermesi kızgın olduğu anlamına gelir, ama bu köpek kızgın değil" veya "Bu vaha, burada su olduğu anlamına gelir ama burada su yok" çelişik önermelerdir. (Nedeni açık: su olmadan vaha olamaz.)

b) Anlamlılığı bildiren önerme, eğer söz konusu anlamlılık doğal anlam ise, anlamında bir değişiklik olmadan, anlam taşıyanı (X) bir olgu (vaka) gibi göstererek, yeniden yazılabilir: "Köpeğin dişlerini gösterdiği olgusu, köpeğin kızdığı anlamına gelir" (köpek kızgın demektir). "Bu kırmızı lekelerin bulunması olgusu, kızamık anlamına gelir" (kızamık demektir).

c) Anlamlı olduğu önerilen şeyin (X) istemle (bilerek, niyetli olarak, amaçla) yapıldığı, doğal anlam taşıyorsa, söylenemez. Örneğin, köpek dişlerini bilerek gösterdi, veya çocuk lekeleri bilerek çıkardı, veyahut vaha orada niyetli olarak çıktı (çıkarıldı) denemez. Diğer bir deyişle, bunlar hep kendiliğinden olgulardır.

d) Aynı şekilde, bu tip önermeler"..... ile anlatılmak istenilen (denmek istenen).....du/idi." biçiminde çevrilemezler. Örneğin, "Vahanın varlığı ile anlatılmak istenen orada su olduğu idi" veya "Kırmızı lekelerle anlatılmak istenen kızamık olduğu idi.", başta verilen örnek önermelerin doğru çevirileri değildir.

Şimdi, bu ölçütler, yine anlamlılık bildirilen bir önermeye uygulandığında, bütünüyle ters sonuç verirlerse, bu söz konusu önerme "yapay anlamlılık" bildiriyor diyebileceğiz. Öyle ki, bildirdiği anlamlılığın yapay olabilmesi için yukarıdaki dört ölçütün her birinin önerdiğinin değillenmesi gerekmektedir. Örnek olarak şu önermeleri ele alalım: "İki kez çalan zil (şoföre)" devam et "anlamına geldi (demektir)" "Siperlerden yükselen beyaz bez "teslim oluyoruz" anlamındadır (demektir)" "Öğrencinin kalkan eli yanıt vermek istediği anlamına geldi" "Mehmet beyin elini silkelemesi artık karısından çok bıktığı anlamına geldi". Ölçütleri yeniden kullanarak bu önermelere uygularsak göreceğiz ki;

a_1) Bu önermeler, anlamlılığını bildirdiklerini içermiyorlar: "Bu köpeğin dişlerini göstermesi kızgın olduğu anlamına gelir, ama bu köpek kızgın değil" çelişik iken, "İki kez çalan zil "devam et" anlamına geldi, ama, otobüs hareket edemezdi" (bozuk olabilir, veya daha binen/inen vardır, veyahut biri şoföre şaka yapmıştır) gibi bir önerme kolaylıkla kabul edilebilecek durumdadır. Aynı durumu öbür örneklerde de görebiliriz: "Siperlerden kalkan beyaz bez teslim oldukları anlamına geldi, oysa teslim olmaya niyetleri yoktu. (bir savaş kurnazlığı yapıyorlardı)", "Öğrencinin kalkan eli yanıt vermek istediği anlamına geldi, ancak öğrenci bir şey bilmiyordu. (Elini gösteriş olsun diye kaldırmıştı)" vb..

b_1). "(Otobüste) iki kez zil çalınması olgusu, "devam et" anlamına geldi"; "Siperlerden beyaz bir bez yükseltme olgusu, "teslim oluyoruz" anlamına geldi"

vb. gibi tümceler, başta örnek olarak verilen önermelerle eş anlamda değildirler. Biri diğerinin çevirisi olamaz.

c_1) Açık bir şekilde, zilin iki kez çalınması, beyaz bezin siperlerden yükseltilmesi, öğrencinin kalkan eli, amaçlı ve istemli (niyetli, bilerek) edimler olarak değerlendirilebilirler.

d_1) "İki kez çalınan zille anlatılmak istenen şoförün devam edebileceği idi." "Gösterilen beyaz bezle anlatılmak istenen, teslim olunacağı idi", "Kaldırılan el ile denmek (anlatılmak) istenen, öğrencinin yanıt vereceği idi." Bu biçimde yeniden yazılmış önermeler "doğal anlam" örneklerinin tersine, kabul edilebilir tümceler oluyorlar.

Öyle ise, ikinci öbek örnek önermeler, doğal anlamlılık değil, yapay anlamlılık bildiriyorlar. Grice'ın sağladığı ölçütler dizini de, en az buradakiler gibi, kaypak sayılmayacak durumlarda başarı ile uygulanabiliyor. Unutmamak gerekir ki, örnek aldığımız önermeler uç durumları göstermektedirler, ve bu sayede kesin ayrım sağlanabilmektedir. Oysa, olgulara baktığımızda, doğal ve yapay anlamlılık ve buna koşut olarak doğal ve yapay iletişim, kesin olarak ayrılmaktan çok, birinden diğerine dereceli bir geçiş "spektrum"u sergilerler. Arada kalan ve kesin olarak ne "doğal" ne de "yapay" diye sınıflandıramadığımız bazı hem hayvan hem de insan imlemeleri bulunmaktadır. Hayvanlarda görülen bu tür imlemeler, evrim sürecinde özelleşmiş olmalarına, ve halen kendiliğinden (otomatik), (yanı belirgin bir amaç gütmeden) kullanılmalarına karşın, imlediklerinin doğal simgesi olmaktan kurtulmuş durumdadırlar.

Bu, arada kaldığını bildirdiğimiz durumlar hangileridir? Afrika'da yaşayan, küçük, gri renkli "vervet maymunu" adı ile bilinen hayvanları ele alalım. Bunlar, ağaçlarda yaşarlar ve gelişmiş bir "uyarma" iletişim biçimleri vardır. Bir kartal üzerlerine doğru süzüldüğünde bunu gören bir maymun, bir uyarı bağrışı duyurur. "Bu sesin duyulmasıyla bütün vervet maymunları bir anda dallardan, tabandaki sık otluk içine kayar, kartal saldırısı gibi tehlikelerden korunmuş olurlar... Aynı hayvanlar tabanda yaşayan, leopar gibi yırtıcı hayvanlar yaklaştığında değişik sesler çıkarırlar."[12] Bu seslerin duyulmasıyla maymunlar, zemindeki tehlikeden uzaklaşarak ağaçların üstlerine tırmanırlar. Bu tür imlemeler kısmen doğuştan edinilme, kısmen ise öğrenilmiş gibi görünmektedir. Önemli bir özellikleri ise, dumanın, ateşin doğal işareti/imi olduğu anlamda, tehlikenin doğal imi olmamalarıdır. Bu ilişikte sözünü edebileceğimiz bir başka ilginç olgu da, şempanzelere "sağır-dilsiz" dilinin (ASL) öğretilebilmiş oluşudur. Gardner'ların yapmış oldukları deneyde "Washoe" adını verdikleri şempanze, bu dili öğrenip, onun aracılığıyla iletişimde bulunmuştur. 100 kadar im öğrenerek bunlardan 2500 değişik birleşim

---

[12] Altmann, S., Primate Communication, Miller G. (Ed.), **Communication, Language and Meaning.** New York: Basic Books, 1973, s. 84, 91.

türeten Washoe, bu imleri açık bir iletişim amacı ile kullanıyordu.[13] Durumu, yansılama (taklit etme) ve koşullanma (şartlanma) dan açık bir biçimde farklıydı. İsteklerini iletiyor ve buyruklar veriyordu. Yaptığı anlam (semantik) yanlışlıkları ufak çocukların (insan) sık sık yaptıkları türdendi.

Şimdi bu tür, ortada kalan, kaypak iletişim biçimlerinin özelliklerini belirleyip bunları doğal ve kaypak iletişimin tipik örnekleriyle karşılaştıralım. Bunun için önce, bu ilginç hayvan iletişim biçimlerini, daha basit ve evrimde daha geri biçimlerle birlikte ele alalım. Daha geri iletişim biçimlerine örnek olarak, kızgınlığın belirtisi olan diş gösterme; korku anlamına gelen kıl dikleşmesi (ürperme); ve maymunlarda cinsel isteği gösteren kalçalardaki mavi şişikleri verelim. Bu tür sergileme/imleme biçimlerinin şu özelliklerini sayabiliriz.

I.a. Kendiliğinden (otomatik/spontane) imlerdirler.

I.b. Bu türden bir imleme/sergileme organizmanın durumunun bir doğal imidir. Ayrıca imleme bu durumda, imlenenin de (imlenmiş olanın) doğal imidir.

I.c. "Bu türden bir imlemenin doğal anlamı, hayvanın bu imce belirtilen durumudur." diyebiliriz. Örneğin, "Bu kedinin dikleşen tüyleri korkmuş olduğu anlamına gelir." dediğimizde buradaki anlamlılık, doğal olanıdır.

Bizim şu anda ilgilendiğimiz ve özelliklerini açıklamaya çalışacağımız türden imlemeler, bu yukarıdakilerden evrim açısından daha üst bir gelişme düzeyindedirler. Az önce verdiğimiz vervet maymunu uyarı imlemeleri örneğine kuşların bölge egemenliği bildiren ötüşleri ve arıların nektarın yeri, ve niceliğini bildiren danslarını ekleyebiliriz.[14] Bu imlemeleri açıklarken iki seçenek var: bir yorum, hayvanın çok özelleşmiş ve ayrıntılı bilgi ileten davranışını, hemcinslerine yöneltilmiş olarak değerlendirmek olabilir. Bir diğer deyimle, maymunun söz konusu durumlarda davrandığı gibi davranmasının nedeni, hemcinslerini belirli bir tehlikeye karşı "uyarmak", "ilgilerini çekmek" **isteğidir,** diyebiliriz. İmleme kendiliğinden, otomatik olarak yapılıyor olması yanısıra yapılışında böyle bir istek de bulunabilir. Böyle bir yorum, söz konusu hayvanın, doğrudan farkında olmasa bile, bir iletişim amacı/niyeti bulundurduğunu varsayma durumunda olacaktır. Yapılan davranış (imleme) böyle bir niyetin otomatik sergilenişi olarak görülecektir. Bir ikinci yorum ise, hayvanların iletişim davranışlarını insanlarınkine bu denli yakın göstermeden verilebilir: hayvan (bir kartalın yaklaşıyor oluşundan) "korktuğu" veya bunu "düşündüğü" için bu imlemeyi yapmaktadır. Böyle bir açıklamaya göre, hayvanda iletişimsel amaç bulunduğu varsayılmayacak, ve söz konusu davranış (imleme) hayvanın düşünce veya korkusunun oluşmasıyla birlikte kendiliğinden

---

13 Gardner, A. ve Gardner, B., "Two Way Communication with an Infant Chimpanzee" Schrier ve Stollnitz (Eds). **Behaviour of Non Human Primates.** London: Academic Press, 1970.

14 Thorpe, W.H., Bkz. not (8); ve von Frisch, K., **The Dance Language and Orientation of Bees,** Cambridge, Mass.: Harvard U.P., 1967.

(otomatik olarak) dışa vuruluyor gibi görülecektir. Böylece hayvanın davranışı hemcinslerine yöneltilmiş olarak yorumlanmayacaktır.

Yukarıdaki birinci ya da ikinci açıklama arasında seçim yapmamızı sağlayacak başkaca veri bulunamadığından, her iki seçeneği de şimdilik eşit oranda olası yorumlar olarak değerlendirebiliriz. Şimdi, bu tür iletişimin özelliklerini, bir önceki türünkilerle karşılaştırabilecek şekilde sergilemeye çalışalım:

II.a. Bu tür imler de "kendiliğinden" (otomatik) dirler.

II.b. Bir önceki türün tersine, davranış hayvanın ruhsal (veya organizmasının) durumunun bir doğal imi sayılabilmesine karşın, aynı davranış (imleme), hemcinslerine imlediği mesajın doğal imi sayılamaz ve öyle görülemez. (Bu demek ki maymunun bağırışı, saldıran bir kartalın, dumanın ateşin doğal imi oluşu gibi, doğal imi değildir; ancak, maymunun korkusunun veya hemcinslerini uyarma niteyinin doğal imi olabilir.)

II.c. Böyle bir durum doğduğunda, bu türden bir imlemenin doğal anlamı hayvanın ruhsal durumudur, diyebilirken, imlemenin ilettiği onun doğal anlamıdır, diyemeyiz.

Sonuç olarak savunulmak istenen görüş, bu imleme türlerinin doğal iletişim durumları olmadığıdır. Vervet maymunu örneğini son bir kez daha ele alalım. (Buna koşut uslamlamalar arı ve kuş örneklerine de kolayca uygulanabilir.) Bir maymun topluluğunu doğal ortamları içinde gözlemlediğimizi düşünelim: maymunlardan biri, önceden yaptığımız gözlemlerde yalnız bir kartal saldırısı olduğundaki gibi bağırmaya başlıyor, ve diğerleri de mesajı almış görünerek, alt dallara, oradan da otların arasına kayboluyorlar. Şimdi yanıt gerektiren sorular şunlardır: "Maymunun haykırışı ne anlama geldi?" ve "Bu hangi türde bir anlamlılıktı?" Haykırış, maymunun bir kartal saldırısından korktuğu (veya hemcinslerini böyle bir saldırıya karşı uyardığı) anlamına geldi. "Anlamlılık", burada "doğal anlamlılık" anlamında kullanılmış olmakta, ve Grice'ın ölçütlerini de başarıyla doyurmaktadır. Oysa, hayvanın korkması (veya uyarmak istemesi) olgusundan, gerçekten bir kartalın saldırmakta olduğunu çıkarsayamayız: maymun imlemeyi yaptığı halde saldıran bir kartal olmayabilir. İlki ikincisini içermemektedir. Aynı şey kurşun ötüşü ve arının dansı için de geçerlidir. Bu tür iletişimde mesaj olarak aktarılan doğru ya da yanlış olabilir. Bir başka deyişle, hayvanın korktuğunun (veya aktarmak istediğinin) doğru ya da yanlış oluşu, hayvanın korkmakta (veya uyarma amacında) olduğu önermesinin doğruluğunu etkilememektedir. Öyle ise, çevrede saldıran bir kartal bulunmasa bile, "Maymunun bağırışı bir kartalın saldırısından korktuğu (saldırısına karşı uyarmak istediği) anlamına geldi" önermesi "Maymun bir kartalın saldırısından korkuyor (bir saldırı olduğu hakkında uyarıyor)"u içerir. (Bkz. Grice'ın ölçütleri). Dolayısıyla doğal anlam değişmemektedir. Oysa iletişimi ilgilendirdiği ölçüde, önemli olan hayvanın korktuğu değil (veya uyarmak istediği değil), bu korku veya isteğinin içeriği, yani neden korktu-

ğudur. Sonuç olarak, bu durumlarda kullanılan imlemelerin doğal anlamlarının bu imlemelerin iletişimde aktardıkları mesajla özdeş olmadıklarını kanıtlamış bulunuyoruz.

Bu tür iletişimde, önemli olanın, hayvanın korkmakta olduğu, istemekte veya düşünmekte olduğu değil, neden korktuğu veya ne istediğidir, dedik. Mesajın ne olduğunun bildirilmesinde "söyleyen"in söze konu edilmesi bunu yapay iletişime çok yaklaştırıyor. Ancak, benzerlik tamamlanamamaktadır, ve ele almış olduğumuz durumlar yapay iletişim durumları değildir: bunları yapay iletişimden açıkça ayıran "kendiliğinden" oluşlarıdır. Söyleyen kişinin anlattığını "yapay" yapan her şeyden önce söylenenin (imlemenin) kendiliğinden değil de bilerek, amaçlı olarak söylenmesi özelliğidir. Bu durumda, tartışmamıza konu olan iletişim biçimini "ikisi arası" bir sınıf olarak görmek gerekecektir.

Bu ilişikte bildirilmesi uygun olan bir nokta, insanların eğilim ve durumlarını sürekli olarak buna benzer biçimlerde, "kendiliğinden" imleyip sergiledikleridir. Dil dışı iletişimimizin büyük bir kısmının bu türden oluşu yanısıra, ünlem söz ve tümceleri gibi dilsel konuşmamızın en az bir kısmı da bundandır. Ara durumların olması doğal-yapay anlamlılık/iletişim ayrımını bizim ilgilendiğimiz yönünden etkileyecektir. Amacımız, anımsanacağı gibi, "yapay" ve buna koşut olarak "insan" iletişimini diğer biçimlerden ayırdetmekti. Grice'ın ölçütleri buna olanak sağlıyor. Şu ana dek açık seçik belirmiş olması gereken bir noktayı yineleyelim: insanların aralarında sürdürdükleri iletişim, "insan iletişimi" diye adlandırıp, "yapay" olarak nitelendirdiğimiz iletişim biçimi ile sınırlanmamıştır: hem "arada" olarak nitelenen hem de "doğal" iletişim biçimlerini günlük yaşantıda sık sık kullanırız. Bir yeri acıyan kişi bu ağrıyla yüzünü buruşturduğunda, onu görenler acı çektiği mesajını "doğal" biçimde alırlar. Bir olay karşısında "küfürü basan" kişi kızgınlığını "ikisi arası" bir iletişim biçimiyle iletir. Göz-kaş işaretleriyle ilginç birinin yaklaşmakta olduğunu bildiren ise "yapay" bir iletişim biçimi kullanmaktadır.

6

İletişim üzerine bazı genel açıklamalar ve ayrımlar getirdikten sonra, amaçladığımız çözümleme yönünde araştırmalara başlayabiliriz. İletişimin üç temel ögesinden söz etmiştik: bunlar mesaj, anlatma ve anlama olarak bildirilmişti. İlk önce, iletilen (aktarılan) düşünce olarak ele alabileceğimiz mesaj'dan başlayalım. Mesaj'ın yalnızca bilgi aktarımı veya bildiri olmadığına değinmiştik. İletişimde her türlü düşünsel işlev belirli bir anlatım biçimiyle aktarılabilir. Buna ruhsal durumları da ekleyebiliriz. Dolayısıyla aktarılan düşünce veya mesaj, dilek ve isteklerden, inanç, korku, kızgınlık içeriklerine dek geniş bir yayılım gösterir. Buna

koşut olarak, iletişimde aktarılabilecek her türlü düşünsel içeriğe de "düşünce" diyebiliriz. Mesaj kavramını "aktarılan düşünce" olarak belirleyebilirsek, düşünce üzerine yapacağımız açıklamalar, mesaj kavramına da açıklık getirmiş olacaktır. Sözlüklerin gösterdiği yolu izleyerek mesajın "aktarılan düşünce" olarak doyurucu bir biçimde belirlendiğini varsayalım. Mesaj kavramını böylece düşünce kavramına indirgersek, karşılaşacağımız sorun dil ve düşünce ilişkisi sorunu olacaktır. Chomsky'nin önerisini tartışırken kısaca değindiğimiz sorunu yeniden ele alarak ayrıntı ile inceleyelim: "Düşünceyi yürütmede dil ne ölçüde gereklidir?" "Düşünebilmek için bir dil konuşuyor olmak gerekli midir?" gibi soruları yanıtlamaya çalışacağız. Eğer dilin, düşüncenin var olabilmesi için bir temel gerek olduğu ortaya çıkarsa, izlediğimiz yolun sakat olduğunu kabullenme zorunluluğuyla karşılaşabiliriz.

Kabul edilebilir bir görüş, dil ve düşüncenin birbirlerine bağımlı oldukları, ve düşüncenin büyük bir bölümüyle, dil tarafından sağlanacak yapısal ve biçimsel özellikler ve yine aynı temelden bir kavramsal çerçeve gerektiriyor olması yanısıra, bazı düşünsel (cognitive) yetilerin bulunmasının da konuşma yeteneğinin kazanılması ve dilin öğrenilişinin temel koşullarından olduklarıdır. Böyle bir anlatım, genel olarak günümüz filozof ve ruhbilimcilerinin görüşünü yansıtmaktadır. Ancak, bu denli genel bir görüş içinde çeşitli yorum ve vurgu farklılıklarını bulmak da doğaldır: dil ve düşüncenin karşılıklı olarak bağımlılıklarının anlaşılış (yorumlanış) biçimi birbirine karşıt iki yaklaşım doğurmuştur. Spektrumun bir ucuna Davidson-Harman[15] görüşünü (buna Chomsky'ninki gibi daha "dolaylı" görüşleri de katarak) yerleştirebiliriz: buna göre düşünce dile, dilin düşünceye olduğundan daha temel bir anlamda bağımlıdır. Öbür uca ise, belki daha az yaygın (az popüler) olan, ve düşünce ile dilin karşılıklı bağımlılıklarının üst ve karmaşık işlev düzeylerinde geniş ölçüde varlığını kabul ederken, daha az karmaşık, basit, ve bir anlamda temel düşünce biçiminin bulunabilmesi ve yürütülebilmesi için dilin gereksiz olduğunu savunan görüşü koyabiliriz. Bu kitapta da savunulacak bu ikinci görüşe göre, bireyler, hayvan veya insan olsun, dil kullanmadan basit düşünce yürütme yetisine sahiptirler. Aynı görüşün parçası olarak, dil öğrenebilmek ve bu sayede daha karmaşık düşünce düzeylerine erişebilmek için, dil olmadan basit düşünce yürütebilme yetisine sahip olmanın bir temel gereklilik olduğu eklenebilir.

Geçen bölümlerdeki tartışmalardan anımsanacağı gibi, Davidson'un ana savı, bir yaratığın düşünebilmesi, düşünce sahibi olabilmesi için, önce başka birinin dilini yorumlayabiliyor olması gerektiğidir. Bu savın, söz konusu yaratığın bir dili bilmesi/konuşması öngereğini içerdiğini kolaylıkla varsayabiliriz. Aynı savı bir yönde yorumlayarak çıkarsanabilecek bir başka önerme de bir dili bilmenin

15 Davidson, D., Bkz. not (9); Harman, G., "Three Levels of Meaning", Steinberg ve Jacobovits (Eds.), **Semantics,** Cambridge U.P., 1968; Harman, G., **Thought,** Princeton U.P., 1973.

(ona sahip olmanın) kişiye düşünme yetisi sağladığı, ve dilin düşünmeyi yüklenip, ona araç olduğudur. Bu konu, az ileride yeniden değineceğimiz, düşünceyi yürütmede (düşünebilmek için) bazı "araçların" gerekli olup olmadığı, veya" saf, arınmış düşünce" gibi bir şeyin söz konusu olup olmadığı tartışması ile yakından ilgili, hatta, bu tartışmanın uzantısıdır. Hemen belirtilmelidir ki, dil yalnız bir **olası** araç türüdür, ve düşüncenin yürütülebilmesi için araçların gerekli olduğunu ileri süren görüş, bir Davidson-Harman tutumunu benimseme zorunda değildir.

Davidson ve Harman'ın açıklamaları birbirini tamamlayıcı açıklamalar olarak görülebilirler: ilki düşünce için bir koşul ileri sürerken, ikincisi düşüncenin doğası üzerine bir öneridir. Harman'ın görüşünü benimsemek Davidson'unkini de benimsemek anlamına gelirken, bunun tersi geçerli değildir. Dilsel becerinin (dil bilmenin) düşünebilmek için gerekli bir koşul olduğunu ileri sürdüğümüz halde, dilin düşünmede kullanıldığı, dilin düşüncenin aracı olduğu görüşünü yadsıyor olabiliriz. Öte yandan Davidson'cu bir görüşün Harman'ınkini destekleme eğiliminde olacağını, bu ikincinin doğruluğunun birincinin de doğruluğu anlamına geleceği açısından, bekleyebiliriz. Bu ilişikte, Harman'ın savını, dilin düşüncede bir oranda kullanıldığı, ve düşünceyi yardımıyla yürüttüğümüz araçlardan yalnız biri olduğunu savunan daha yumuşak bir görüşten ayırdetmek gerekir. Böyle yumuşak bir görüşün doğruluğu, Davidson'un görüşünün de doğruluğu anlamına gelmeyecektir.

Harman'ın savını daha ayrıntılı olarak ele almadan, düşünmenin araç gerektirip gerektirmediği sorununa bir kez daha göz atalım. Bu konuya düşünce hakkında bilgi açısından (epistemolojik açıdan) en temel sorulardan birini sorarak yaklaşalım. Düşünce dediğimizi, "düşünme" olarak adlandırdığımızı, nasıl biliriz? İnsan olarak hepimiz (büyük çoğunluğumuz) düşündüğümüzün farkındayızdır. Düşünme ve düşünce hakkında farkında oluş biçimlerimiz nelerdir? Düşünceyi nesneler gibi duyumlamıyoruz: bu, elimize alıp, evirip çevirip, koklayıp, üzerine vurarak ses çıkarabileceğimiz nesnelerden değil. Öznel açıdan, bir anlamda, algıladığımız dünyadan daha temel.. Algılama, yorumlama gibi aşamalar olmadan, düşünceyi doğrudan tanıyor, onun doğrudan farkında oluyoruz. İşte Descartes, bu niteliği kullanarak düşünmeyi varlığın bilgisine temel yapmıştı. Ancak Descartes, "düşüncenin farkında oluşu" bu denli temel bir görevde kullanırken, düşüncenin nasıl farkında olunduğunun üzerinde durmuyor.

Kabaca, düşüncenin farkında oluş biçimlerinin iki olduğunu önerebiliriz: bir, zaman içinde yer alan bir eylem olarak, bir de düşüncenin içeriği açısından...[16] Düşünme'nin ne biçim bir eylem olduğu konusuna burada değinmeyeceğiz: böyle bir inceleme araştırma alanımızın dışında kalıyor. İçeriği açısından ise, düdüşüncenin şöylece farkındayız: düşünce çoğunluka bir şey üzerinedir (hakkın-

---

[16] Sibley, F.N., "Ryle and Thinking", Wood, O., ve Pitcher, G., (Eds.) **Ryle**, Macmillan, 1970.

dadır). Başka bir deyişle, düşüncede nesneler veya zihin içerikleri simgelenirler (temsil edilirler). Düşünce çoğunlukla bir şeyler temsil edilerek yürütülür. Öyle ise, düşünce içeriği açısından ele alındığında sorulabilecek en temel sorulardan biri, "düşüncede simgelenenler nasıl simgeleniyorlar (temsil ediliyorlar) ?" olacaktır. Düşünce, üzerinde düşünüleni bilinçte simgeleyebilmek için araç gerektirir mi, yoksa saf, araç veya bu gibi dış katkılardan arınmış düşünce var mıdır? Daha basitçe soracak olursak, sessiz düşünme, simgeler, resimler, imgeler, ve (içten) sözcükler aracılığıyla mı yürütülür?

Bu konuda dört değişik görüş ileri sürülebilir:

a) Düşünce, dış katkıdan arınmış ve bütünüyle saftır.

b) Saf düşünce yanısıra simgeler, imge, resim, ve dilsel ögeler kullanırız.

c) Düşünce bütünüyle simge, dilsel öge, imge vb. gibi araçlar aracılığıyla yürütülür: saf düşünce yoktur.

d) Düşünce bütünüyle dilseldir. Düşünce dil ile yürütülür: düşünmek demek içten konuşmak demektir.

Açıkça görüldüğü gibi, bu dört görüşün temelinde yatan asıl karşıtlık "düşünce araç gerektirir", "düşünce araç gerektirmez" önermelerinin çatışmasındadır. Düşünüşümüzü incelediğimizde bu konuda kolaylıkla kesin yargılara varamadığımızı görürüz. En azından, varılan yargılar çoğu kez kişiden kişiye değişir: bazısı araç kullanmadan düşündüğü kanısındadır, bazısı ise düşüncesini, bir simge, sözcük vb. dizini olarak görür. Bu bakımdan düşüncenin kendine bakışı (introspection) bizi pek ileri götürmüyor. Bu alanda kullanılmış klasik uslamlamalara göz atalım. Denebilir ki, bir işle uğraşmakta olan birey düşünmektedir. Örnek olarak bir marangozu düşünelim: çivileri tahtanın üzerine dikine yerleştirip çekici vururken bunu düşünerek yapar. Ne denli otomatikleşmiş olursa olsun marangozun yaptığı "düşüncesizce" bir edim olamaz. Oysa bu tür işleri yerine getirenlerin her çekiç vuruşundan, her çivi yerleştirişten, her kalemle çizgi çekişten önce yapacaklarını imgelediklerini ileri sürmek gerçekçi olmayacaktır. Topu ayağıyla süren futbolcu, çekici vuran marangoz, düğümleri sıkan balıkçı yaptıklarının yanısıra, ona ek olarak bir de içten "şunu yapıyorum, şunu ediyorum.." diye konuşmalar geçirme gereği duymazlar. Duysalar da, çoğu kez yaptıklarına yetişemeyeceklerdir bile.. Böylece, düşünmede araçlara gerek yoktur denebilir.[17]

Bu, bizi yine pek ileri götürmeyecektir, çünkü bir fiziksel edimde bulunmadan yürütülen düşünce üzerine hiç bir bilgi vermemektedir. Bunun karşısına şu öneriyi çıkarabiliriz: herhangi birşey hakkında düşünüldüğünde, örneğin bir ağacı düşündüğümüzde, düşüncemize bir "iç anlatım" vermek gerekecektir: ya düşüncemizde bir ağacı imgeleyeceğiz ya da içimizden "ağaç" sözcüğünü geçireceğiz. Böyle bir açıklama

---

[17] Ryle, G., "A Puzzling Element in the Notion of Thinking" **Proceedings of the British Academy,** Vol. 44, 1958, s. 129-144.

da yetersiz kalacaktır. Şu örneği düşünelim: birisi tam sinemaya girmek üzereyken birden aklına, o akşam amcasını ziyaret etmesi gerektiği geliyor. Aklına gelen bu düşüncede, bu bir anda çakmış olan düşün'de, hangi imgeler ve hangi içten söylenmiş sözcükler yer almaktadır? Amcasının yüzü mü, "amca" sözcüğü mü, amcasının evinin resmi mi, yoksa bu evin sokağı mı? Böyle durumlarda (en azından tutarlı olarak kullanılan) araçlardan söz etmek anlamsız olacaktır. Kullanılan imge ve sözcükler olsa bile değişik kullanışlarda ve değişik kişilerde başka başka olacaklardır. Kaldı ki, bazı kişiler örneğin bir ağacı düşündükleri halde, düşüncelerinde ne bir sözcük, ne bir simge, ne de bir ağaç resmi geçtiğini kabul edeceklerdir.. Yine başladığımız noktaya döndük.

Düşüncenin araç gerektirdiği görüşünü savunan filozoflar şöyle bir açıklama öneriyorlar: bir şey düşündüğü söylenen birini ele alalım. Bir felsefe uslamlaması düşündüğünü kabul edelim. Bir süre düşündükten sonra bu kişi, örneğin Hume felsefesinin Platon'unkinden türetilebileceğini kanıtlayan bir uslamlama düşündüğünü (tasarladığını) bildiriyor. Onu dinleyenler ilgi ile, bu düşündüğü uslamlamayı bildirmesini istiyorlar. Anlatmaya başlıyor; fakat bir iki tümce sonra duralıyor, duraksayıp, tümceleri tekrara başlıyor, gene duralıyor ve en sonunda duruyor. Bu durumda dinleyenler normal bir tepki olarak, kişinin düşünmüş olduğunu söylediği uslamlamayı gerçekte düşünmemiş olduğu görüşüne varacaklardır. Öyle ki, uslamlamayı belli bir ölçüde sözcükler halinde formüle etmedikçe kişinin onu düşünmüş olduğuna inanılmayacaktır. Kişi düşüncesini uygun bir biçimde bildiremedikçe onun düşündüğünü söylediğini gerçekten düşünmüş olduğu kabul edilmeyecektir.[18]

Oysa, aynı durum, başka bir açıdan karşıt savı savunmada kullanılabilir. Sık olarak başımıza gelen olaylardan biri de çok iyi bildiğimiz şeyleri anlatırken doğru sözcükleri bulmakta zorluk çekme, sözcükleri bir türlü anımsayamamadır. İyi bilinen bir konunun başkasına açıklanmasında da, açıklamayı yapan kişi sık sık duraksayacak, tümcelerini kesip yeniden başlayacak ve sözcükleri anımsamaya çalışırken durup bekleyecektir. Bu böyle olduğuna göre, kişinin düşüncesinde sözcüklerin bulunmamış olması gerekir: eğer bulunmuş olsaydı, sözcükleri bulmada güçlük söz konusu bile olmazdı, denilebilir.

Bütün bu tartışmaya, düşüncenin açıklık düzeyleri arasında bir ayrım getirerek biraz ışık tutabiliriz. Düşünceyi açıklama, ve açıklaştırmada üç ayrı düzeyden söz edebiliriz:

(1) Bütünüyle açıklanmış, açığa vurulmuş, iletilmiş düşünce: dil kullanılarak, başka kişilere açıklanan düşünce. Bu düşünmeden çok, düşüncenin anlatılması ile ilgili bir düzey olma durumundadır.

(2) Sözcükler, imge ve simgeler aracılığıyla açıklanmış, açıklaştırılmış, fakat dışa vurularak anlatılmamış düşünce. İçten kurulmuş, açıklık kazandırılmış

---

[18] Sibley, F.N., Bkz. not (16).

düşünce. Bir konuşma yapmadan önce, söyleneceklerin zihinden geçirilmesi veya bir mantıksal uslamlamanın zihinde formüle edilmesi gibi durumlar.

(3) Sözcük ve simge bulundurması gerekmeyen düşünce: kurulmamış ve açıklanmamış, açıklaştırılmamış... Bir şeyi "şöyle bir" veya "kabaca" düşünmüş olmak.

Şimdi bu düzeyler ışığında yukarıdaki tartışmaya bir kez daha göz atalım. Öyle görünüyor ki, savunmada öne sürülenler, uç öneriler olan (a) ve (d) yi kanıtlamakta, hatta inanılabilir göstermekte pek ileri gidemiyorlar. Yukarıdaki (3)cü durumda bile (a) savının geçerliliği biraz kuşku götürecektir: en "kaba saba" veya "gelip geçici" düşüncede bile resim, imgeleme veya sözcüklerin kesin olarak bulunmadığını savunabilmek pek güç görünmektedir. (b) ve (c) görüşleri arasında bizim ilgi açımızdan önemli bir fark yoktur ve kabul edilebilir gibi görünmektedirler. (d) de açıklanan görüş ise, karşıt uç tutumdur. Doğal olarak (1) gibi durumlar da bütünüyle söz konusudur; ancak bu gibi durumlar düşünmeden çok iletişimi kapsarlar. Asıl sorun (2) gibi durumlarda (d) önerisinin geçerli olup olmadığıdır. Harman'a göre bunun yanıtı olumlu iken, bizce olumsuzdur. İşte bu nedenle bu görüşe daha ayrıntılı olarak değineceğiz.

7

Harman'ın ileri sürdüğü kurama göre, dil ve düşünce arasında öyle sıkı bir bağ vardır ki, düşünen bir kişinin "tümceler düşündüğü" veya "tümcelerle (dil ile) düşündüğü" uygun bir açıklama olmaktadır. Bu kurama göre, düşünülen, ya herhangi bir dilin tümceleri, ya da özel bir "düşünce dilinin" önermeleri olmaktadır. Böyle bir "düşünce dili" normal dillerle bire bir uyum (tekabül) içinde görülmektedir; öyle ki, normal dilin veya düşünce dilinin tümceleri arasında göze çarpan bir farklılık bulunmadığı varsayılmaktadır.

Dil ve düşünce arasında bir koşutluk olduğu kabul edilebilir bir görüştür. Ancak koşutluğun varlığını söylemekle, bire bir uyum olduğunu, ve hatta özdeşliğin söz konusu olduğunu bildirmek arasında apaçık olması gereken önemli ayrımlar bulunmaktadır. Dil ve düşünce ne ölçüde koşutturlar? Birinin diğerinin anlatım aracı olması bakımından aralarında yapı benzerliği beklenebilir. Gerçekten de mantıksal kural ve ilkeler, özne-yüklem ilişkileri düşüncede olduğu gibi dilde de geçerlidirler. Düşünce dil ile bildirildiğinde "üzerinde düşünülen", "üzerinde konuşulan" olarak; "düşünülen üzerine düşünülmüş olan" ise, "üzerinde konuşulan üzerine söylenmiş olan" olarak, koşutluk gösteren bir biçimde yansır. Bu sınırları aşmayan bir koşutluk önerisi -ki buna kimsenin pek itirazı olmayacaktır- yukarıda anlattığımız bire bir uyum önerisinden çok farklıdır. Harman'ın görüşüne göre,

düşünce dile o ölçüde yakındır ki, düşünülen **dilin** tümceleridir. Buna göre, düşünce bir "sessiz konuşma"ya indirgenmektedir: öyle ki konuştuğumuzda "açık" olanın düşünceden tek farkı, bu ikincisinin "kapalı" olmasıdır. İlginç bir yön, Harman'ın, savını destekleyecek bir tek uslamlama bile vermemesidir: dil ve düşünce arasındaki koşutluğu temel alarak savını ileri sürmekte, ve bunun olguları açıklayışının yeterli kanıt olacağını düşünmektedir.[19] Oysa, olgular Harman'ın görüşünü çürütmektedirler.

Bu kuramın ayrıntılarına daha fazla inmeyeceğiz. Koşutluk durumunun, Harman'ın önerdiği bire bir uyum (ve hatta özdeşlik) için kanıt olmadığını ve sağladığı desteğin zayıf olduğunu belirttikten sonra ana savı ele alarak inceleyelim: (A) Düşünme dil ile olur (tümcelerle olur).

a) Bu önermeyi "düşünce dil ile anlatılabilir" anlamında yorumlayabiliriz: bu herkesçe benimsenecek bir öneri olur. Düşüncenin dil ile anlatılabildiği apaçık bir gerçektir. Oysa, bu yorum Harman'ın işine hiç yaramayacaktır: düşüncenin doğası üzerine bir önerme olmaktan çıkmış bulunmaktadır.

b) Daha sıkı olarak, (A) önermesini, "kişilerin düşündükleri tümcelerdir" biçiminde yorumlayabiliriz. Bu durumda hemen akla gelecek bir soru "tümceler nasıl düşünülebilirler?" olacaktır. Bu soruya tatminkar bir yanıt verilmediği sürece "kişilerin düşündükleri tümcelerdir" gibi bir önermenin anlamlılığı kuşku götürür olarak kalacaktır. Öyle ise, bu yanıtın nasıl verilebileceğini araştıralım. Önce, denebilir ki, bir tümce **üzerine** düşünen kişi bir tümceyi düşünmektedir. Bu sık sık yaptığımız bir şeydir, ve herkesçe kabul edilebilecektir. Şu anda (A) tümcesi üzerine düşünüyor, yani onu düşünüyoruz. Ancak böyle bir yorum (A) yı açıklamadığı gibi onu doğrulamayacaktır da... Yalnız ara sıra ne üzerine düşündüğümüzü belirtecektir. Kişilerin düşündüklerinin tümceler olduğunu söyleyebileceğimiz daha başka durumlar da vardır. Örneğin, bir tümceyi imgeleyen bir kişinin tümce düşündüğünü önermek uygun olur. Bir tümceyi imgeliyorsam, o tümce **üzerine** düşünüyor olmam gerekmez; ayrıca, düşünmekte olduğum da bir tümcedir. Bir tümceyi imgelemek, bir tümceyi "ele almak" (considering), "tartışmak", "mülâhaza etmek" (contemplating), "teemmül etmek" (deliberating) gibi düşünsel eylemlerden farklıdır: bunlar tep tümce **üzerine** düşünme biçimleridir. Denebilir ki "düşüncede bulundurmak" (entertain), bir tümceyi düşünmektir, ve bunun tümce üzerine bir düşünce olması gerekmez. Ancak "bir tümceyi düşüncede bulundurmak"tan ne anlaşılabilir? Düşüncede bulundurulabilen görüş, kuşku, imge, kanı, düşün (fikir) gibi şeylerdir. Bir tümce aynı biçimde mi düşüncede bulunduruluyor olacaktır? "Bir tümceyi düşüncede bulundurmak", öyle görünüyor ki, ya "bir tümcenin anlamını" ya da "bir tümcenin imgesini düşüncede bulundurmak" anlamında kullanılabilecektir. Bu anlamların birincisinde, düşüncede bulundurulduğu söylenen bir

---

19 Harman, G., **Thought,** Princeton U.P., 1973, s. 57.

tümce değildir (yalnızca ne anlama geldiğidir) ve dolayısıyla "bir tümceyi düşünme" yi açıklayamaz. İkinci anlam ise yine "bir tümceyi imgeleme"ye indirgenme durumundadır. Öyle görünmektedir ki, "kişilerin düşündükleri tümcelerdir" gibi bir önerinin bizce ilginç yorumları "tümcelerin imgelenmesi"ne dönüşmektedir. Tümcelerin imgelenmesine bir itirazımız olamaz; ancak, bu durumda Harman'ın yanıtlaması gereken soru "yalnızca imgeleyerek mi düşünebiliriz?"; "bir şeyi düşündüğümüz her durumda bunu imgeliyor mu oluruz?" olacaktır, ve bu yanıt istese de istemese de olumsuzdur.

c) (A) önermesinin bir başka yorumu da, "düşünme, kişinin kendini konuşur olarak imgelemesidir" olabilir. Bir başka deyişle, düşünen kişi, kendini konuşurken imgeleyerek düşünmektedir, denebilir. Böyle durumlar sık sık ortaya çıkar: oysa, sorunumuz, bu durumların bulunup bulunmadığı değil, düşüncenin bütününün böyle durumlardan oluşup oluşmadığıdır. Kendini konuşur gibi imgelemek düşüncenin çoğunluğunu meydana getiren bir zihinsel işlev değildir. Daha çok, bir tür hazırlanma gibi, ve adeta "yapay" bir özellik gösterir: öyle ki, sanki kişi kendine dışardan bakıyormuş gibidir. Bu yorumda, kişi kendisini konuşuyormuş gibi imgelediğine göre, imgelenen konuşmadaki tümcelerin düşünme sırasında kuruluyor olması gerekir. Dolayısıyla, daha önce tartıştığımız, anlatım sırasında sözcük ve uygun tümcelerin bulunamama durumu bu yorum için güçlük kaynağı olacaktır. Bundan başka, ve daha önemli olarak söylenebilir ki, yoğun düşünme, heyecan, korku, vb. gibi durumlarda kişinin kendi kendini bu durumlardaymış gibi imgeliyor olduğu önerisi inandırıcılıktan bütünüyle yoksundur.

d) Bir dördüncü yorum da "Düşünürken dili kullanırız" (tümceler kullanırız) olabilir. Burada ilk anımsanması gereken, bu kullanmanın kapsamının bütün düşünce olacağıdır. İkinci olarak, "dili kullanma"dan neyin anlaşılabileceğini soralım. Bu da bizi "hangi dil, ne tür dil?" gibi sorulara yöneltecektir. İletişimde kullandığımız günlük dil kastediliyorsa, o zaman dilin kullanılışını sağlayan sözcük ve tümceler, düşünmede nasıl kullanılıyor, bunun yanıtlanması gerekecektir. Düşünürken bunların beyinde ortaya çıkıp (vuku bulup), yer aldığı mı söylenecektir. Eğer bu yol tutulacaksa bu ne biçim bir yer alma ve ortaya çıkma olacaktır? Genellikle sözcük ve tümceler ya söylenmiş söz, ya da yazılmış yazı olarak yer alırlar; beyinde (veya zihinde) bunlardan biri mi olacaktır? Öte yandan bu ortaya çıkış bir imge içeriği olarak görülecekse, durum, yukarıda tartışılan (b) ya da (c) ye dönüşmez mi? Dolayısıyla, düşünürken günlük dilin kullanıldığını önermek pek doyurucu olmayacaktır, diyebiliriz.

Oysa, bu açık olan tek yol değildir. "Dil'den, daha öncelerde sözünü ettiğimiz bir "düşünce dili" kastediliyor olabilir. Öyle bir "düşünce dili" olsun ki kuramsal açıdan ilginç olabilmesi için günlük dille, Harman'ın önerdiği gibi bire bir uyum içinde bulunuyor olsun.[20] İlginç olabilmesi için, yani gerçekten bir dilden konuşuyor olabil-

---

[20] Aynı yapıt, s. 54-59.

mek için, "düşünce dili" denilenin, günlük dille basit bir koşutluk göstermesi yetişmeyecektir. "Düşünce dili" denilenin gerçekten, Harman'ın önerdiği işlevi yerine getirebilecek bir dil olabilmesi için, koşutluğa ek olarak kendi sözcükleri, adları, bağlaçları, tümceleri vb. olması ve bunların günlük dildekilere tekabül edebilmesi gerekir. "Düşünce adları", "Düşünce bağlaçları", "Düşünce tümceleri" gibi şeylerden söz etmek her şeyden önce anlamsız konuşuluyormuş hissini uyandırıyor. Harman böyle bir "düşünce dilinde", herhangi bir dili dil yapan, "anlam", "anlama", "yönletim" (reference) gibi kavramların yer alamayacağını kabul etmek zorunda kalıyor.[21] Buna "düşünce dilinde" bulunamayacak başka temel dilsel özellikler ekleyebiliriz: "anlatım", "iletişimde kullanış", "uzlaşım" (convention) vb.. Bu kadarı bile, eğer "düşünce dili" diye bir şey varsa, bunun günlük dilden pek farklı olduğunu göstermeye yeterli görünüyor. Daha daha ağır güçlükleri kısaca belirtelim: eğer "düşünce dili" gerçekten günlük dille bire bir uyum durumundaysa, düşünürken gramer kurallarına uyuyor olmamız gerekir. Günlük dilde eş anlamlı tümceler arasında kolaylıkla yapabildiğimiz ayrım düşüncede uygulanabilecek midir? Eş anlamlı düşünceler söze konu olabilir mi? Bunu sağlayacak ölçütler var mıdır?

Geach düşünce ile tümceler arasında önemli bir ayrılığa değiniyor.[22] Bu da süre açısından bir ayrılık. Tümceleri söylemek olsun, akıldan geçirmek olsun bazı sözcüklerin birbiri ardına gelişinden meydana gelir ve belirli bir süre alırken, bir düşüncenin arka arkaya gelmiş kavramların toplamı olarak görülmesi olanaksızdır. Bir düşüncenin kavranabilmesi için, parçası olan kavramların hep birarada ve bir defada kavranması gerekir. Bir yargıya varmak, o yargıyı düşünmek, bir sancının başlayıp, sürüp bitmesi gibi, açık seçik, sürdüğü anlaşılabilen bir şey değildir. "Amcama gitmem gerektiği düşüncesi 10.30'da başlayıp, iki saniye sonra sona erdi" diyemeyiz. Buna karşılık, "12.10'da aniden bir sancı saplandı, ve iki dakika sürdü" kabul edilebilir bir önermedir.

Düşüncenin günlük dil olsun "düşünce dili" olsun, bir dil ile, yani bu dilin tümceleri ile yürütüldüğü önerisinin savunulabilir bir sav olmadığı sonucuna varabiliriz.

8

Davidson ve Harman'ın görüşlerini, (aynı zamanda Sapir-Whorf[23] kuramı ve davranışçılık (behaviourism) kuramını da) çürüten deneysel verilere kısaca

---

21 a.y. s. 59.

22 Geach, P., **Mental Acts**, London: Routledge and Kegan Paul, 1957, s. 101-106.

23 Sapir, E. (Mandelbaum, Ed.) **Culture, Language and Personality,** Univ. of California Press, 1961; Whorf, B., **Collected Papers on Metalinguistics,** Washington D.C.: Dept. of State, Foreign Service Institute, 1952.

bir göz atmakta yarar bulunmaktadır. Çocukların gelişim süreçleri incelendiğinde ortaya çıkan ilginç bir olgu, anlık ve düşünsel yetilerin, tutarlı olarak, karşılıkları olan dilsel becerilerden önce ortaya çıktıklarıdır.

a) D. Ricks'in sürdürmüş olduğu bir çalışmada,[24] çocukların konuşmaya başlangıç döneminde, çevrelerindeki nesneler üzerine iletişimde bulunabilmek için, bu nesnelere verdikleri adları büyüklerinden öğrenmeyip, kendileri uydurdukları (icat ettikleri) sonucuna varılmıştır. Sonraki aşamalarda, bu 'icat' sözcükler, yerlerini çevrede konuşulan dilin sözcüklerine bırakmaktadırlar. Bizce önemli olan, iletişim gereğinin duyulması, ve bir düşünceyi aktarmak için, iletişimsel bir yaratıda bulunulmasıdır. Bu sonuç gerçekten doğruysa, o zaman, dilsel ögeden önce, onun aktarmada araç olduğu düşünce meydana çıkıyor, ve böyle bir düşüncenin varlığı onu bildirecek dilin var olmasına gerekli koşul oluyor, denebilir.

Aynı tür kullanışlarda bir tek sözcükle, bütün bir düşünce anlatılmakta, yani bütün bir tümce ile bildirilebilecek bir anlamın iletildiği görülmektedir. Çocuklar bu tür kullanışı özellikle 12.-18. aylar arasında uygularlar. (Ör. "Süt" sözcüğü "Ben süt istiyorum" gibi bir tümce yerine kullanılıyor.) Bu olgu da bir tümcenin anlatımındaki zenginliğin, bir diğer deyişle, sözcüğün kavramsal karşılığının çok dışına taşmış olan mesaj içeriğinin, dilsel araçlardan ve bu mesajın dilsel karşılığı olan becerilerden önce geliyor olması gerektiğini gösterir. Çocuğun kullanımındaki yalnız bir sözcüktür; oysa onunla anlattığı bütün bir tümcenin anlamlılığıdır.

b) Mc Neill'ler ve ayrı olarak L.Bloom tarafından yapılmış olan araştırmalar,[25] dilde yadsıma (negation) biçimlerinin öğreniliş sırası üzerine ilginç bilgiler sağlamıştır. Çocuklar, yeni ve daha karmaşık yadsıma biçimlerini kullanmaya başladıklarında, bunu gramerde özellikle bu işlev için ayrılmış terimlerden önce, daha önceden öğrenip kullanmış oldukları, daha basit yadsıma terimleriyle yerine getiriyorlar. Örneğin, daha üst düzey yadsıma biçimi olan yokumsama (inkar, denial) ve reddetme, dilin bunlara ayrılmış sözcükleri kullanılmadan önce, daha basit ve alt düzey yadsıma biçimi olan, ve çocuğun çoktan beri kullanıyor olduğu var-olmama, varlık yadsınması gibi işlevlerde kullanılan sözcüklerle yapılmaya başlanmaktadır. Bundan açıkça görünen, çocukların yeni dilsel biçimleri, bu biçimlerin anlatımı olan düşünsel kavramları anlamadan önce kullanmaya başlamıyor olduklarıdır. Tam tersine düşünsel olarak kavranabildikten, ve daha basit biçimlerle anlatıldıktan sonra bu kavramları bildiren terimler kullanıma girmeye başlamaktadırlar.

c) Zaman kavramının oluşturulması da benzer özellikler göstermektedir. R. Cromer'ın yaptığı deneysel çalışmaların gösterdiğine göre, çok öncelerden öğrenil-

---

[24] Ricks, D., The Beginnings of Vocal Communication in Infants and Autistic Children. U. of London, Yayınlanmamış Doktora Tezi. (1972)

[25] Mc Neill, D. ve Mc Neill N.B., "What Does a Child Mean When he Says 'No' ", Adams, P. (Ed.), **Language in Thinking**, Penguin Books, 1972. Bloom. L.,

miş olan dilsel anlatım biçimleriyle bildirimi kolayca olanaklı olmasına karşın, çocuklar dört yaşından önce, olayların meydana geliş sırası üzerine konuşurken, anlatım da bu sırayı hiç değiştirmemektedirler. Anlatımda, olaylar oluş sırasını bütünüyle korumaktadırlar. Örneğin, İngilizce gramerine göre doğru anlatım biçiminin "Biliyor musun, ışıklar söndü" sırasını izlemesi gerektiği halde, dört yaşına kadar çocuklar bu tür bildirimleri İngilizceye göre yanlış olan "Işıklar söndü, biliyor musun" sırasında vermektedirler.

Benzeri türde bir durum da, koşul bildiren (hypothetical) önermelerin kullanımıyla ilgili olarak ortaya çıkıyor. Bu tür önermeler de yeni gramer biçimleri öğrenmeyi gerektirmedikleri halde çocuklar tarafından ancak dört yaşından başlayarak kullanılmaktadırlar. Öyle ise, söz konusu düşünsel yetileri kazanma, bu yetilerin anlatımına yarayan dilsel yapıları öğrenmek sayesinde olmamaktadır. Ortaya yeni bir dilsel öge çıkmadığı halde, yeni düşünsel biçimler ancak bir aşama sonrasında görülmeye başlamaktadır.

Bu bilgilerde, ve özellikle deneysel verinin yorumlanmasında bir yanlışlık bulunmuyorsa, çürütmek için incelemiş olduğumuz görüşler konusunda amacımıza ulaşım sayılabiliriz. Bu aşamada bizce en önemli sonuç, dil öncesi ve dilden bağımsız düşüncenin olanaklı ve var olduğunun belirlenmesidir. Böylece, ileriki bölümlerde geliştirilecek iletişim kuramının ana yaklaşımı doğrulanmış olmaktadır.

Anlatma

9

"Anlatma" kavramının çözümlemesine girişmeden önce, bu sözcüğü hangi anlamında kullandığımızı açıklığa kavuşturalım. Böylece, çözümleyeceğimiz kavramı baştan bir ölçüde açıklamış olacağız. "Anlatma" sözcüğü ile burada kastettiğimiz, sözlükte "anlatmak" sözcüğünün anlam kapsamına giren kavramlardan biridir. "Anlatma"dan anladığımız, "söylemek", yani bir olayı, bir öyküyü anlatmak eylemi değildir. Bu kavram ve bizim ilgilendiğimiz anlamı, bazı durumlarda karşılıklı olarak birbirlerini içermelerine karşın farklıdırlar. Bir kişi, düşüncesini sözcüklerle söylemeden bizim ilgilendiğimiz kavram açısından anlatabilir. Bir davranış, bir imleme bu anlamda anlatmayı sağlayabilir. "Söylemek" anlamındaki "anlatmak" eylemini "anlatım" sözcüğünün anlamlarından biri ile bildirebiliriz. Dolayısıyla "anlatma" kavramı, bu anlamdaki "anlatım" kavramından farklı olacaktır. Türk Dil Kurumu sözlüğü, "anlatmak" sözcüğünün anlamları arasında "inandırmak" kavramına da yer veriyor. Bu kavram da bizim ilgimizin dışında kalmaktadır. "Ağır bir karşılıkta bulunmak" anlamı, tıpkı "bir konuda bilgi vermek" (veya Hayat sözlüğünde belirtildiği gibi) "öğretmek", "ders vermek" anlamları gibi, çözümleyeceğimiz kavramla komşu oluşları yanısıra ondan ayrılmaktadırlar. Hayat sözlüğünde gösterilen "dolaylı olarak ifade etmek" kavramı, bizim üzerinde durduğumuza daha yakın olmasına karşın yine de onunla özdeş değildir.

Bizim, iletişimin temel ögelerinden biri olarak gördüğümüz, ve bu bölümde çözümlemesine çalışacak olduğumuz "anlatma" kavramı, sözcüğün şu anlamında belirlenmektedir: (Hayat Büyük Türk Sözlüğünden) "İfham, tefhim etmek, anlayacak surette ifade etmek: Bu adama maksadımı anlatmaya çalışıyorum" (Türk Dil Kurumu Sözlüğünden) "Birinin anlamasını sağlamak". İngilizcedeki "saying" ve "telling" sözcüklerinin, ve Fransızcadaki "dire" sözcüğünün uygun, karşılık anlamları, burada çözümlemesini yapacağımıza yakın kavramlar getirmektedirler. Akla gelebilecek bir soru, niye "demek" veya "söylemek" sözcükleri yerine "anlama"nın seçildiği olacaktır. Bunun nedenini şöyle açıklayabiliriz. Birinci olarak, önceden de belirtildiği gibi, amacımız iletişim olgusunu, tüm kapsamıyla aydınlatıp açıklayacak bir çözümleme getirmektir. Yine, önceden tartışılmış olduğu gibi, iletişimde bir şey, bir düşünce aktaran birey, bunu dilsel araçlarla yapma

zorunda değildir. Dilsel veya dil-dışı "davranışlarda" bulunarak, karşısındakine mesajı iletme çabasındadır. "Demek " sözcüğü olsun "söylemek" sözcüğü olsun, iletişimle ilgili anlamlarında, dilsel davranışı (yani söz söylemeyi) içermekte, veya bu niteliğe buradaki çözümlemeyi saptırabilecek biçimde yaklaşmaktadırlar. Bizim aradığımız kavramın, söz söylemekten çok daha geniş bir kapsamı olması gerekmektedir. İşte bu nedenle "anlatan" bireyin kullandığı imleme (yani karşındakine serimlediği-sergilediği-) için "söz" değil "söylenim" dedik. "Söyleyen birey" veya "söylenim" gibi sözcükler kullanırken bunları hem dilseli hem de dil dışı olanı belirtir içimde ele alıyoruz. Dilselle sınırlanmamış bir iletişim kavramını belirleyerek açıklamak bu kitabın ana amaçlarından biridir.

Anlatmak eyleminde "söylemek", "demek" ve "söylenen" bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, bir ikinci temel ayrım ortaya çıkmaktadır. "Anlatmak" sözcüğünün bu diğerlerinden anlam bakımından farklı olduğunu görmek için şu bileşimlere bakalım: "söyleyerek söylemek", "söyleyerek demek", "diyerek söylemek", "diyerek demek". Bunlar hemen hemen aynı anlama sahiptir, ve "'.....' diyerek ..... söyledi" gibi tümcelerde analitik ve doğrusal (tautologous) önermeler meydana getirirler. Örneğin, " 'Gel' diyerek gelmesini söyledi", " 'Gel' sözcüğünü söyleyerek gel dedi" gibi... Buna karşılık, bütün bu bileşimler ve "anlatarak anlatmak" gibi bir bileşimden, "söyleyerek anlatmak", "diyerek anlatmak" kesin bir biçimde farklıdır. Öyle ki kurulacak" '.....' diyerek ..... anlattı" gibi bir tümce, zorunlu anlamda ne analitiktir ne de doğrusal bir önerme verir: 'Gel' diyerek ağaca çıkması gerektiğini anlattı", " 'Gel' sözünü söyleyerek, balkondan içeri girmesi gerektiğini anlattı". Burada söylenen veya denmiş olan, anlatılana araç olmuş, söylenenin anlamının çok daha ötesine taşılarak bir şey anlatılmıştır. Aynı biçimleri daha önceki bileşimlere uygulayamıyoruz: " 'Gel' diyerek ağaca çıkmasını (çıkması gerektiğini) söyledi" yanlıştır: ağaca çıkması gerektiğini söylemiş olması için "Ağaca çık" veya "Ağaca çıkman gerekiyor" demiş olması gerekirdi.

Bir üçüncü ayrım olarak diyebiliriz ki, "söylemek" ve "demek" kavramlarının tersine "anlatmak" anlam yaratmaktır. "Gel" sözünü sarfeden (söyleyen), bunu diyen kişinin söylediğinin veya dediğinin anlamı o sözcüğün anlamıdır. " 'Gel' diyerek ne söylediniz?" sorusunun yanıtı "Gelmesini söyledim"dir. Yukarıda da bildirdiğimiz gibi, " 'Gel' diyerek ne anlatmak istedi?" sorusunun yanıtı çok farklı olabilir. "Söylenenin geldiği anlam" veya "anlatılan", "söylenen"den çok daha geniş, ve değişik olabilir, ve söyleyence yaratılmış bir anlamdır.

"Anlatmak" (veya "anlatma"), "bildirmek" (veya "bildirme") kavramından da ayırdedilmelidir. Bu iki kavram çoğu durumda biri öbürünün yerine kullanılabilecek ölçüde eş anlamlılık gösterir gibi iseler de, aralarındaki önemli bir fark "bildirme"nin kapsamında bulundurduğu bir yükümlülüğün "anlatma"da bulunmayışıdır. Bildirdiği söylenen kişi, bildirdiğinin anlamını bildirmiş olma yükümlülüğündedir.

Yalnızca iletmemiş, bildirmiştir (assertion, declaration). Bir soru tümcesi kullanarak bir şey anlatabiliriz; oysa bir soru tümcesi aynı şeyi bildirmede kullanılamayacaktır. Bildirme önerme ile elele giden bir kavramken, anlatma, önermelerin olduğu gibi önerme dışı mesajların (soru, emir, vb.) iletişimini de kapsar. "Geç kalmıyor muyuz?" diyerek geç kalıp kalmadıklarını öğrenmek istediğini anlatmış olan kişi bir şey bildirmemiştir. ("Geç kalmıyor muyuz?" diyerek trenin kalkmakta olduğunu anlatıyorsa, aynı şeyi bildirdiği de söylenebilir.)

İngilizcedeki "to mean" eylem-sözcüğü (fiili) bir söyleyen bireye uygulanmış biçimiyle (the speaker's meaning) bizim burada ayırdettiğimiz "anlatma" kavramıyla büyük yakınlık gösterir. İngilizce'deki "saying" ve "the speaker's meaning" (söyleyenin kastettiği) arasındaki sıkı yakınlık gözönüne alındığında bu doğal görünecektir. Fakat benzerlik tam değildir. Anlatma'ya bir edim gözüyle bakılabilir. Anlatma başarılı ya da başarısız olabilen bir şeydir. "Anlatmaya çalışmak" deyim olarak bunu kanıtlar: Anlatmak amacıyla bir şeyler yapan kişi bu amacı yerine getiremeyebilir. Aynı şeyleri "speaker's meaning" üzerine söyleyemeyiz: bu bir edim değil, bir eylemin yerine getirilişinde (söz söylerken) kişinin içinde bulunduğu zihinsel durum, yani dinleyen bireye yöneltilmiş bir karmaşık niyetli olma durumudur.[26] "A speaker's meaning something", yani söyleyenin birşey kastetmesini, bir teknik terim önererek, söyleyenin birşey "anlamlaması" olarak ifade edecek olursak, söyleyenin birşey söyleyerek "anlamlamasının" bütünüyle ona bağlı olduğu görülecektir. Anlamlamaya **çalışmak** veya bunda **başarılı** olup olmamak söz konusu olamaz (olursa saçma sözler doğurur); kişi, bir zihinsel duruma girmek için çaba göstermez: ya o durumdadır ya da değildir. Anlamlanan, söyleyenin anlatmadaki amacıdır. Amaç veya niyet sahibi olmak "başarılan" bir şey değildir. Burada bir noktayı belirtmekte yarar olabilir. Anlatmanın başarıyla yerine getirilmesi, anlatmanın amacının yerine getirilmesi demek değildir. Bir kişi bir mesajı, kullandığı imler veya sözlerle başarıyla anlatmış olabilir; ancak ne denli başarılı olursa olsun, dinleyen birey onu anlamayabilir. Anlatmak anlaşılmayı garanti etmez. "Derdimi, düşüncemi, o kadar iyi anlatmama rağmen hiç bir şey anlamadı" diyebiliriz. Bu nokta en başta ileri sürdüğümüzü güçlendiriyor: anlatma ve anlama birbirlerini tamamlarlar, ancak biri diğerinin parçası değildir. Bu da sözlük açıklamalarının sınırlılığını gösteriyor. Sözlük tanımlaması şöylece düzeltilebilir: "Birinin anlamasını sağlamak için gerekli iletişimsel çabayı göstermek."

Kavramımıza böylece açıklık kazandırdıktan sonra, çözümlemesine girişebiliriz.

[26] Bkz. Stampe, D., "Towards a Grammàr of Meaning", **Phil. Rev.**, 1969.

10

Anlatma nedir? Anlatma kavramını kendi dışında, anlamca başka kavramlar kullanarak nasıl açıklayabiliriz? Böyle bir amacı, bir önceki bölümde yaptıklarımız doyurmaz; çünkü sözlük karşılıkları ancak eş anlam verir. Sorumuzun yanıtına doğru götüren en verimli yol, bir şey anlattığı söylenen bireyin neler yaptığını betimlemek, ve hangi koşulları yerine getirmiş olması gerektiğini belirtmek olacaktır. Böylece, bir bireyin bir şey anlatmış olmasının zorunlu ve yeterli koşulları saptandığında, bu kavramın işe yarar bir çözümlemesi de sağlanmış olacaktır.

Bu konuda ortaya atabileceğimiz ilk ve kendiliğinden apaçık koşul, anlatmanın dıştan gözlemlenebilen hiç bir şey yapmadan yerine getirilemeyeceğidir. İletişim ve anlatma için temel koşul düşünceyi dışa vurmak, yani herkesin görebileceği fiziksel bir edim aracılığı kullanmakdır. Bu koşulu çürütebileceği düşünülebilecek tek örnek "telepati" ile iletişim olabilir. Yalnız, bununla ilgili olarak iki noktayı akıldan çıkarmamalıdır. İlki, telepati olarak adlandırılanın, eğer gerçekten üzerindeki kuşkular temizlenip varlığı kabul edilecekse, yaratacağı iletişim kavramının bizim burada tartıştığımız "doğal" ve "yapay" iletişim kavramlarının dışında, bir üçüncü, ve değişik kavram getiriyor olacağıdır. Dolayısıyla bizim verdiğimiz "yapay iletişim" kavramı çözümlemesi bundan etkilenmeyecektir. İkinci nokta ise şudur: telepati ile gerçekleştirilecek bir iletişimde "anlatma" diye bir şey olmayacaktır. ("anlama" da olmayacağı gibi). Bu bakımdan telepati örneği, bizim anlatma için önerdiğimiz gerekli koşulu çürütemeyecektir.

Bir şey anlatabilmek için bir şeyler yapmak gerektiğini söyledik. Yapılan, anlatmanın aracıdır. Şunu, bunu yaparak bir şey anlatılır. O zaman şöyle bir soru soralım: anlatmak için yapılan, anlatmanın parçası mıdır, yoksa vazgeçilemeyecek bir desteği, onsuz olamayacağı bir araç mıdır? Anlatmak için yapılanın, anlatmanın bir parçası olmadığını söyleyebiliriz: yapılanı kullanarak onunla anlatırız; anlatma her ne kadar ondan destek görüyorsa da yapılandan farklıdır. Yapılan aynı şeyle, iki ayrı durumda ayrı ayrı şeyler anlatılabilir. Yapılan "yüz buruşturma" olsun. Pis kokan bir yerde yüzümüzü buruşturarak karşımızdakine iğrendiğimizi anlatabilirken, aynı şeyi yaparak, öğrendiğini uygulayan bir keman öğrencisinin pek doğru çalmadığını da anlatabiliriz.

"Yapılan"a iletişimle ilgili olduğunda "söylenim" diyeceğiz. Bundan önce de bir kaç kez belirttiğimiz gibi, "söylenim"in anlamına yalnız söz ve tümceler girmemektedir. İletişim amacıyla ne yapılırsa "söylenim" olarak adlandırılabilecektir. İmlemeler, el, vücut, yüz hareket ve ifadeleri, herhangi bir ses, veya serimlenen, gösterilen bir şey, bu anlamda, anlatmak amacıyla yapılan "söylenimler" olarak görüleceklerdir.

Bir şey anlatmaya gerekli koşul olarak bir şeyin söylenmesi gerekir, dedik. Bu şeyin söylendiği bağlam, ve daha geniş olarak, söylenimin içinde söylendiği fiziksel ve (iletişime katılan kişilere ait) zihinsel ortam, anlatma için bir ikinci gerekli koşuldur. Tanımsal olarak, anlatmanın böyle bir ortam içinde yapılması zorunludur: bu ortama "durum" (occasion) diyeceğiz. Durum anlatmayı doğrudan belirleyen bir etmendir. Yukarıdaki örnekte, söylenim, pis bir kokunun olduğu ve keman çalan bir öğrencinin bulunduğu durumlara göre değişik anlamlar kazanmıştı. Şu halde, denebilir ki, anlatmada, söylenim gibi durum da iletişim yapan bireyler tarafından araç olarak kullanılmaktadır.

11

Henüz bu düzeyde tartışırken, şu ana dek açıkça bildirmeden izlemiş olduğumuz yolu açıklayalım: başlarda kısaca sözünü ettiğimiz, dil-dışı (dil öncesi) yapay iletişim biçiminin, dilsel iletişim biçimine öncel oluşu savını, izlediğimiz yönteme göre bir araştırma sırası olarak alıyoruz. Yapay iletişim biçimleri içinde ilk önce belirdiğini varsaydığımız dil-dışı iletişimin açıklanmasını amaçlarımızın ilki olarak alıyoruz. Bu amaç başarı ile yerine getirilebilirse, benzeri bir çözümleme dilsel iletişime uygulanacak, ve koşut bir açıklama elde edilecektir. Burada yanıtlanması, veya en azından, yanıtlama yolunda bazı ipuçlarının verilmesi gereken bir soru şudur: dil-dışı yapay iletişimden, dilsel yapay iletişime hangi yoldan geçiş yapılacak, ilkinin çözümlenmesi ne aracılığıyla ikincisine uygulanabilecektir? Bu iki iletişim biçimini ortaya çıkış sırasında birbirine bağlayan bir olgu var mıdır? Bu son soruya yanıtımız olumludur. İki iletişim biçimi gelişme sürecinde belirli bir aşamayı simgeleyen uzlaşım (convention) olgusuyla bağlanmaktadırlar. Dil dışı ve dilsel yapay iletişim biçimlerini karşılaştırdığımızda, bu iki olguyu bir yön dışında her açıdan izomorf görürüz. Bu yön, dil dışı iletişimde bulunmayıp, dilselde var olan uzlaşım ve bunun getirdiği yapısallık (structuredness) özelliğidir. Dilsel iletişimi bu özelliklerden soyutladığımızda, onu dil-dışı yapay iletişime indirgeyebileceğimiz, temel varsayımlarımızdandır. Bu varsayımdan hareketle yöntemimizi şöyle belirleyebiliriz: dil dışı iletişimde bulacağımız her özellik, aynı zamanda koşutu dilsel iletişime özgü olarak kabul edilecektir. Dil-dışı yapay iletişimin çözümlemesine ek olarak uzlaşım kavramının çözümlenmesi, dilsel iletişim kavramının çözümlemesini verecektir. Varsayımımıza göre, kavramsal açıdan böylece anlatabildiğimiz ilişkinin olgusal sıralanış açısından izlediği yol, çok basitleştirilmiş olarak şudur: bir birey bir diğerine bir düşünceyi iletmek amacıyla dil dışı bir şey söyleyerek (geniş anlamda) bu düşünceyi anlatır. Bu dil dışı "söylenim", giderek bir uzlaşıma dönüşür, ve yapısal özellikler kazanarak, dilsel bir öge, bir tümce biçimini alır. Bu, aynı zamanda insan dillerinin (basite indirgenmiş olarak) ortaya çıkış biçiminin de betimlemesidir.

Bu aşamadan başlayarak araştırmalarımız dil-dışı yapay iletişim üzerinde yoğunlaştırılacaktır.

12

Dil-dışı yapay iletişim hangi durumları kapsar? Bu tür iletişimin en belirgin olarak göründüğü alanların başında "dil öncesi" yapay iletişim gelir. Bir antropologun Amazon ormanlarında yolunu kaybettiğini düşünelim. Günlerce aç-susuz dolaştıktan sonra, uygar dünya ile hiç ilişkisi olmamış bir yerliyle karşılaşıyor. Her ikisi de birbirlerinin dillerinden anlamıyorlar. Aç olduğunu, ve yemek istediğini bildirmek için antropologun bir şeyler yapması gerek: yüzüne acınacak bir ifade veriyor, ağzını açıp çiğner gibi hareketler yapıyor ve midesini sıvazlıyor; bunları (söylediklerini) yaparak, aç olduğunu anlatıyor. Burada, "söylenim" bütünüyle dil-dışı bir edim, ve iletilen de dil-dışı araçlarla iletilmiş durumda. Aynı türde bir başka örnek henüz dil öğrenmemiş olan bir çocuğun, verilmekte olan mamaya doymuş olduğunu, ağlar gibi sesler çıkararak anlatması olacaktır. Çocuk, ağlamasına gerçekten neden olacak bir şey yüzünden ve gerçekten ağlamamaktadır. Ancak, doygunluğunu ve fazla mamadan sıkıntısını anlatmak için ağlar gibi yapmaktadır.

Dil-dışı yapay iletişimin kapsadığı bir ikinci alan da, söylenimin dilsel olup, anlatılanın söylenenin dilsel anlamından farklı olduğu durumlardır. İletişimde, bazen söylediğimiz sözlerle bunların anlamından başka şeyler kastederiz. Sıkışık bir otobüste ayakta kalmış yaşlı bir kadın oturan gence soruyor: "Rahatınız yerinde mi?". Burada söylenenin dilsel (bir tümce) olmasına karşın, iletilen anlam çok farklı, ve bizce ilginç olarak, bu tümcenin anlamıyla bütünüyle ilgisizdir. Bu anlamın tam karşıt (ve üstelik çelişik) olabildiği durumlar da düşünülebilir: güneşin altında pişmiş bir çadıra girildiğinde "burası da epey serinmiş" diyerek, içersinin fırın gibi olduğu anlatılabilir.

Üçüncü bir alan, söylenimin uzlaşım durumuna gelmiş olmasına karşın dilselliğe dönüşmemiş olduğu durumları kapsar. Teslim olunduğunu anlatmak için beyaz bayrak çekmek, veya garsondan hesabı istemek için kalemle yazı yazar gibi bir hareket yapmak, sayılabilecek örneklerdendir.

Son bir öbek ise, söylenimin dilsel olduğu, fakat anlatılanın söylenimin dilsel anlamından farklı olduğu durumlarda uzlaşımlaşmanın ortaya çıkışıyla ilgilidir. Bir bakkala girildiğinde "ekmek var mı?" gibi bir soru, uzlaşımsal olarak "ekmek alıyorum" anlamına gelir. Bu anlam uzlaşımsallaşmıştır, ama kullanılan tümcenin anlamından tümüyle farklıdır.[27]

---

[27] Bu alan John Austin (**How to do Things With Words.** Oxford U.P., 1962) ve John Searle (**Speech Acts,** Cambridge U.P., 1969) tarafından geniş olarak araştırılmıştır. Geliştirilen "Illocutionary Acts" kavramı ilginç açıklamalar sağlamıştır.

Bu bölümde, uzlaşım ve dil öncesi biçimlerle, yani yukarıdaki ilk iki alanla ilgileneceğiz. Amacımız bu iki iletişim biçimindeki anlatma kavramını çözümlemektir.

13

Anlatmanın başarıyla yerine getirilmesinden söz edebilmek için, bir durum ve bir söylenimin gerekliliğinden söz etmiştik. Ancak bu kadarı yeterli olmayacaktır. Her durum ve her söylenen bir mesaj aktarmayı sağlayamayacaktır. Olduğu yerde el çırpmaya, veya acayip yüz hareketleri yapmaya başlayan bir kişi (belki: deli olduğundan başka) pek bir şey anlatıyor olmayacaktır. Söylenenin anlatmak için söylenmiş oluşunu, bir geveleme ya da bilinçsiz davranıştan ayırdedebilecek bir özellik arıyoruz. Böyle bir özelliği, Grice'ın daha önce sözünü ettiğimiz yapıtında bulabileceğiz.[28] Söyleyenin anlamlaması (the speaker's meaning) kavramını çözümleyen bu filozof, bizim araştırma alanımızın çok yakınlarını aydınlatmıştır. Bu çözümlemeden ödünç alarak, anlamanın bir başka temel özelliğini de şöyle bildirebiliriz: belirli bir durumda, söylenimin bir şey anlatmaya araç olabilmesi için, onu söyleyenin, dinleyen bireyde bu söylenim ile bir düşünce uyandırmak amacını gütmüş olması gerekir. Bu demek ki anlatmak, bir durumda, söyleyen bireyin, X gibi bir şeyi herhangi bir dinleyen bireyde r gibi bir düşünce meydana getirmek amacıyla söylemesi oluyor. Söylenimin böyle bir niyet veya amaçla söylenmiş olması, onu herhangi bir davranıştan ayırdeden özelik olmaktadır. Grice'ın da belirttiği gibi,[29] bu koşul da yeterlilik sağlamayacaktır. Kendisinin verdiği şu örnek, yetersizliği açıkça göstermektedir. Bir cinayet olayının geçtiği yere kimseye göstermeden Bay B'nin mendilini bırakıyorum. Bunu yaparken amacım soruşturmayı yapan savcıda katilin Bay B olduğu düşüncesini uyandırmaktır. (Durum, cinayet olayının geçtiği yer, söylenim ise bıraktığım mendil oluyor) Böyle bir durumda, ne bir kişinin bir şey anlatması, ne de yapay iletişim söz konusu olacaktır. Olsa olsa, mendili orada gören savcı, Bay B'nin katil olduğunu bunun **doğal anlamı** olarak çıkarsayacaktır. Ben mendili bırakırken bu işi kimseye göstermeden yaptığım için bir şey anlatıyor veya iletişim yapıyor sayılamam. En azından bu durumu "insan iletişimi" kavramıyla belirleyemeyiz. Bir örnek daha düşünelim: Bir odada iki kişi, kendi kendilerine bir şeyler okuyorlar. Birisi yeni gelmiş olan günlük gazetenin baş sayfasında bulunan, ünlü bir politikacının resimlerini karalamaya başlıyor. Bunu yaparken, diğer kişinin yaptığını gördüğünü bilmesine karşın, hiç istifini bozmadan, kendi kendine, öbürüne bakmadan karalamaya devam ediyor. Şimdi karalayan

---

[28] Grice, H.P., Bkz. not (11); Grice, H.P., "Utterer's Meaning and Intentions" **Phil. Rev.** Vol. 78, 1969.

[29] Grice, H.P., not (11) deki aynı yapıt, s. 43.

kişi, bu yaptığı ile, diğerinde, o politikacıdan nefret ettiği düşüncesini uyardırma niyeti (isteği, amacı) olsa bile bunu ona anlatıyor, veya yapay iletişim gerçekleştiriyor olarak görülemeyecektir.

Grice, haklı olarak burada bir koşulun daha gerekmekte olduğunu belirtiyor: Söyleyen birey, söylediğini yalnız dinleyende bir düşünce uyandırmak amacıyla söylüyor olmayacak, aynı zamanda dinleyenin **bu amacını farketmesi amacını da** taşıyacaktır. Yukarıda ele aldığımız örneklerde söyleyen birey bu ikinci amacı taşımamakta, yani dinleyicisinde bir düşünce uyandırmak isteğinin onca farkedilmesini istememektedir. Bir başka anlatımla, bu son koşulu, söyleyen bireyin söylediği ile uyandırmak istediği düşünceyi **aktarmak** istediğinin dinleyence farkına varılması gereği olarak belirleyebiliriz. Öyle ki dinleyen, söylenimi görünce yalnız belirli bir düşünce oluşturmayıp, aynı zamanda bu düşüncenin iletişim amacıyla uyandırıldığını düşünebilsin. Yukarıki örnekler bu ikincinin düşünülmesine izin vermemektedir.

Bu noktaya dek saptayabildiğimiz koşulları kullanarak kabaca bir tanım ileri sürelim:

"S gibi bir söyleyen birey, X gibi bir şey söyleyerek bununla r'yi anlattı" (yani, S, X ile r anlattı) demek,

"S, X'i,

a) D gibi bir dinleyen bireyde r düşüncesini uyandırmak, ve

b) r'yi D'ye aktarıyor olmak,

amacıyla söyledi", demektir.

14

Bu noktada artık Grice'dan ayrılıyoruz. Bunun iki nedeni var: birincisi, bizim, Grice'ın peşinde olduğu "söyleyenin anlamlaması" kavramından başka ve biraz daha geniş kapsamlı bir kavramın çözümlemesine çalışıyor olmamız; ikincisi ise Grice'ın kendi tanımında görülen önemli bir eksikliktir. Bu eksikliği hemen ortaya koyup onu gidermeye çalışalım.

Yukarıdaki gibi, Grice'ın yolunu izleyerek elde edilmiş bir tanıma yakından bakıldığında, anlatan (söyleyen) bireyin X'i, dinleyenin gözlemine iki niyetle sunduğu görülecektir. Bu niyetler farklı niyetlerdir: biri bir başkasında bir düşünce uyandırmak, diğeri ise bu birinci niyetin açığa vurulması gibi bir niyettir. Bir başkasında bir düşünceyi, bu düşünceyi onda uyandırmak isteğimizi açığa vurmadan, ve hatta bu düşünceyi bizim uyandırdığımızı bile farkettirmeden uyandırabiliriz. Dolayısıyla, bir düşünceyi uyandırmak (veya bunu istemek), davranışımızı bu düşünceyi uyandırmak istediğimiz bireye yöneltmiş olarak uyandırmaktan (veya bunu istemekten) farklıdır. Şu halde, tanımımıza göre elde bir tek davranış

(X) ve iki değişik amaç bulunmaktadır. Bu bağlamda sorun, amaç, istek ve niyet gibi şeylerin herkesçe gözlemlenemeyecek türden oluşlarından doğacaktır. Bir amaç veya niyet, bir davranışla gözlemlenebilir (yorumlanabilir) duruma getirilmedikçe, amacın sahibinde gizli kalacaktır. Bu, telepati gibi durumlar dışında kesin bir kuraldır. Peki burada X hangi niyeti açıklıyor olabilir? Ya birini ya da öbürünü.. Şu halde tanıma göre niyetlerden biri açıklanamamaktadır. Bu da, tanımın belirlediği davranışı iletişim açısından yetersiz durumda bırakacaktır. Bu durumu daha açık olarak serimlemeye çalışalım. Tanımda bir X davranışı (söylenim) vardır, ve bu davranışla, söyleyen birey, değerinde r gibi bir düşünce oluşturmayı istemektedir. Oysa, bu kadarıyla, tanım yapay iletişim kavramını, yukarıda ele almış olduğumuz örneklerde görüldüğü gibi verememektedir. Söyleyenin, uyandırdığı düşünceyi dinleyene yöneltmiş olması, bunu açıkça aktarıyor, iletiyor olarak olarak görülmesini istiyor olması da gerekmektedir. Ancak bu son istek, tanıma göre, açığa vurulamama durumundadır: bu isteği gözlemlenebilir duruma sokacak bir fiziksel davranışın tanıma eklenmesi gerekecektir.

Bir örnek verelim:

a) Üzerinde oturduğum sandalyeden, kendimi yana atıp, sandalye ile birlikte yere düşüyorum. Bunu yaparak, ev sahibinde, sandalyesinin bacaklarının çarpık olduğu düşüncesini uyandırmak istiyorum. İsteğim ve yaptığım yalnızca bu kadar. Bu düşünce ev sahibinde uyanıyor, gelerek kalkmama yardım ediyor ve benden eşyasının durumundan dolayı özür diliyor. Şimdi bu davranışımla, uyandırmayı amaçladığım düşünceyi uyandırmak bakımından başarılı olmuş olmama rağmen, yaptığımla bir şey anlatmış değilim. Ne davranışım (X; söylenen) bir anlama geldi, ne de bu davranışımla (yapay olarak) birşey anlattım. Olsa olsa, ev sahibim açısından, düşüşüm, sandalyesinin çarpık oluşu **doğal anlamını** taşımıştır. Böyle oluşunun nedeni, benim gerçekten düştüğümü sanmış olması, bunun nedenini de sandalyenin bacaklarının çarpık oluşuna bağlamasıdır. Çünkü, yalnızca bu davranışta bulundum, ve niyetimi açığa vurmak istemedim.

b) Şimdi ise şöyle bir durum düşünelim: (a)'da yaptığım şeylerin aynısını yapıyor, ve bunları bütünüyle aynı niyetle yapıyorum. Fakat bu kez, bunlara ek olarak, ev sahibinde bu düşünceyi uyandırma isteğimi de açığa vurmak istiyorum. Yani, uyandırdığım düşünceyi ev sahibime aktarıyor, iletiyor durumunda görünmeyi istiyorum. Bu durum, tanımımızı tam olarak kapsamaktadır. Ancak, iletişimin yerine getirilmesine yeterli değildir. Dinleyenin (ev sahibi) açısından (a) ve (b) durumları arasında hiç bir ayrım yoktur. Gözlemleyebildiği yalnızca düşüşümdür ve niyetlerimden haberi olamaz. Bu niyetler belirli davranışlarla açıklanmadıkça, onların farkedilmesi beklenemez. Demek ki, tanımımızın gösterdiği gibi bir durum, bir şeyin anlatıldığı bir durum olamayacaktır.

c) Bir şeyin anlatılabilmesi için, niyetlerimizin bazı davranışlarla açıklanması gerekir. Örneğimizde, bu şöylece yerine getirilebilir: (a) ve (b) de yaptığımı açıkla-

dığımız her şeyi yapıyor ve beraberindeki her iki niyeti de taşıyor olduğumu düşünelim. Bu kez, bunlara ek olarak, davranışımı ev sahibine yönelttiğimi, yaptıklarımla bir şeyler iletmek, aktarmak istediğimi açıklamam için, düşerken dinleyene bakıp (veya yalnızca bir bakış atıp), yüzüme belirli bir ifade verecek olursam, yaptığımı bile isteye (bilhassa, mahsus) yaptığımı ve ona bir şey iletme amacıyla yaptığımı farkedecek, ve böylece yaptıklarımla bir şey anlatmış olacağım.

Böylece, tanımımızı uygun duruma sokabilmek için bir koşul daha eklememiz gerekiyor. Bu koşul da, gördüğümüz gibi, S'nin X ile birlikte, bir de iletişime niyetli olduğunu, yani uyandırılan düşünceyi "aktarmak" isteğini açıklayan "y" gibi bir imlemede bulunması gereğidir. Bu, "y" ile adlandırdığımız davranış üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak durup, bu konuda deneysel ruhbilimin sağladığı verilerden yararlanmaya çalışacağız. "y" davranışına "iletişimsel amaç imlemesi" (sergilemesi/serimlemesi) diyeceğiz. Bu davranışın açıkladığı amaç ise "iletişimsel niyet" olarak adlandırılacaktır.

15

İletişimsel niyet imlemesi nasıl bir davranıştır? Ne biçim bir imlemedir? Söyleyebileceğimiz ilk şey, bu imlemenin söylenim (X) kadar çeşitli ve değişik biçimler almayacağıdır. X'in her bir değişik düşünce için (bu düşünceyi uyandırabilmek için) yeni bir davranış olması gerekir. Oysa, iletişimsel niyet, her değişik iletişim olayında aynı niyettir: S'nin r'yi D'ye iletmek niyeti (r'nin D'de uyanmasına yalnızca neden olmayıp, r'yi D'de kendisinin uyandırdığını D'ye açıklamak niyeti). Denebilir ki, iletişimsel amaç imlemesi aynı anlama gelen, veya durumuna göre birbirini tamamlayan bir veya birkaç imleme (davranış) den çok olmamalıdır. Bu tür imlemeleri biliyor muyuz: eğer biliyorsak, bunlar hangileridir?

Bu soruların yanıtları, deneysel ruhbilimin dil-dışı iletişim konusunda sağladığı bulgulardadır. Bu konuda deneysel çalışmalar, video-teyplerin de kullanılabilmesiyle 1970 yılı civarında başlamıştır. Bu aygıtların yardımından yoksun olarak dil-dışı imlemeleri betimlemeye çalışmak ümitsiz bir uğraş olurdu.[30] Bu daldaki araştırmalar oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır: kuramsal bir temel görüş, E. Goffman ve M. Argyle[31] gibi bilim adamlarınca sağlanmıştır.

---

[30] Weitz, S., (Ed.) **Non-Verbal Communication,** Oxford U.P., 1974, s. 6.

[31] Goffman, E., **Behavior in Public Places,** Glencoe: The Free Press, 1965; Goffman, E., **Interaction Ritual,** New York: Doubleday Anchor, 1967; Goffman, E., **Relations in Public.** New York: Basic Books, 1971; M. Argyle, **Bodily Communication.** London: Methuen. 1975; Argyle, M., and Cook, M., **Gaze and Mutual Gaze,** London: Cambridge U.P. 1976.

Yakın geçmişte yapılmış deneysel araştırmalar, dil-dışı iletişimin dilsel iletişime destek olarak, veya kendi başına, ikinci bir iletişim ortamı oluşturduğunu kanıtlamıştır. Bu tür davranış biçimleri çoğunlukla bilinçsiz olarak serimlenip yorumlandığından ve zaman olarak çok kısa sürdüklerinden, onları sürekli olarak kullanışımızın pek az farkındayız. Başlarken de belirtildiği gibi, toplum içindeki birey ilişkilerinin düzenlenişi, iç durumların (hisler, istekler) bildirilişi ve sergilenişi, ve düşünsel durumların dıştan yorumlanabilmesinde dil dışı imlemenin çok önemli bir yeri vardır. Bu tür imlemenin başlıca ögeleri arasında, bireylerin bir diğeri ile uzaklık ilişkileri, vücut hareketleri, ses tonu, konuşma hızı, dil dışı sesler, ve en önemlisi yüz ifadeleri ve bakışlar sayılabilir. Deneysel olarak kanıtlanmış önemli bir bulgu, bilinçli olmadığımız halde, başkalarının dil dışı serimleme ve imlemelerine hiç bir durumda ilgisiz kalmadığımızdır. Dinleyen birey her zaman karşısındakinin imlemelerine tepki gösterip, davranışlarını ona göre ayarlar ve yanıtsal davranışta bulunur.

Bu olguların ışığında, burada ileri sürülecek görüş, tıpkı herhangi bir diğer dil-dışı imleme gibi, söyleyen bireyin iletişimsel niyetinin de dil-dışı bir davranışla imleniyor/serimleniyor olabileceğidir. Savımız, bu tür imlemede bakış yönü, bakış karşılaşması, ve kaş kaldırma[32] gibi imleme araçlarının tek tek veya bir arada önemli rolleri olduğudur. Bunlar olanak dışında kaldığında (örneğin: görme duyusu kullanılamadığında: arada bir duvar bulunması gibi) başka dil dışı imlemeler bunların yerini alabilecektir. Sözünü ettiğimiz ögelerin gerçekten de bu işlevde kullanıldıkları deneysel açıdan destek görmektedir. Özel olarak bizim sorunumuz araştırılmamış olmasına karşın yakın konularda yapılan deneysel çalışmalar savımızı destekleyen bulgular doğurmuştur. Önce, laboratuvar deneylerinden daha eskilerde, gözlemleriyle bu konuya ışık tutmuş olan E. Goffman'ın[33] yazılarına bakalım. Bakış karşılaşmasının toplumda birey ilişkilerini düzenlemede ne denli önemli olduğunu ilk kez öne sürenlerden olan Goffman, bir bireyler arası doğrudan ilişkinin (focused interaction) "taraflardan birinin gözlerine özel bir ifade vererek, veya söze başlarken sesine verdiği özel bir tonla açış yapmasıyla başlatıldığını" bildiriyor. "İlişkinin bütünüyle kurulması, diğer bireyin gözler, duruş veya sesle, göz göze bir karşılıklı eyleme girişmeye hazır olduğunu imleyerek, bu açışı kabul ettiğini göstermesiyle sağlanır."[34] Şöyle bir örnek veriyor: bir garson, müşterinin yemek ısmarlamasını, onun bakışlarını yakalamasını önleyerek önleyebilir. "Göz göze bakışma... toplumun iletişimi yaşantısında özel bir

---

[32] Bakış Yöneltmesi: bakışları belirli bir yöne çevirmek; Bakış karşılaşması: iki bireyin birbirinin gözlerinin içine bakıyor olması (göz göze gelmek). Kaş kaldırma, Eibl-Eibesfeldt ("Similarities and Differences between Cultures in Expressive Movements", Hinde (Ed.)**Non-Verbal Communication,** Cambridge U.P. 1972.) tarafından betimlenmiş olan ve hemen her insan kültüründe gözlemlenen, iyi niyetle karşısındakine ilgi gösterme, ve selamlama davranışı.

[33] Goffman, E., 1965, 1967, Bkz. not (31).

[34] Goffman, E., 1965. Bkz. not (31), s. 91-92.

rol oynar.'': karşılıklı dilsel veya dil-dışı iletişime açık olunduğunun örfsel bir anlatımıdır.[35] Goffman'ın gözlemleri, R. Exline, A. Kendon ve M. Argyle[36] gibi araştırmacıların laboratuvar deneyimleriyle kanıtlanmış durumdadır. Bu tür laboratuvar çalışmalarından, iletişimsel amaç imlemesinin yalnız bakış karşılaşmasıyla yapılmadığı, ve bakış karşılaşmasının iletişimi başlatma yanısıra başka işlevleri de bulunduğu çıkarsanabilmektedir: Bakışlarla, ayrıca tehdit, üstünlük kabul ettirme, cinsel ilişki önerme ve iyi niyet yakınlaşmalarının imlendiği belirlenmiştir.[37]

Şimdi şöyle bir soruyu ortaya atma durumundayız: Kaş kaldırma ile desteklenmiş bakış karşılaşmasının gözlemlenebilir durumda olması, bir bireyin iletişimsel niyetini imlemeye yeterli midir? Başka bir deyişle, belirli bir durumda, bir diğerinin bakışını çelip göz göze gelen ve bununla birlikte bir şey söyleyen (geniş anlamda) bir birey, iletişim dışında başka bir şey yapıyor olarak yorumlanamaz mı? İletişim amacı olmadan karşısındakinde bir tepki uyandırmak istiyor olarak yorumlanamaz mı? Şu örneğe göz atalım: Bir trafik polisi, bir arabayı, elle işaret vermek yerine, yalnızca yoluna çıkarak (arabanın önünde durup hareketini önleyerek) durduruyor.[38] Bunu yaparken şöförün gözünün içine baktığını da düşünebiliriz. Polis bu durumda iletişim yapmakta mıdır? Bunun yanıtı açıkça ''hayır'' olmalıdır. Polisin yaptığı, arabanın yolunu fiziksel olarak kesmek, onu nedensel olarak durdurmaktır; bu ise durmasını isteyen bir mesaj yollayarak durmasını sağlamaktan temelde farklıdır. Sağlanan bakış karşılaşmasına gelince, şoför bunu bir iletişim niyeti sergiliyor olarak görmeyecektir. çünkü iletilen bir şey bulunmamaktadır. Bu durumda polisin bakışları (yukarıda sözü edilmiş olduğu gibi) tehdit veya üstünlük kabul ettirme olarak yorumlanacaktır. Öyle ise soru şöylece yeniden ortaya konabilir: çift anlamlılığın doğabileceği durumlarda göz göze gelmenin iletişim veya onun dışında niyetlerle yapıldığı ayırd edilebilecek midir? Önce, ''durum'' ve ''söylenim''in daha ayrıntılı olarak değerlendirilmesi çok anlamlılığı giderici ipuçları sağlayabilir. Ancak, iletişim niyetinin sergileniş biçiminde de çok anlamlılığı giderici özellikler bulunabilecektir. Öyle ki, bakış karşılaşması yanısıra, anlamını pekiştiren başka destek imlemeler, yani, kaş kaldırma, gülümseme vb. gibi yüz ifadeleri, vücut hareketleri, sesler vb..., kullanılıyor olabilecektir. Bunun yanısıra, ve belki daha da önemli olarak, bakışlar arasında taşıdıkları anlam açısından ayrım yapabildiğimiz deneysel olarak saptanmıştır. E. Hess ve arkadaşlarının yapmış oldukları bir deneyde[39] göz bebeğinin büyüklüğünün saldırganlık, iyi

---

35 Aynı yapıt, s. 92.

36 Exline, R., ''Visual Interaction'' Weitz (Ed.) **Non-Verbal Communication,** New York: O.U.P. 1974; Kendon, A., ''Some Functions of Gaze Direction in Social Interaction'', **Acta Psychologica,** 1967; Argyle and Cook, 1976, Bkz. not (31).

37 Bkz. Exline, R., 1974, not (36).

38 Bkz. Grice, H.P., 1957, not (11).

39 Hess, E.H., Seltzer, A.L., and Schrien, J.M., ''Pupil Response of Hetero and Homosexual Males to Pictures of Men and Women'', **J. Abnorm. Psychol.** s. 165-168.

niyet, sevecenlik (şefkat) gibi duygusal eğilimleri açıkladığı ortaya çıkmıştır. Deneye katılanlara güzel bir kızın bütünüyle aynı görünen iki resmi verilmiş, ve bunların hangi his durumunu anlattıkları sorulmuş. His durumunun yorumunda bireyler arasında tam bir anlaşma gözlemlenirken, ayrı hisleri ifade ettiği söylenen resimler arasındaki farklılığın nerede olduğunu kimse gösterememiş. Gerçekte farklılık, göz bebeğinin büyüklüğündeymiş.

Öyle ise, durumların büyük bir çoğunluğunda, bakışların, gerektiğinde başka serimlemelerin de desteğiyle, iletişim niyetini imlemede yeterli olabileceğini söyleyebiliriz. Bu, olası yanlış anlamaları kabul etmediğimiz anlamına gelmez. Yanlış yorumlama (S, iletişim niyetleniyorken, onu başka bir şey istiyormuş gibi yorumlama veya tam tersi) bir olasılık olarak düşünülecektir.

Şimdi, iletişimsel niyetin imlemesinin başka iletişim durumlarından daha saydam olarak görülebildiği bir iletişim davranışı (söylenim) inceleyelim: böylece konuyu daha açık bir biçimde kavrayabiliriz. Bu iletişim davranışı, kabaca, "birini bir başkasına göstermek için bakış ve yüzü gisterilene doğru çevirmek" olarak betimlenebilir. Bu davranışın, duruma, önceden karşılıklı konuşma olmuş olup olmadığına, ve kişinin ne ölçüde konuşkan ve yardımcı (co-coperative) oluşuyla koşut biçimde, değişik görünümleri olabilecektir. Bununla gerçekleştirilen iletişim "doğal" olmayacak, ancak "uzlaşımsal" bir özellik te göstermeyecektir: aynı davranışı değişik insan kültürlerinde görmek olanaklıdır.

Bir iletişim olayının kendi iletişimsel geçmişi (yani bu olaydan önce iletişimin sürdürülüyor olup olmaması), kullanılan iletişim davranışının (söylenimin) ve iletişimsel niyet imlemesinin üretilişinin açık seçiklik niteliğini etkileyecektir. Eğer önceden bir karşılıklı iletişim (konuşma veya dil-dışı) sürüp gidiyor idiyse, ve bu çekirdek iletişim olayı, konuyu keskin bir biçimde değiştirmeyecekse, iletişimsel amaç serimlemesinin, yeni ve değişik bir konunun ortaya atıldığı bir çekirdek iletişim olayına kıyasla daha az açıklıkla imleneceği beklenebilir. Öyle ki, Bay B'nin kim olduğu sorusunun (dil-dışı) yanıtı olarak baş ile yapılan ufak bir hareket, veya B'ye doğru kısa bir bakış iletişimi başarıya götürmeye yeterli olacaktır: bu durumlarda söyleyenin iletişim amacı zaten var sayılmaktadır; tekrar imlemesine gerek yoktur. Aynı şekilde, söyleyen'in ruhsal durumu da söylenim ve niyet serimlemesinin açıklık derecesini etkilemektedir. Daha az yardımcı ve konuşkan olma gibi bir ruhsal durum, söylenimde kısalmalara yol açacaktır. Filmlerdeki "kötü adam" tipi anlamsız bir yüzle küçük bir bakış hareketi yapmakla yetinecektir. Ancak zor bir durumda ise iletişime daha yatkın görünecektir.

Öyle bir durum düşünelim ki, bu etmenler söylenimi etkilemesin: söyleyen olağan ölçüde konuşkan, ve yeni bir konuşma, yeni bir konu başlatıyor olsun. Şöyle bir durumu imgeleyelim: Bay A'ya Bay B hakkında, pek onaylamayan bir tonda konuştuğumu düşünelim. Bu arada, ben farkına varmadan odaya B giriyor. Bay A'nın, konuşmamı dizginleyebilmek için, Bay B'yi bana göstere-

rek beni uyarması gerekiyor. Bu durumlarda kullanılan tipik bir dil-dışı davranış (söylenim), göz göze gelmeyi sağladıktan sonra, bakışı bir kaş kaldırmayla yoğunlaştırarak gösterilen nesneye (bu durumda Bay B'ye) yöneltmektir. Bu davranışın iyi bir örnek olduğu söylenebilir. Çünkü iletişim amacının imlemesi açığa çıkmakta, ve elektronik kayıt aygıtlarına gerek olmadan günlük ilişkilerde de kolayca gözlemlenebilmektedir... İlginç olan nokta odur ki, eğer Bay A, başka hiç bir şey yapmadan yalnızca Bay B'ye bakarsa, dinleyeni uyaramayacaktır. Karşısındaki (ben) onun dikkatinin dağıldığını, sıkılıp başka yerlere bakmaya başladığını sanacaktır. Öyle ise, baktığı şeye gerçekten karşısındakini de çelerek baktırtmak ve de böylece uyarabilmek için, fazladan imlemeler kullanması gerekmektedir: bakış karşılaşması sağlaması, bu olamadığındanda yapma bir öksürük öykünmesi vb. gibi...

16

Deneysel bulgularla sağlamlaştırmış olduğumuz görünüme göre, anlatma kavramının daha tatminkâr bir tanımını şöylece verebiliriz.

"S gibi bir söyleyen birey, y gibi bir imleme (davranış) beraberinde, X gibi bir şey söyleyerek (dil-dışı davranışta bulunarak) bununla r'yi anlattı (yani, S, y ve X ile r anlattı)" demek,

"a) S, X'i, D gibi bir dinleyen bireyde r düşüncesini uyandırmak amacıyla söyledi, ve

b) S, y ile D'ye iletişim niyetini serimledi." demektir.

Tanımımızı karşısında savunmamız gerekebilecek bir itiraz şu olabilir. Denebilir ki bu ileri sürülen tanım sonu belirsiz bir uzatılma gereği ile karşı karşıyadır. Şöyle ki, söyleyen iletişim niyetini imleyerek, iletişim yapmak istediğini iletmek istemektedir. Öyle ise, bu iletişimsel davranışın da bir iletim niyetiyle yapıldığını dinleyen için belirginleştirmek gerekir. Aksi halde başka yorumlar götürebilecektir. Demek ki, söyleyen, iletişim niyeti taşıdığını iletmek amacıyla, bir kez daha iletişim niyetini imlemeli, ve bu kez bunu da iletişimsel bir davranış haline sokmak için bir kez daha imlemeli... ve bu sonsuza dek, tanım tamamlanamadan sürmelidir[40] Bu itirazdan kaygı duymaya gerek yoktur. Nedeni de, iletişim niyetinin imlenmesinin, X'in uyandırdığı r düşüncesinin iletildiği biçimde iletilmemesidir. Bu açıdan, söyleyenin iletişimsel niyetini serimlemesinin (imlemesinin) bir yapay iletişim

---

[40] Bkz. Gandhi, R., **Presuppositions of Human Communication,** Delhi: O.U.P., 1974. Bu yazarın "speaker's meaning" tanımı da bu özeliği gösterir. Gandhi bunu iletişimin bir gereği saymaktadır.

olayı olmadığını bildirmeliyiz. Yapay iletişimin parçası olarak "anlatılan" bir şey olmadığından, iletişim niyeti imlemesinin iletişim amacıyla imlendiğinin imlenmesi gerekmeyecektir. Daha önce gördüğümüz gibi, iletişim niyetinin imlenmesi büyük ölçüde içgüdüsel bir serimlemedir. Örnek bir doğal im olmasa da doğal ve yapay anlamlılığın arasındaki alana düşmektedir.

Bir başka itiraz da şöylece yöneltilebilir: "bu tanım, yani 'anlatma' kavramının çözümlemesi, diğer başka tanımlarla birlikte 'iletişim' kavramının çözümlemesini vermesi amacı güdülerek geliştirilmektedir. Oysa iletişim kavramı, 'iletişim niyeti imlemesi' olarak bu tanımın içinde zaten bulunuyor durumdadır. Bu ise bir kısır döngüye düşmektir." İki nokta sayesinde kısır döngüye düşme durumunda değiliz.

1) İletişim niyetini imlemek (veya serimlemek) iletişim kavramının bilinçli olarak düşüncede bulundurulmasına, veya bu kavrama dayanmamaktadır. Bu tür imlemelerin, yaşamın ilk 8-10 aylık döneminin sonunda ortaya çıktığını ve doğuştan edinilme davranış biçimlerinin bu devrede bu işlevde kullanılacak bir imlemeye çevrildiğini destekleyecek bulgular vardır.[41] Şu halde, yarı yarıya içgüdüsel olan bu imleme, ilgili kavramın tam bir bilinciyle yapılma durumunda değildir. Olsa olsa, çocukta, büyükleri arasındaki iletişimsel alışverişi gözlemlemiş, ve kendi düşüncelerini aktarmış olmaktan belli belirsiz bir düşün (fikir) oluşmuştur. Yapmakta olduğumuz kavramsal çözümlemede iletişim kavramı çözümleyici bir öge durumunda değildir: çözümleyici öge, içgüdüsel yollarla edinilmiş bir imlemedir. Bu imlemenin iletişim amacını serimlemesi, iletişim kavramının çözümleyici olmasını gerektirmez.

2) "İletişim niyeti" kavramının çözümlemede öge olduğunu kabule zorlansak bile, Grice'dan bazı koşullar ödünç alarak[42] bunu içinde "iletişim" sözcüğü bulundurmayan karmaşık bir niyetler kümesi olarak tanımlayabiliriz. "İletişim niyeti"ni, "X'in uyandırdığı r düşüncesinin S tarafından uyandırılmak istenmiş olduğunun, D tarafından farkına varılması ve r'yi, bu farkına varış üzerine oluşturması amacı" olarak yeniden yazabiliyoruz. Her ne kadar bu tanımı kullanmaya gerek olmayacaksa da tam bir doyum sağlaması amacıyla bildiriyoruz.

İletişim niyetinin imlenmesinin iletişimi başlatmak için her durumda gerekli olduğunu ileri sürebilmemize karşın, bu imlemenin bazı durumlarda iletişimi yapaylaştırma katkısına gerek kalmamaktadır. Bu, özellikle uzlaşımlaşmış iletişim davranışlarında söz konusudur: bu davranışların iletişim aracı oldukları ve iletişimsel niyetle kullanıldıkları, uzlaşımın bir parçasıdır. Bu, dilsel iletişim davranışlarını da kapsamaktadır. Örnek düşünülecek olursa, savaşta siperlerden bir beyaz bayrak sallamak teslim olunduğunu uzlaşımsal olarak bildirecektir.

---

41 Sugarman (Bell), S., "A Description of Communicative Development in the Pre-Language Child" Yayınlanmamış Tez, 1973. Bruner, J., "Nature and Uses of Immaturity", **The American Psychologist,** Vol. 27, 1972.

42 Grice, H.P., Bkz. not (11), ve Grice, H.P., not (28).

Ayrıca iletişimsel niyet imlemeye gerek yoktur. Bunun gibi, konuşulan bir sözün de, uzlaşımının bir parçası olarak iletişim niyetiyle söylendiği belli ve apaçıktır. Uzlaşımsal yapay iletişimde, iletişimsel niyet imlemesi, söylenimi "yapay" anlamlı yapmak yerine, iletişimi başlatmada kullanılacaktır. Bu özellik bize ince bir ayrımı görme fırsatını tanımaktadır: "anlamlı olma, fakat iletişim amacı taşımama". Öte yandan dil ve uzlaşım dışı iletişim durumlarının hemen hepsinde, söyleyen iletişim niyetini ya imlemiş olacak ya da bu niyeti taşıdığı açık bir nedenden ötürü varsayılıyor olacaktır. Durumun belirleyeceği bu açık neden, söyleyen bireyin başka bir imlemesiyle değiştirilip kaldırılmadıkça, kendisi açısından yükümlülük yaratmaya devam edecektir.

17

Son durumunda, tanımımız, anlatma'yı çözümleyecek güce ulaşmıştır. Ancak böyle bir tanımın (şimdilik kapalı olarak) içerdiği bazı kavramlar vardır ki, olgusal açıdan bakıldığında, bunları yüzeye çıkarmak, iletişimin dıştan kolayca gözlemlenemeyen bazı özelliklerinin görülmesine yarayacaktır. Kabaca söylenecek olursa, bu bulgu, "S, X ile, r yi anlatıyor" denebilmesi için "S'nin X ile r'y D'de nasıl uyandıracağını tasarlamış olması (planlamış olması)nın" gerekiyor oluşudur. İlk bakışta apaçıkmış gibi görünen bu koşul biraz daha derinine düşünüldüğünde kabulü zor bulunacaktır. Zira tanımın parçası olarak genellendiğinde karşılaşılacak zorluklar vardır. Düzgülü iletişim durumlarında, yani günlük karşılıklı konuşmada her tümceyi söylemeden önce tasarladığımızı önermek ne derece inandırıcıdır? Dilsel olsun, dil-dışı olsun aktardığımız birçok mesajı, durup düşünmeden, adeta kendiliğinden söyleyerek, karşımızdakine aktarıyoruz. Tasarlama için bir süre ayrıldığının farkında olmadığımız gibi günlük mesaj alış verişinde söylediklerimizi önden "nasıl iletsem" diye düşündüğümüzün daha hiç farkında değiliz. Öyle ise, doğal eğilim, anlatmada tasarlamanın olmaması gerektiği yönünde olmalıdır. Bu yüzden, tasarlamanın var olduğunu kanıtlayabilmek, güçlü uslamlama gerektirmektedir. Böyle bir uslamlama ileri sürüp, destekleyici deneysel bulgulara da değineceğiz.

Herhangi bir şeyi amaçlamak (ona niyeti olmak) bir koşul içerir. Bu koşulu şöylece bildirebiliriz: "S, X'i yapmak niyetindedir" tümcesinin doğru olabilmesi için, (başka koşullar yanısıra) "S, X'i yapmak için gerekli girişimleri yapma ve önlemleri alma durumundadır." gibi bir tümcenin de doğru olması gerekir. Bu koşulun nedeni ise, "S, gelecek ay yurt dışına gitmek niyetinde (gitmek amacında), fakat bunu sağlamak için gerekli girişim, işlem ve önlemleri almayacak" ın saçma, hatta çelişik bir önerme durumunda oluşudur.[43]

---

[43] Bkz. Grice, H.P., "Intentions and Uncertainty", Annual Philosophical Lecture of the British Academy, Oxford U.P. 1971.

Gerçekte, yapılan herhangi bir şey (X) için öncel (preliminary) önlem ve girişimler gerekmeyebilir. Oysa, S bunları böyle önlemlerin gerektiğini düşündüğümüz yerlerde ve durumlarda da almayacaksa, onun gerçekten 'X'i yapma niyetinde olduğunu, kuşkuyla karşılama durumunda olmalıyız.

Değişik bir vurguyla, aynı koşulu J. Meiland şöyle ele almıştır.[44] Önce Meiland, amaç (niyet) içeriklerini iki ulama (kategoriye) ayırıyor: niyetin sahibi bireyin edim ve davranışları, ve bunun dışında kalan, olaylar, durumlar, başkalarının davranışları gibileri.. Bir birey, kendi davranışlarını niyetlediği gibi (elini oynatmak, yemek yemek, bir yere gitmek), "başka birinin bir şey yapmasını", "bir olayı meydana getirmeyi", veya "bir şeyin gercekleşmesini" de niyetleyebilir. Meiland koşulunu veriyor: "Bir bireyin oluşturduğu herhangi bir niyetin içeriğinin yalnızca kendi davranışlarıyla sınırlanmış olması gerekmez. Bu açıdan, eğer bu bireyin, X gibi, içeriği kendi davranışı olmayan (ör: bir durum) bir niyeti varsa, aynı zamanda K gibi, bir kendi davranışını içerik alan başka bir (veya birkaç) niyeti de olması gereği vardır. Dahası, K öyle olmalıdır ki, bu birey, K'yı yapmanın, X'i meydana getirmede yalnızca bir rolü olduğundan öte, bu yönde önemli bir yol alınmasını da sağlıyor olduğu inancında olmalıdır."[45]

Bu ilkeye, şu gerekçeyle karşı çıkılabilir: bazı durumlarda, aynı amaç veya niyetin içeriği hem bireyin kendi davranışı olarak, hem de meydana getirilecek bir durum olarak ifade edilebilir. Böylece, ilkenin nasıl uygulanacağı belirsizleşir. Örneğin bizi özellikle ilgilendiren bir niyet içeriği, yani bir başkasında bir düşünce **oluşmasını** niyetlemek, aynı zamanda bu kişide bu düşünceyi **oluşturmak,** uyandırmak olarak ta ifade edilebilir. Bu durumda ilkenin doğru, ya da yanlış olduğu açık değildir. Böyle bir itirazı karşılamanın iki yolu vardır. İlki, "uyandırma" veya "oluşturma"nın gerçekte davranış veya edim olmadıklarını söylemektir. Bunları, "çözmek", "bulmak" eylemleri gibi, edimden çok, "bir sonucun elde edilişi" olarak yorumlayabileceğimiz önerilebilir. Davranışlar için genel kural veya koşullar ileri sürme durumuna düşmeden, yukarıki gibi bir ayrımın, "korkutmak" gibi bir eyleme uygulanışının basit iken, "kurmak, yapmak" gibi kavramlarda güçlükler doğurabileceğini belirtmekle yetinebiliriz. Öte yandan, "meydana getirmek" gibilerinin de, "koşmak", "el sallamak", "zıplamak", "vurmak" gibi davranışlardan çok başka olduklarının, dolayısıyla davranış olarak kabul edilemeyeceklerinin söylenmesine bir itirazımız olmayabilir. Böylece, bizim ilgilendiğimiz kavramlara uygulanışında, Meiland'ın ilkesinin doğru olduğu söylenebilir. İkinci yol ise, "koşmak" vb.. gibi davranışları "temel edim" olarak nitelendirdikten sonra, Meiland'ın ilkesini şöylece tamamlamak olacaktır: "ilkenin doğru olması için niyetin içeriği olan X'i, bireyin bir temel edimi olarak ele alamamak gerekir",

---

[44] Meiland, J., **The Nature of Intention**, London: Methuen, 1971.

[45] Aynı eser, s. 36.

Temel edim kavramı güçlüklerden bütünüyle arınmış bir kavram değildir,[46] fakat, yine de, Meiland'ın koşulunun kabul edilebilir olduğunu yalanlayacak kesin kanıtlar göremiyoruz.

Bundan sonra açıklamak istediğimiz şu olacaktır: Nasıl oluyor da, başkasında bir düşünce uyandırma niyeti olan ve bu niyetle bir şeyler yapan (ve bunu yapabilmek için yukarıki koşulu yerine getiren) birey bu amaç uğruna, diğer herhangi bir davranıştan ayrı olarak yaptığı o davranışı yapıyor? Diğer bir deyişle, açıklamaya çalışacağımız, yukarıki koşulun yerine getirilmesinin neleri içerdiğidir. Böylece, yapacağımızın doğruluğunun, genel uygulamasında Meiland'ın ilkesinin doğru ya da yanlış oluşuna bağlı olmadığını söyleyebiliriz.

18

Bölüm 16'da vermiş olduğumuz tanıma dönelim: X davranışında bulunan (dil-dışı bir şey söyleyen) bir birey (S), ne yapmış (ne yerine getirmiş) olmalıdır ki, X yaparak r düşüncesini uyandırdığı söylenebilsin?

Görmüş olduğumuz üzere, r gibi bir düşünceyi uyandırma niyetinde olmak, bu niyeti gerçekleştirmek için bir şeyler yapmak, (X) gibi bazı öncel önlem ve girişimleri gerektiren oldukça karmaşık bir zihinsel durumdur. Bu öncel önlemleri almayan ve bunları yerine getirme niyetinde de olmayan birey için, r'yi uyandırmak **niyetinde** olduğunu söyleyemiyoruz: ancak bunu **istediğini** ya da arzu ettiğini söyleyebiliriz. Öte yandan, böyle bir amacı olmasının, birey için, amacının içerdiği söylenilen koşulların kendiliğinden, otomatik olarak yerine getirilip sağlanacağına bir güvence olmadığı da apaçık olsa gerektir. "Onda Kuzey Kutbu'na gitmek istediğim düşüncesini uyandırmaya niyetliyim, ama bunu nasıl yapacağımı hiç bilemiyorum", en azından acayip bir önermedir. Buna yanıt olarak "Eğer onda bu düşünceyi uyandırabilecek bir yol, bir usul düşünmediysen, böyle bir niyetin olduğunu savunamazsın; olsa olsa bunu arzu ettiğini veya istediğini söyleyebilirsin" demek uygun olur. Dolayısıyla öyle görünüyor ki, "r'yi uyandırma amacında olmak", r'yi D'de uyandırmada kullanılacak olan X gibi bir davranışın ne, ve nasıl olacağını kendiliğinden sağlamıyor. Tam tersinin söz konusu olduğu söylenebilir: X gibi bir davranışı yapmaya (X'i söylemeye) hazır olmak (veya X'i söylemiş olmak), bireye, bir başkasında r gibi bir düşünceyi uyandırma niyetinde olduğunu söyleme hakkı kazandırıyor. Dahası, **herhangi** bir davranış kabul edilemez: söylenen (X), uyandırılması niyetlenen düşünce ile sıkıca ilgili olmalıdır. Quinton[47], Grice'ın

---

[46] Bkz. Danto, A. "Basic Actions", White, A.R. (Ed.), **The Philosophy of Action**, Oxford U.P. s. 43-58.

[47] Quinton, A.M., **The Nature of Things** London: Routledge and Kegan Paul, 1973.

tanımının yanlış olduğunu önerirken bu noktayı düşünmüştür: "Birisinin X yaparak, r'yi uyandırma niyetinde olabilmesi için X'in, r'yi D'de uyandırabileceğine inanıyor olması gerekir. Trafik lambalarında durmuş olan otobüsün daha hızlı gitmesini sağlamak niyetiyle, dizim üzerinde parmaklarımla tempo tuttuğumu, bunun gerçekten bu sonucu sağlayacağına inanmıyorsam, söyleyemem." Bu gerçekten kabul edilmesi gereken bir noktadır. Aynı konuda P. Ziff ve S. Schiffer tarafından itiraz ve düzeltmeler önerilmektedir.[48]

Öyle görünüyor ki, r gibi bir düşünceyi bir başkasında uyandırma niyetinde olan kişi, X'i yapmanın (söylemenin) r'yi D'de uyandırmada etkin olacağı inancında olmalıdır. Bu inanç, D'de r'yi uyandırmak için niye bir başka söylenim değil de bu X'in kullanıldığını açıklama durumundadır. Yukarıki niyete sahip olmanın, bu inancı kendiliğinden (otomatik olarak) yaratmayacağı olgusunun ışığında şu soru sorulmalıdır: X'in etken olacağı inancı nereden doğmaktadır? Bir söyleyen bireyin r'yi iletmek istediği düşünüldüğünde, onun bu inanca varış yolu üzerine ne söyleyebiliriz?

Eğer bir birey, önceden, bazı şeyleri yapmanın (X'i yapmanın) r'yi uyandırmaya yarayacağını biliyorsa, o zaman böyle bir amaç için temel hazırdır. Böyle bir durumda bu bilgiyi anımsamaktan fazlası gerekmeyecektir. Bir kişi, ışığı açmak istiyorsa, ve düğmeyi çevirince lambaların yanacağı bilgisini öğrendiyse, ve bunu şu anda anımsıyorsa, bu kişinin ışıkları yakma niyetinde olduğu söylenebilir; çünkü doğal olarak, düğmeyi çevirmenin ışıkları yakacağı inancında olacaktır. Benzeri bir durum, birinin diğer bir bireyde bir düşünce uyandırmak isteyip, bunu gerçekleştirecek uzlaşımsal bir yolu bildiğinde söz konusudur. Bu uzlaşımı öğrenmiş olmak (örneğin, teslim olmak için beyaz bayrağı sallamayı öğrenmiş olmak) ve bunu o anda anımsamak, kişiyi niyetli duruma sokmaya yeterli olacak uygun inancı sağlayacaktır. Ancak, dil-dışı ve uzlaşım dışı iletişimden söz edildiğinde, böyle bir hazır bilgi olanak dışında kalacaktır: bu durumlarda iletişim yeni buluşa dayanır, ve söylenimin (X), ilettiği düşünceyi iletmede kullanılışı ilk kezdir. Böylece öncel, hazır bilgiden yoksun olan söyleyen bu durumlarda nasıl davranacağı konusundaki inancını" yeniden", "yoktan" meydana getirme durumundadır.

Bu bizi şu sonuca götürmektedir: uzlaşım dışı iletişimde, amaç olan r düşüncesini bir başkasında uyandırmak için ne yapılacağı, yani ne söyleneceği, önceden düşünülüp tasarlanmalıdır: bu önceden bilinenlerden bazı seçenek davranış biçimlerinin birleşimsel (sentetik) yolla üretilmeleri, ve birinin bunlar arasından seçilmesini kapsar. Başka bir deyişle, hem karar verme, hem de yaratıcı düşünce (ele alma: consideration, deliberation) söz konusudur. Bu eylemi (aktivite) "başkasında bir düşünce uyandırmak amacıyla bir davranışın tasarlanması (planlanması)" olarak adlandıracağız.

---

48 Ziff, P., "On H.P. Grice's Account of Meaning" **Analysis**, 28, 1967, s. 1-18; Schiffer, S., **Meaning**, Oxford U.P. 1972, s. 11.

Bu ileri sürdüğümüz tasarlama kavramının günlük yaşantıdakinden biraz değişik olduğunu kabul etmek mümkündür. Ancak, tasarlamayı tasarlama yapan temel niteliklerin hangileri olduğunun görülmesi gerekmektedir. Örneğin, denebilir ki, sözcüğün günlük anlamında, tasarlamanın gözlemlenebilir bir süresi olduğu içerilmektedir: bu, tasarlanan şeyin "ele alındığı" süredir. Aynı biçimde, bir davranışı tasarladığı söylenen bireyin, yaptığının bilincinde olmuş olması ikinci bir içerme olacaktır. Bizim burada ileri sürdüğümüz kavramınsa bu nitelikleri bulunmayacaktır. Anlaşılmayacak kadar kısa bir süre alabilir, ve tasarlayan birey tasarlamakta olduğunu, veya tasarlamış olduğunu bilmeyebilir, bunun farkında olmayabilir, fakat, her durumda neyi tasarladığını, düşüncesinin içeriği olarak bilecektir. Bu farklılıkların ayrım yaratacak önemde olduğunu savunmak zorlama gerektirecek gibidir. Diyebiliriz ki, tasarlamanın çok daha önemli bir niteliği, onun eksel veya bir amaca yönelik oluşudur: yaratıcı bir birleşim (sentez), yenilik getirme, ve olası seçenekler arasında karar verme... Yine önemle belirtebileceğimiz bir nokta da, farkına varılamayacak kadar kısa süreli tasarlama süreçlerinin varlığının bilimce kanıtlanmış olduğudur. Bu açıdan belirtilebilir ki, "hesaplı" (bilerek, istemli) ve "kendiliğinden" yapılan iletişimsel davranışlar (söylenimler) arasında yaptığımız sezgisel ayrım, "tasarlanmış" ve "tasarlanmamış" davranışlar (söylenimler) arasındaki ayrıma bütünüyle koşut değildir. Eğer ilk ve yeni iseler, "kendiliğinden" söylenimler de tasarlanmış olacaklardır. Bu önerme az sonra bildireceğimiz gibi ruhbilim araştırmalarında ortaya çıkarılan deneysel bulgularca desteklenmektedir.

19

Bütün yapay iletişim olaylarında tasarlama olduğu söylenebilir mi? Bu sorunun yanıtı olumsuzdur. Önceden tasarlanmış söylenimler de kullanılıyor olmasına karşın, günlük iletişimde söylenimlerin bir bölümü söylenirken tasarlanmamaktadır. Bunun yanısıra, iletişimin büyük ve temel bölümünün, ve özellikle iletişimin yeni bilgi veren yaratıcı bölümünün, söylenimler tasarlanarak gerçekleştirildiği bildirilebilir. Tümcelerin, içlerinde bulunan bazı önceden hazır dilsel formüller dışında, konuşurken tek tek tasarlandıkları deneysel olarak kanıtlanmıştır. Bu deneysel bulguya bakmadan önce, içinde tasarlama bulunmayan iletişimin neleri kapsadığına göz atalım..

Yinelenmiş dil ve uzlaşım dışı söylenimler iletişim sırasında tasarlanmayacaklardır: yinelendikleri, yeniden aynı amaçla kullanıldıkları bir iletişim olayında yeni baştan tasarlanmaları gereği yoktur. Aynı şey, uzlaşımlaşmış olup ta henüz dilsel olmayan söylenimler için de söz konusudur. Örneğin teslim olmak için bayrak sallamak veya taksi tutmak için parmak kaldırmak söylenimlerini ele alalım. Bu söylenimleri oldukları gibi öğrenmiş olmak, kullanıldıklarında istenilen

düşünceyi uyandırabilecekleri inancını doğrulamak, onu temellendirmek için yeterlidir.

Dilsel iletişimde de sık sık kullanılan bazı söylenimler vardır ki, söylendikleri sırada tasarlandıklarını ileri sürmek yanlış olacaktır: bunlar, hazır formüller olarak kullanılan, gramer yapısına sahip olmalarına karşın, "bütün" olarak, yapısallaşmamış uzlaşımsal söylenimler gibi işlev gören söylenimlerdir. Örnek olarak, Selamlama ve hatır sormada kullanılan terim ve tümceler gösterilebilir: "Nasılsınız?", "Selâmınaleyküm", "Afiyet olsun," "Rica ederim"... Ünlem formülleri de tasarlama bulundurmayacaklardır. "Allah kahretsin", "Lanet olsun"... Ünlemleri anlamlı olarak kabul edip edemeyeceğimiz açık değildir. Bunları kendiliğinden (spontane olarak) kullanan bireyler bunlarla bir şey anlatmaya (yapay olarak) çalışmamaktadırlar: yaptıkları, sıkıntı veya kızgınlıklarını sesli olarak dışa vurmak, otomatik olarak yansıtmaktır. Uzlaşımsal olmalarına karşın daha çok doğal imleme türünü andırmaktadırlar. (Bu iki kavram birbiriyle çelişik değildir.)

Söyleyenin dilsel iletişimde tümcelerini sürekli olarak tasarladığı, kesin kanıt sayılabilecek bulgularla gösterilmiştir. Bu alanda, 1950'lerin ortalarından beri araştırmalar yapan F. Goldman-Eisler çok sayıda makale, ve görüşlerini sonradan topladığı bir kitapla[49] deneylerini bildirmiştir. Deneylerinin hangi yollar izlenerek yapıldığını kısaca anlatalım. Goldman-Eisler'in çıkış noktası, günlük karşılıklı konuşmadaki duraklama ve araların elektronik aygıtlarla ölçüldüğünde ilginç bir görünüm vermesidir. Konuşma sürekli bir olgu değil, bazı seslerin durup yeniden başlamasıyla meydana gelen kesintili bir süreçtir. Fonetik nedenler ve nefes alma gereği yüzünden yapılan duraklamalar ayırd edildiğinde, geri kalan daha uzun aralıklar şu nitelikleri göstermişlerdir: Duraklamaların önemli bir bölümünün tümcedeki konumlarının anlaşılmayı kolaylaştıracak, alt-tümce bağlanma noktası veya virgül gibi yerlerde değil, aksine gramer açısından birlikte olması gereken ögeler arasında olduğu gözlemlenmektedir. Bundan, bu duralama türünün anlaşılmayı kolaylaştırma dışında bir nedenden ileri geldiği sonucu çıkartılmıştır. Duralamaların uzunluğu araştırılmaya başlanınca, daha daha ilginç olarak konuşulan tümcelerin "öğrenilmişlik" düzeyleri arrttıkça, araların kısaldığı saptanmıştır. Öyle ki, aynı tümceleri birden çok kez yineleyen bireyler her sonraki yinelemelerinde daha az duralamışlardır. Duralama noktalarının sıklığı da buna koşut bir görünüm vermiştir: Deneyler hazırlıksız konuşmanın %50'sinin 3 sözcükten az parçalara bölünmüş olduğunu göstermiştir. Bireyler söylediklerini 6 şar kez yinelediklerinde 3 sözcükten az parçalara bölünmüş bölümlerin %35'e düştüğü görülmüştür. Goldman-Eisler bu bulguları şöyle değerlendiriyor: eğer belirli bir yaştan sonra konuşma becerisinin durağan (sabit) bir özellik göstereceği kabul edilecek olursa, bu tür yinelemelerde elde edilen sonuçların beceri ile ilgili olmaması gerekir. O halde, bu beceri-dışı

[49] Goldman-Eisler, F., **Psycholinguistics: Experiments in Spontaneous Speech.** London: Academic Press, 1969.

özellikler, dilin yaratıcılık ve tasarlama yönünün **hazırlıkla** ilgili göstergeleri olarak görülebilirler. Bu varsayım, yarıda kesilen tümcelerin sonlarının kestirilmesine dayanan, ve bu tümcelerden önce gelenlerin ışığında yapılan tamamlamaların aldığı sürenin duralamalarla karşılaştırılmaları ile gerçekleştirilen deneylerde doğrulanmıştır. Uzun duralamalardan sonra gelen sözcükler kestirilmesi en büyük güçlüğü yaratanlar olmuşlardır. Dolayısıyla, Goldman-Eisler, duralamaların konuşmada üretilen yeni ve ilk bildirim içeriğinin göstergesi olduğunu ileri sürmektedir. Bu deneylerde saptanmış bir başka önemli olgu da söz dizimi (sentaks) karmaşıklığının artmasının duralamayı arttırmadığıdır. Dolayısıyla duralamaların ayırd edilmiş olan bölümü anlambilimsel (semantik) karmaşıklık, yani tasarlamanın güçlüğü ile ilgilidir.

20

İleri sürdüğümüz uslamlama ve deneysel kanıtlar Bölüm 16'daki tanımımıza "tasarlama" ögesinin katılmasını gerektirmektedir. Böylece, uzlaşım ve dil-dışı anlatma kavramının tam olduğunu ileri sürdüğümüz tanımı şu olacaktır:

I. "S gibi bir söyleyen birey, y gibi bir imleme beraberinde, X gibi bir söylenimde bulunarak bununla r'yi anlattı" demek,

"a) S, X'i D gibi dinleyen bireyde r düşüncesini uyandırmak amacıyla tasarladı ve söyledi, ve,

b) S, y ile, D'ye iletişim amacını sergiledi" demektir.

Bu tanımı daha kısa olarak şöyle bildirebiliriz:

II. S, (y ile birlikte) X ile r anlattı, "S, D'nin r düşünmesi için X'i tasarlayarak, iletişim amacını sergileyen bir y imlemesi ile birlikte söyledi" demektir, veya:

III. S, X ile r anlattı, "S, D'de r'yi, X'i tasarlayıp söyleyerek uyandırdı, ve iletişim amacı sergiledi" demektir.

Bunlar arasında tanım I, en ayrıntılı ve kapsamlı olanıdır. Açıkça görülebilmektedir ki ifade etmedeki bütün karmaşık dış görünüşe karşın birşey anlatma durumunda olan bireyden tanımımıza göre beklenilenler, Bölüm 4'te bildirilen, Davidson'un koymuş olduğu sınırlar dışına taşmamaktadır. Tanımın (b) kısmı yarı doğal bir biçimde sergilenen basit bir amaçtır. Tanımın (a) bölümünde ise yine basit bir amacın yerine getirilmesinde bir söylenimin tasarlanıp üretilişi betimlenmektedir. Bu karmaşıklık düzeyi dil ön koşulunu gerektirecek nitelikte değildir. Dolayısıyla programımız açısından bir aksaklık yaratmadan, aradığımız nitelikleri bulunduran bir anlatma tanımı sağlayabilmiş bulunuyoruz. Bu tanımı, anlama tanımıyla tamaladıktan sonra uzlaşım kavramını çözümlemeye girişeceğiz. Bunun da yerine getirilmesi, bizi dilsel iletişimin kapılarına ulaştıracaktır.

Anlama

21

İletişimin öbür yönlerinin de anlaşılabilmesi için "anlama" kavramının bir tanımını sağlamak gerekir. İletişim adını verdiğimiz olgunun bir süreç olarak tamamlanması, anlamanın yerine gelmesiyle olur. Bir çekirdek iletişim olayı böylece tamamlanmadıysa, onu gerçek iletişim olarak saymıyoruz: "ne anlattıysa anlamadı, ne yaptıysa boşa gitti" diyoruz. Bu durumlara "kesik" ya da "eksik" iletişim adını verebiliriz. "Yanlış anlama" durumlarını eksik iletişimden ayırd etmelidir: burada her ne kadar amaç edilen değilse de bir şey iletilebilmektedir.

Anlamayı, söyleyenin amacının yerine gelmesi, yaptığı tasarlamanın başarıya ulaşması olarak görebiliriz. Burada yapacağımız, bir dil-dışı (ve uzlaşım-dışı) çekirdek iletişim olayındaki anlama durumunu betimlemek olacaktır. Bu arada, dilsel söylenimlerin anlaşılmasına da koşut olarak değinilecek, ve bir oranda aydınlatılmalarına çalışılacaktır. Deneysel veriler, önceden olduğu gibi burada da kullanılacaktır.

Herhangi bir şeyin yapay iletişim söylenimi olarak değerlendirilebilmesi için, onu yapan, söyleyen bireyin bir iletişimsel niyet taşıdığının varsayılması gereği vardır. Bu nokta, iletişimin önemli bir özelliği olarak vurgulanmalıdır. İletişimin başarısı, söyleyen bireyin niyetini ve iletmek istediğinin içeriğini başarıyla ortaya dökmesinden çok, onun bu içerikle iletişim yapma amacınının dinleyence "görülüyor" olmasına, "tanınmasına" bağlıdır. Söyleyen birey meramını doğru dürüst anlatamasa bile, onun doğru dürüst anlatamadığı dinleyence anlaşılabilmişse, iletişim başarılmıştır. Çok küçük çocuklar (8 ay öncesi) iletişim niyetlerini serimleme becerisini henüz geliştirmemişlerdir. Oysa, anneleri tarafından, söylenimleri yapay iletişim olarak anlaşılabilmektedir.[50] En azından, anlatma tanımındaki "y" imlemesinin gözlemlenemediği durumlarda bile, annelerin çocuklarının yapay iletişimlerini doğal olanlardan ayırd edebildiklerini biliyoruz. Yakıcı sıcaklıktaki mamayı ağzına alan çocuğun ağlaması, acısının doğal olarak iletilmesidir; oysa, yedirilmekte olan sevilmeyen bir mamaya karşı yapmacık ağlama sesleri, çoğu kez anne tarafından "yapay" iletişim olarak tanınmaktadır.

Dilsel iletişimde de sık olarak gözlemlenebilen bir durum, söyleyenin tümcesini bozuk sunması, veya kekeleyip bocalamasına karşın dinleyence "ne demek istediği"

---

50 Snow, C.E., "The Development of Conversation Between Mothers and Babies" Yayımlanmamış makale. (1975).

anlaşılabildiğinde belirir. Bu durumlarda da iletişim olayını "başarılı" olarak niteleyeceğiz: dilsel olsun dil dışı olsun, yeterince açık olmayan söylenimlerin dinleyence anlaşılabilmesi, söylenimin hangi durumda ve bağlamda sunulduğuna bağlıdır.

Bu bildirilenlerin ışığında, şu iki noktayı ileri sürebiliriz:

a) Bir söylenimin "yapay" olarak anlaşılabilmesi, yani söylenimin anlamının yapay olarak anlaşılabilmesi için, söylenim iletişim amacı ile sunulmuş olarak yorumlanmalıdır. Bir başka deyişle, iletişim amacının tanınması (görülmesi), söylenimi "yapay" anlamlılık taşımaya aday duruma getirir.

b) (a)'nın yerine gelmesiyle birlikte, mesajın içeriğinin anlaşılması, yani anlatılan'ın anlaşılması, dinleyenin söylenimi yorumlayıp açmasıyla gerçekleşir. Ancak (b), (a)'dan bütünüyle bağımsız olarak yürütülemeyecektir: Söylenim, söyleyenin iletişim niyetine ilişik olarak yorumlanacaktır.

Bu iki nokta, anlamanın iki temel yönü olarak görülebilir. Bunları ayrı ayrı inceleyeceğiz.

Söyleyen bireyin serimlediği iletişimsel niyet dinleyence nasıl tanınır? Dil-dışı iletişim kapsamında, bireyler arasında sürekli olarak imleme yapılıp bunların karşı tarafça tanındığını (yani "görüldüğünü") ve buna göre de bazı tepkilerin ortaya çıktığını belirtmiştik. Dil-dışı bir imleme olan iletişimsel amaç imlemesinin tanınışının aynı biçimde gerçekleştiğini düşünebiliriz.

Ruhbilim kapsamında gerçekleştirilen deneyler üzerine geliştirilen ve günümüzde genel olarak kabul edilen kurama göre, bu tür tanıma olgusu bir algılama olayıdır, ve algılamanın sınırlarının dışına taşmaz.[51] Bu kurama göre algılama olayının nasıl betimlendiğini kabaca bildirelim: algılamayı nitelendiren temel işleyiş (mekanizma), bir duyumsal veriden (stimulus) kavramsal ulama (kategori) dinamik bir çıkarsama (inference) süreci olarak görülmektedir. Veriden belirli bir parçanın, bu parçanın uyduğu ulama sentezlenmesi, yani kabaca algılama, ulamların öğrenilmesi ve sentezlemenin, verinin zenginleştirilerek sürekli biçimde denetlenmesi gibi ön koşulları içermektedir. Kurama göre bu tür yapıcı çıkarsama (inference) algılama dışında da bir çok düşünsel (cognitive) işleyişi temellendirmektedir.[52]

Bu betimlemedeki temel ögelerden bazılarını açıklamakta yarar olacaktır: Önce veri veya "girdi"den söz edelim. Algılama açısından bakıldığında "girdi",

---

51 Bruner, J. "On Perceptual Readiness", **Psych. Rev.** 1957; Bruner, J. and Tagiuri, R., "The Perception of People", **Handbook of Social Psychology,** New York: Addison Wesley, 1954; Neisser, U. **Cognitive Psychology,** N.J.: Prentice Hall, 1967.

52 Bruner, J. 1957; Neisser, U., 1967, Bkz. not (51).

herhangi bir veri ve onun içinde bulunduğu bağlamı, yani durumu kapsar. Verinin belirli bir ulama yerleştirilmesi, yani tanınması, içinde bulunduğu bağlamın tamamlayıcılığıyla olur. Aynı imleme değişik bağlamlarda (değişik durumlarda) başka biçimde yorumlanmaktadır. Örneğin gerginlikle kırışmış aynı yüz ifadesi, "rekor kıran bir sporcuda" ve "ölüm cezasının infazını izleyen bir kişide" çok değişik anlamları içeren biçimlerde tanınmaktadır.[53] Bu bakımdan verinin algılama olarak adlandırdığımız olayın içinde bağlamıyla zenginleştirilerek sürekli denetimi söz konusu olmaktadır.

Bildirmiş olduğumuz betimlemede, herhangi bir algılamanın yerine gelebilmesi için, o algılamanın içinde oluşturulacağı ulamın, daha önce öğrenilmiş olma gereği ön koşul olarak içerilmektedir. Bu ön koşulun gereği açıktır: bir nesnenin hangi türden olduğunu söyleyebilmek için o türü bilmek gerekir. Karşımızda oynaşan bazı renklerin bir kuşun görüntüsü olduğunu söyleyebilmek için, 'kuş'un, veya o olmazsa 'hayvan'ın veya o da olmazsa 'nesne'nin ne olduğunu biliyor olmamız gerekir. Aksi halde, oynaşan renkler yorumlanamayacak, yani girdi algılanamayacaktır. Çocukluğun erken devirlerinden başlayarak ulamları öğrenip kavrıyor, böylece de 'algılama'yı gerçekleştirebiliyoruz. Şu halde "öğrenme" de algılama açısından önemli bir ögedir.[54]

Algılamayı asıl nitelendiren, betimlemede verilen "çıkarsama" (intikal, inference) kavramıdır. İlk önce, böyle bir görüşe, çıkarsamanın temelde mantıksal bir işlem olduğu ve çıkarım (istidlâl, deduction) kavramından ayırd edilemeyeceği öne sürülerek karşı çıkılabilir. Bu her ne kadar doğruysa da, çıkarsama kavramının dar bir yorumu olmaya mahkumdur. "Çıkarsama"nın felsefe açısından en az üç anlamı bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamlardan biri mantıksal çıkarsama, yani çıkarımdır. Bir ikincisi ise tümevarımı niteleyen işleyiş, yani tümevarımsal çıkarsamadır. Bir üçüncü anlamdaki çıkarsamanın ise iki **önerme** arasında olma (yani bir önermeden bir başkasını çıkarsama) gereği bile yoktur. Herhangi bir şeyden, bir durum veya olgudan bir düşüne (kavram, ulam veya önermeye) geçiş olarak nitelenebilir. İşte algılamayı betimlerken "çıkarsama" bu son ve daha yumuşak anlamında kullanılmaktadır.

Algılama ile ilgili bir başka önemli kavram da, "yoğunlaşma alanı" (focal attention) dır. Algılama, girdinin belirli bir alanı üzerine yoğunlaşarak yapılır. Eğer bu böyle olmasaydı, ve bütün görsel girdi (görüntü) bir kezde algılanma durumunda olsaydı, insan beyni bunu yerine getiremeyecek kadar küçük kalırdı,[55] Nesnelerin tanınması, yani algılanması, ancak onların kendi dışındakilerden ayırd edilmelerinden sonra üzerlerinde yoğunlaşılarak sağlanabilir. Girdinin belirli bir alanı (veri) böylece algılamaya **içerik** olabilir. Öte yandan, bir yoğunlaşma alanının seçilebilmesi

[53] Bruner, J., and Tagiuri, R., 1954. Bkz. not (51). s. 63.

[54] Bruner, J., 1957, Bkz. not (51) s. 126.

[55] Neisser, U., Bkz. not (51), s. 87.

için bazı "yoğunlaşma öncesi" süreçler (preattentive processes) gerekmektedir. Bunlarla, salt duyumun yani girdinin ilk ayrıştırması gerçekleştirilir. Yoğunlaşma öncesi işleyişler normal yaşantıdaki davranışların büyük bir çoğunluğunu, yarı otomatik bir biçimde yürütürler. Göz ve baş hareketleri bu türdendir ve yoğunlaşmayı (dikkati) yöneltirler. "Günlük yaşantıdaki pek çok düşünsel eylem yoğunlaşma öncesidir: sabah bürosuna giren biri bildik görüntüleri örneğin, sekreterin çoktan gelmiş olduğunu "bir nazarda" farkeder."[56] Aynı türden işleyişler bir dansözün otomatikleşmiş hareketlerini, bir uyurgezerin çevresine çarpmadan yürüyüşünü sağlarlar.

Bu deneysel kuramın ışığında, iletişimsel niyet imlemesinin tanınmasını bir algılama olgusu olarak görebiliriz. Böylece, bu tür tanımada bir "usavurma" düzeyinden söz etme gereği olmayacaktır. Deneysel araştırmalar üzerine geliştirilen görüşlere göre, herhangi bir nesnenin ne olduğunu anlamak, veya onu tanımak, daha üst düzeyden bir olgu olan usa vurmayı gerektirmemektedir.[57]

İletişim niyeti imlemesinin algılanmasının, yoğunlaşma öncesi süreçlerce yerine getirildiğini ileri sürebiliriz. Bir bireyin söyleniminin üzerinde yoğunlaşırken onun iletişim amacını imleyişini üzerinde dikkat yoğunlaştırmadan değerlendirir, tanırız. Bu nokta, aynı zamanda, bu tür imlemelerin açık seçik olarak farkında olmayışımızı da açıklar: hem imleme hem de tanınışı kendiliğinden (otomatik) işleyişlerce yerine getirilmektedir. İmlemenin ne olduğunun bilinmesi kullanılan imin söyleyen ve dinleyence bilinmesini gerektirmeyecektir. O halde, bir iletişimsel niyet imlemesinin tanınmasının açıklamasını şöylece verebiliriz:

Şu koşullar yerine geldiğinde D gibi bir dinleyenin, S gibi bir söyleyenin iletişimsel niyet imlemesini tanıdığı söylenebilir: karşısındaki S tarafından iletişimsel niyet imlemesi olarak üretilmiş (serimlenmiş) "y" gibi bir duyumsal veriyi, D bir iletişimsel amaç serimlemesi olarak algılamalı; yani D, "y" verisinden "iletişimsel niyet" ulamına (kavramına) bir yapıcı çıkarsama yapmalıdır. Bunun da ön koşulu, söz konusu ulamın D'ce biliniyor olmasıdır.

Böyle bir tanım, önceden de belirtildiği gibi, algılamanın üzerine yapılacak bir usa vurmayı gereksiz bırakmaktadır. Yani bu tanım, tanımanın, önce imlemeyi bir dil dışı serimleme (imleme) olarak algıladıktan sonra, bu imleme ve iletişimsel niyet kavramı arasındaki bağlantı (association) izlenerek, söyleyenin böyle bir amacı olduğu inancına bir çıkarsama ile varmak (böyle bir yargıda bulunmak) gibi iki aşamalı bir süreci içermediği temel görüşünün üzerine kurulmuştur. Gerçekten de deney böyle iki aşamalı tanımayı doğrulamamaktadır. "Hemen herkes bir yüzde beliren hırs, bir davranıştaki neşelilik, veya bir resimdeki huzurlu uyumluluk gibi nitelikleri algılamıştır. Çoğu kez, bu algılama bütünüyle **doğrudandır.**

---

[56] Aynı yapıt s. 92.

[57] A.y., s. 95, ve Bruner, J., Goodnow, J., and Austin, G., **A Study of Thinking,** New York: Wiley, 1956.

Önce çene adalesinin kasılmış olduğunu algılayıp, sonra bundan öfkeyi çıkarsamayız: daha büyük çoğunlukla bunun tam tersi söz konusudur... Birçok çocuk ruhbilimcisine göre, (bu yukarıki gözlem) istisna değil genel kuraldır."[58]

Bu görüş her ne kadar açıklamayı kolaylaştırıyorsa da bir açıdan yetersiz kalmaktadır. Böyle bir tanım iki önemli noktayı ayırd edemeyecektir: tanıma göre bir bakış karşılaşmasının (göz göze gelme) bir bakış karşılaşması olarak algılanması ile, aynı şeyin iletişimsel amaç serimlenişi olarak algılanması arasında fark bulunmayacaktır. Bu ayrılığı gösterecek ölçütlerden yoksundur. Eğer, tanımın içerdiği gibi, bu her iki durum da birer algılama durumu ise, ve algılama ötesinde başka birşey bulundurmuyorsa, ikisi arasındaki ayrımı gösterebilecek ögelerin veya ölçütlerin bulunabilmesi gerekir. Bu güçlüğü belki şöylece çözebiliriz. Diyebiliriz ki, her iki duruma da aynı algılama kuramı ayrı biçimde uygulanmaktadır; çünkü işleyiş ve süreçler arasında ayrılık yoktur. Ayrımın doğduğu yer, kavramsal hierarşi'deki değişik düzeylerdir. Zihindeki kavramsal yapının hierarşik bir özellik gösterdiğini ileri sürersek, ulamlar arasında düzey ayrılıkları varsayabiliriz. Algısal çıkarsama bu açıklamaya göre, belirli bir düzeydeki ulama yapılıyor olmalıdır. Çıkarsamanın hangi düzeyde durup hangi düzeyleri aşacağı girdide bulunan bağlamsal ipuçlarıyla belirlenecektir.

İletişim amacının sergilenmesinin tanınması olgusunun bir tanımını geliştirdikten sonra, şimdi, söylenimin anlaşılmasının üzerinde yoğunlaşabiliriz. İletişimde söyleyenin anlaşılmasının temelinde söylenimin taşıdığı içeriğin dinleyence düşünceye çevrilmesi bulunur.

Bir konuyu yeniden vurgulamakta yarar olacaktır. Anımsanacağı gibi, dil-dışı ve uzlaşım öncesi söylenimlerin anlaşılmasında dinleyen, söylenimin yapısı üzerine hiç bir ön bilgi taşımamaktadır. Ayrıca, uzlaşım dışı olan bu türden herhangi bir söylenimle ilk kez karşılaşma durumunda olacaktır. Bu durumlarda iletilen mesaj ve bu amaçla kullanılan söylenim dinleyen için bütünüyle "yeni"dir. Anlama kavramının çözümlemesine başlamadan, bunun bir bireyin bir diğerinin söylenimini anlaması yanısıra başka durumları da kapsadığını bildirmek gerekir. Bir şeyin ne olduğunu anlamak, bir tümceyi anlamak vb. gibi bağlamlarda da "anlama"yı ilgili olduğumuz anlamında kullanıyoruz. Bu kavramın "tümcelerin anlaşılmasına" aynen uygulanabilmesi programımız açısından önemlidir; bu nedenle geniş amaçlı bir uslamlama geliştirilecektir.

Bir başka bireyin iletişim niyetini tanıyarak veya bunu varsayarak, o bireyin söylenimini anlamış olmak neleri içermektedir? Mesajın söylenim içinde adeta

---

[58] Neisser, U., Aynı yapıt s. 69.

paketlenmiş olduğu düşünülebilir. Dinleyenin bu paketi açması hangi koşulları içerir? Buna yanıt olarak denebilir ki, tıpkı iletişimsel niyet durumunda olduğu gibi, algılama kavramı bütün sorunu çözebilir: iletişimsel niyet nasıl tanınıyorsa, dinleyenin, söyleyenin kendisinde r gibi bir düşünceyi uyandırma niyetini aynen öyle tanıdığı ileri sürülebilir. Oysa, bu uygun bir açıklama olamayacaktır, çünkü (iletişim niyetini tanımada olduğu gibi) tanıma ve anlama kavramları arasında açık farklılıklar vardır. Şu ayrımlara dikkat çekebiliriz:

a) Birisi herhangi bir şeyi tanıdığında, o nesneyi **ne** olarak tanıyorsa **onun** kendince daha önceden biliniyor olması gerekir. (ya öğrenilmiş ya da doğuştan edinme) Örneğin, birinin herhangi bir nesneyi bir şarap kadehi olarak tanıyabilmesi (görebilmesi) için, önceden şarap kadehi kavramını biliyor olması gerekir. Aynı özellik anlamaya uygulanamaz. Anlaşılanın önden biliniyor olması gerekmez, çoğu kez anladıklarımız bizim için yeni şeylerdir.

b) Tanınan nesne bir ulama sokulur; veya bir ulama öge gösterilir. Anlaşılan ise bir ulama özgü olarak görülemez.

c) Tanıma, algıya dayandırılır. Anlama için ise zorunlu olarak algıya dayandırılma koşulu yoktur: bellek, imgelem veya çıkarıma dayandırılabilir.

d) Bu anlamındaki "anlama"yı **olgulara** uygulamak "nesneleri anlamak" gibi bir ifadeden daha uygun görünürken, tanımanın **nesnelerde** daha uygun bir uygulama ortamı bulduğu söylenebilir. "Tanıma" olgulara uygulandığında buradaki anlamından başkasına kaymaktadır. (örneğin: "Müttefikler Türk Devleti'nin bağımsız olduğunu tanıdılar" derken "kabul ettiler" anlamında kullanıyoruz)

Tanıma, bu anlamında (bir söylenimi) anlama kavramını çözümleyememesine karşın, yine de anlamanın **kapsamına** girmektedir: bir başkasının söylenimini anlayabilmek için, dinleyenin önce bu söylenimi meydana getiren davranış parçacıklarını algılayıp tanıması gerekir. Bu parçacıkların ne biçimde, yani ne olarak algılandıkları, anlamayı doğrudan etkileyen, bir ölçüde belirleyen bir etmen olmaktadır. Doğal olarak, söylenimin bütününden ne anlaşıldığı, söylenimi meydana getiren ögelerin ne olarak görünüp tanındıklarına bağlı olacaktır. Öyle ise, anlamanın açıklamasında bir algılama ögesi bulunmalıdır.

Bir söylenimin anlaşılmasını bir süre kenara bırakıp, az daha genele çıkarak birinin herhangi bir şeyden bir şey anlamasının açıklamasını vermeye çalışalım. Kaba bir yaklaşım olarak diyebiliriz ki, X gibi bir şeyden bir şey anladığı söylenen D gibi bir birey, X ile veya X'in bir yönü, bir parçası ile nedensel olarak ilişkili olan p gibi bir düşünce oluşturur. (Bu durumda X'i bir nesneler bileşiği veya bir bağlam içindeki nesne olarak ele alıyoruz). Bu açıklama bir tanım olarak yeterli olmayacaktır. X ile nedensel olarak ilişkili olan, ve D'de oluşan p düşüncesinin kısmen veya bütünüyle X'ce belirlendiğinin de belirtilmesi gerekecektir. Başka bir deyişle, p düşüncesinin, X'in algısal veya başka simgesel (representational) (bellek, imgelem, düşüncede olma) bilincinden türüyor olduğunu da göstermek

gerekir. Bundan çıkarsanabileceği gibi, X ile nedensel olarak ilişkili birden çok (p_i) düşünce olabilecektir. Şu halde, X'in birden çok biçimde anlaşılabileceği önerilebilir. Bu konuyu açıklamada geçen bölümde bildirdiğimiz ruhbilim kuramından yararlanabiliriz. Bu kuramı izleyerek, p gibi bir düşüncenin oluşturulmasının bir yapıcı çıkarsama, sürekli denetim ile gelişen bir sentetik işleyiş olduğunu varsayabiliriz. Öyle ki sentez edilen düşünce, bağlamsal ipuçlarınca bir çok kez doğrulanmış, desteklenmiş olacaktır. Bunu önermek, bizi bu çıkarsamanın bilinçli olduğunu veya bu çıkarsamanın izlenebilir bir süre içinde oluştuğunu kabule zorlamıyor.[59]

Burada, p düşüncesini "X ile nedensel ilişkili" (veya daha ayrıntılı olarak, X'in algısal veya başka simgesel bilinciyle nedensel ilişkili) olarak nitelendirdik. Açıklamamızı, içinde X'e yönletim (referans,) bulunduran, X üzerine (hakkında) olan, p türünden düşüncelerle sınırlandırmadık. Öyle görünüyor ki, birinin, oluşturduğu düşünce X üzerine (hakkında) olmadan da, X'den bir şey anladığını, yâni X'i anladığını söyleyebiliyoruz. Şu örneğe göz atalım: Bay K bugün öğleden sonra beni ziyaret etmeye söz vermiş bulunuyor. Ancak, şu ara kendisinin sağlığının pek iyi olmadığı herkesçe biliniyor. Tam ziyareti beklediğim saatlerde onun yerine kapıda Bayan K'yı görünce, Bay K'nın yine hastalandığını anlıyorum. Burada, Bayan K'yı kapıda algılayışım üzerine oluşturduğum düşünce, Bayan K veya onun gelişi üzerine (hakkında) değil. Buna karşılık, onun gelişinden bir şey anlamış olduğum doğrudur. Burada hatırlanması gereken, Bayan K'nın gelmiş olduğu olgusunun, (veya bu olgunun düşünülmesinin) olup bitenin anlaşılması olmadığıdır; ancak algılanması olduğudur: Bayan K'nın geldiğini algılıyor; ve bundan, kocasının yine hastalandığını çıkarsıyorum.

Şimdi, yukarıda geliştirdiğimiz açıklamayı uzlaşım-dışı söylenimlerin anlaşılmasına uygulayıp bir tanım elde etmeye çalışalım. Önce, "p" düşüncesinin bu bağlamda alacağı biçimi belirlemek gerekecek. Anlama iletişime uygulandığında, X'den anlaşılanın, X'den çıkarsanan bir "p" düşüncesi olduğunu söyleyemiyoruz. Bu bağlamda, X ile nedensel olarak ilişkili "p" düşüncesi, içinde anlaşılanın içeriğini taşıyan (p'den ayrı) bir "r" düşüncesi, söyleyene yönletim ve söyleyenin niyetine yönletim gibi ögeler bulunduracaktır. X söylenimine de yönletim bulunması gereksiz gibi görünürken, Bölüm 21'de belirtildiği gibi yorumlama karşıdaki bireyin iletişim amacının tanınmasıyla başladığından, söyleyene ve onun bir şeyler iletiyor olduğuna yönletim gerekli olacatır. Öyle ise, X'den anlaşılanı (anlaşılmış olanı) "r" harfi ile anacak olursak, "p" düşüncesinin aldığı biçimi şöylece nitelendirebiliriz: "söyleyen r'yi aktarmaya (iletmeye) çalışıyor". Bu durumda şunu ileri sürebiliriz: "r" düşüncesi "birisi geliyor" olsun; "X" ise yüzünü şapka ile örtme davranışı olsun. Bununla, yani S gibi birinin şapka ile yüzünü örterek, uygun bir durum ve bağlamda bir başkasına (D) birinin geldiğini

---

[59] Bkz. Bruner, J. 1957, not (51).

bildirdiğini varsayalım. "D gibi bir dinleyen, S'nin yüzünü şapkasıyla kapamasından birinin gelmekte olduğunu anladı" tümcesi şu tümce ile eşdeğerdir: "S'yi şapkasıyla yüzünü örtüyor olarak algılayışından (algısının içeriğinden) D, S'nin birinin gelmekte olduğu düşüncesini (r) iletmeye çalıştığı düşüncesini (p) çıkarsadı".

Bir çözümleme kabaca şu çerçeve içinde verilebilir: Şu koşullar yerine geldiğinde, D gibi bir dinleyenin belirli bir durumda X gibi bir söylenimden r anladığı söylenebilir:

i) D, S'nin r'yi iletmeye çalıştığı düşüncesini (p) çıkarsamıştır.

ii) bu p düşüncesi, kısmen D'nin, bağlam ve durum içinde X'i nasıl algılamış olduğunca belirlenmiştir.

iii) p, D'deki X'in algısından, yapıcı bir çıkarsama ile türetilmiş, ve bu çıkarsama bağlamdaki özelliklere dayanarak sınanmıştır.

"p" düşüncesi oluşturulurken, D'nin yapıcı çıkarsamasının bazı günlük ve yaygın bağlantılardan (association) yararlandığı önemli bir nokta olarak vurgulanmalıdır. Bu birleşimler günlük yaşantıda öğrenilmiş bağlılaşımlardır (correlation). Bu birleşimler sayesinde örneğin duman ateşi gösterecek (içerecek), bir patlama ise, yıkım düşüncesini doğuracaktır. Bu bağlantılar dinleyenin algısından çıkarsayacağı düşünceleri yöneltirler. Bu da birden çok yönde olabilir. Bu yorum çeşitliliği olasılığı, iletişim dışında kalan anlamada önemsiz sayılabilir. Aynı durum veya olgu değişik bakış açılarından değerlendirilip, yorumlanabilir, üzerine fikir oluşturulur. Böylece aynı şeyden, bireyin yoğunlaşma alanını seçişine göre, birbiriyle tutarlı olmak koşuluyla değişik şeyler anlaşılabilir. Deneysel ruhbilimin gösterdiğine göre, duyumsal girdi içinde bulunan hareket, olağan üstü nesneler, normalin dışına taşan özellikler yoğunlaşımı üzerlerine çekerler. Bu, değişik yorumların olasılığını azaltacak bir etmendir; bir odaya girdiğimizde kırık duran vazo üzerine düşünce oluşturmamız, olduğu gibi duran diğer nesneler üzerine düşünmemizden daha çok olasıdır. Ancak çok anlamlılık olanağı bütünüyle ortadan kalkmamaktadır. Burada üzerinde durulması gereken önemli nokta, iletişimde, dinleyene sunulan söylenimin çeşitli biçimlerde anlaşılabilmesine karşın (aynı algılsal bilinçten değişik çıkarsamalar yapılabilmesi), bunlardan ancak birinin, söyleyenin söylenimiyle ne demek istediğinin anlaşılması sayılabileceğidir. Dinleyenin anladığının doğru olabilmesi için, içerikçe söyleyenin anlatmak istediğiyle eşdeğer, aynı olması gerekir. Öyle ise, başarı şansını yükseltmek için söyleyen en uygun bağlam ve durumu seçerek, söylenimin olabildiğince açık ve tek anlamlı olmasına dikkat edecektir. Bu açıdan bir başka nokta aydınlanıyor: iletişim niyetinin serimlenmesi, öbür görevleri yanısıra, çok anlamlılığı azaltıcı bir işlevi de yüklenmektedir: Dinleyen bu imleme sayesinde söylenimi iletişim ile ilgili olarak değerlendirir. Bu sayede, birinin söylenimini meydana getiren davranışı üzerine oluşturduğumuz düşünce, davranışın ne kadar hoş veya gereksiz olduğu gibi şeyler değil de "ne iletmek istediği" konusunda olabiliyor.

24

Buraya dek tanımlar geliştirilerek, anlama kavramının bir çözümlemesine gidildi. Bundan sonra, bu çözümlemenin felsefi hesabını vermemiz gerekecek. Bu hesap veriş, özellikle iki nokta üzerinde yoğunlaşacak. Bunlardan biri kullandığımız çıkarsama kavramı, diğeri ise anlamanın savunmuş olduğumuz gibi belirli bir zamanda meydana gelen, bir "oluş" olma özeliğidir.

Yukarıda, çıkarsama kavramını kısa bir açıklama dışında, ruhbilimdeki özgürce kullanılışını izleyerek, eleştirmeden uyguladık. Kullanıştaki teknik anlamların, ve ve bazı "özel" anlatımların açıklanması ve doğrulanması (justification) gerekir.

İzlediğimiz ruhbilim kuramlarında hem algılama hem de anlamanın özde birer çıkarsama olayı oldukları temel görüşü vardır. Biz de tanımlarımızı bu temel görüşü kabul ederek geliştirdik. Yinelemek gerekirse, bir iletişim niyetinin tanınması, bazı duyumsal verileri iletişim niyeti olarak algılamak, yani girdilerden iletişim niyeti ulamına bir çıkarsama yapmak; yine benzer olarak, bir mesajın anlaşılması da, bir söylenimin algı içeriğinden bir düşüncenin çıkarsanması olarak görüldüler. Bu iki koşut "süreci", sonuçları (çıkarsamanın içeriği) açısından karşılaştırıp farklı olduklarını gösterdik. Bir ulamın çıkarsanması özde o ulamın bilgisini gerektirirken bir düşüncenin (inancın) çıkarsanması, bu düşüncenin önden biliniyor olmasını gerektirmemektedir. Burada, geçerken, çıkarsamanın varış noktasının bir **ulam** ya da **kavram** olduğunu söylemek arasında ayrım görmediğimizi belirtebiliriz.

Bu bölümde üzerinde durmak istediğimiz bir başka ayrım ise, tanıma ve anlama gibi benzer zihinsel "süreçlerin" özünde bulunduğu bildirilen çıkarsama olguları arasındakidir. Bu ayrım belirtilmeden aynı kavramın hem tanıma hem de anlamaya uygulanışı sakatlık doğuracak niteliktedir. Eğer böyle bir uygulamada ısrar edilecek olunursa, "çıkarsama"nın bilinen anlamına büyük ölçüde ters düşme durumunda kalınacaktır. Şu iki olaya bakalım:

A. Bir resmi dairenin bayrağını yarıya çekilmiş olarak görüyorum (bir direğe asılı bezi yarıya çekili bir bayrak olarak görüyorum). Bundan bir devlet başkanının ölmüş olabileceğini anlıyorum.

B. Biriyle göz göze gelerek, onun iletişim niyetini tanıyorum (bakışını iletişim niyetinin imlemesi olarak görüyorum).

Bunlardan ilkinde, karşılaştığım veriyi yarıda bir bayrak olarak tanıyışımdan bir devlet başkanının ölmüş olduğu düşüncesine geçiyorum. Bir başka deyişle, yarıya çekilmiş bayrak benim için uzlaşımsal olarak birinin öldüğü düşüncesini içeriyor. Burada, uzlaşımsal olma özelliği bir gerek değildir: uygun bir ortamda birini midesini sıvazlıyor olarak gördüğümde (yani elini midesi üzerinde gezdiren

birini midesini ovalıyor olarak gördüğümde) bundan benim onun aç olduğunu düşünmemi istediğini anlayabilirim. Bu durumda "anlaşılan" bir uzlaşım aracılığıyla (bir uzlaşım sonucu) çıkarsanmamıştır. Uzlaşımsal veya uzlaşım dışı, ruhbilimde bu tür algıdan düşünceye geçişe bir "çıkarsama" denmektedir. Bu yarı-teknik anlamında, "çıkarsama" dildeki olağan anlamından büyük bir farklılık göstermemektedir. Ancak, önemli olan nokta şudur ki, (B) deki kullanışında, bu anlamdaki "çıkarsama"ya benzer bir şey bulamıyoruz. B'yi nitelendiren önemli bir özellik, herhangi bir veriyi, doğrudan, **bir şey olarak** görmemizdir. Başka bir deyişle, burada duyumsal veriden bir kavrama geçiş (çıkarsama) varsa bile bunun farkında değiliz. Bu nokta ruhbilimcilerce de açıkça belirtilmektedir.[60] Felsefeciler de aynı görüşü ileri sürmüşlerdir. Örneğin, Wittgenstein'ın şu uslamlamasını izleyelim: "Doğrudan (immediately) edinilen görsel deney (yorumunun) betimlemesi, dolaylı bir betimlemedir. "Bu biçimi bir kutu olarak görüyorum", tümcesi, öyle bir görsel deney içeriğim var ki, bir biçimi kutu olarak yorumladığım veya bir kutuya baktığım her kez bu deney içeriğine sahip olduğumu farkediyorum, anlamında düşünülsün. Oysa, bu anlamı taşısaydı, deney içeriğini bilmem gerekirdi. Ona dolaysız ve doğrudan yönletim (reference) yapabilirdim. (Tıpkı kırmızı üzerine, onu kan rengi olarak adlandırmadan doğrudan söz söyleyebildiğim gibi..)"[61] Strawson'un da belirttiği gibi, bununla bildirilmek istenen, anında oluşan algısal deneyde, "düşünce, yani yorumla, görsel deney içeriği arasında tümevarımsal olarak kurulmuş, yalnızca bir dış ilişki olduğunu düşünmenin yanlış olacağıdır"[62] Öyle ise, diyebiliriz ki, algılamada söz konusu olan "çıkarsama" ile, algının yorumlanmasında bulunduğu belirtilen (örneğin "anlama" durumu gibi) "çıkarsama" türlerinin aynı, özdeş olduğunu ileri sürmek sakat bir tutum olacaktır.

Ruhbilimde, bu iki ayrı ortamda ayrı anlam taşıdığını gösterdiğimiz "çıkarsama" sözcüğü, ayrım yokmuş gibi kullanılmaktadır. Bu tutumun kullanılan kavramın anlamını zayıflatıp, genişlettiğini belirtmek gerekir. Bu ruhbilime has teknik anlamında "çıkarsama", "bir zihinsel içerikten diğerine geçiş" gibi çok genel bir anlam kazanmaktadır. Bu durumda da, anımsama ve imgeleme gibi zihinsel eylemlerin de temelde birer "çıkarsama" olduğu yanlış görüşünü yadsıyabilmek için ölçütlerden yoksun kalınmaktadır. Böyle bir tutum yerine şu yol seçilebilir: (A) gibi durumlarda, olağan anlamına yakın olduğunu belirtmiş olduğumuz kullanışlarda, "çıkarsama" sözcüğü uygulanmaya devam edilebilir. Öte yandan (B) gibi durumların betimlemesinde bu sözcük bırakılıp, yerine "yapıcı sentezleme" gibi deyimler kullanılabilir.

---

[60] Aynı yapıt, s. 129.

[61] Wittgenstein, L., **Philosophical Investigations,** Oxford: Blackwell, 1953, b. 194.

[62] Strawson, P., **Freedom and Resentment,** London: Methuen, 1973, s. 57.

25

Ryle, ünlü bir eserinde, başkalarını anlamanın bir çıkarsama olmadığını savunup, bu savını destekleyen uslamlamalar geliştirmiştir.[63] Çıkarsama açısından yapılacak açıklamaları Descartes'çı ikicilik (Cartesian dualism) olarak nitelendirmektedir. Aslında Ryle'ın amacı bu son görüşü çürütmektir. Bizim tutumumuz Kartezianizmin dışında kaldığına göre Ryle ile bir alıp veremedik olmaması gerekeceği düşünülebilir. Oysa, Descartes'çılığı yıkma programının önemli bir başlangıç noktası, çıkarsama kavamının anlamanın temelinde olduğu görüşünü ortadan kaldırma çabasıyla belirlenmektedir. Bu bizim tuttuğumuz bir yol olduğuna göre Ryle'a karşı da savunulması gerekecektir.

Ryle, anlama üzerine görüş geliştirirken, (genel olarak) bir başkasını anlamak ve bir başkasının dilsel davranışını anlamak arasında bir ayrım gözetmemektedir. Bu açıdan Ryle'a karşı çıkmayacağız: temelde bu ayrımın çok büyük olmadığı görüşünü biz de savunma durumundayız. Burada Ryle'ın eleştirilerini yanıtlarken genellikle dil ve uzlaşım dışı söylenimler üzerinde duracağız.

Ryle'ın bir bireyin anlaşılmasının "bu bireyin ne düşündüğünü çıkarsama" olduğu görüşüne karşı geliştirdiği uslamlama böyle bir çıkarsamanın sınanamaz bir çıkarsama olacağı, ve başarılabilse (yapılabilse) bile büyük bir olasılıkla yanlış olacağı yönündedir: Bu amaçla ileri sürdüğü iki noktayı gözden geçirmek ilginç olacaktır. Kişilerin herkesçe gözlenebilir davranışlarından, ne düşündüklerine yapılacak bir çıkarsamanın dayandırılabileceği güvenilir ölçütlerin bulunmadığını göstermek amacıyla, tek tek davranışlarla düşünceleri ilişkiler (birleştiren) hiç bir ruhbilim yasasının şu ana dek ortaya çıkarılmadığını bildirdikten sonra şöyle devam ediyor: "gerçekten de bir kişinin bir başkasının söz ve davranışlarını ancak ruhbilimsel yasalara göre nedensel çıkarsamalar yaparak anladığını varsayacak olursak, bundan şu acayip zorunlu sonuç doğacaktır: eğer bir ruhbilimci bu yasaları keşfedebilmiş olsaydı bile bunları başkalarına hiç bir zaman iletememe durumunda kalırdı."[64] İkinci olarak Ryle, bir kişinin öz zihinsel durumları ve dışa vurduğu davranışları arasında kurduğu bağlılaşımları (correlation), başkalarının iç durumlarının, davranışlarına bakarak çıkarsanmasında uygun biçimde kullanamayacağını, çünkü bir tek bireyden genelleme yaparak elde edeceği böyle bir kuralın güvenilir olmayacağını savunuyor. Bunlardan Ryle şu sonucu çıkarıyor: eğer gerçekten anlama bir çıkarsama olsaydı hiç bir kimse bir diğerini anlayamazdı. Oysa çoğu kez bir güçlük dahi olmadan bir diğerimizi anlayabildiğimize göre, anlamada çıkarsama bulunmuyor olmalıdır.

---

[63] Ryle, G., **The Concept of Mind**, Penguin, 1949, s. 50-60.

[64] Aynı yapıt, s. 52.

Öyle görünüyor ki, "başkalarını anlama"yı açıklamada kullanımı önerilen çıkarsama kavramını, Ryle, bu kavrama baştan aykırı durumlarda sınıyor, ve böylece kolayca amaçladığı yönde sonuç alıyor. Çünkü, çıkarsamanın güvenilirliğini sınadığı ortamlar standart ve olağan olmayıp, hiç bir insanın bir diğerini daha hiç bir kez bile anlamamış olduğu varsayımsal (hipotetik) ortamlardır: öyle bir ortam ki, bir insan bir başkasını tarihte ilk kez olarak anlayacak, ve bu iş için elinde yalnızca bu kuşku götürür "çıkarsama" denilen araç bulunacak... Öyle bir durumda ki, elinde ne kullanabileceği yasalar, ne de güvenilir tümevarımsal destek var: bu alanda tek yönlendirici kendi davranış-düşünce bağlılaşımları.. Bu duruma konan kişinin kendini içinde bulduğu çıkmaz, önce çıkarsamasını dayandıracak bir temel olmaması ve sonra bunun kaçınılmaz sonucu olarak , yaptığı güvenilmez çıkarsamaları sınayamaması özellikleriyle nitelendirilebilir.

Böyle bir çıkmaza saplanmış olmadığımızı düşündürecek nedenler vardır. Birinci nokta: birbirlerini tarihsel olarak "sıfırdan" anlamaya başlama durumunda olan bireyler varsayımını kabul edecek olsak bile, bu durumda yapılacak çıkarsamaların tümevarımsal destek veya ruhbilim yasaları gibi ussal (rational) ölçütlere dayandırılması zorunluğunda olmayacağız. Deneysel ruhbilim alanında toplanan bilgiye göre diğer bireylerin durum ve eğilimlerinin davranışlarına göre değerlendirilip anlaşılması temelde içgüdüsel (doğuştan edinilme) özellikler göstermektedir. Türümüze bağlı bireyler, hemcinslerinin yollayıp serimlediği bazı imlemeleri içgüdüsel olarak "okuyup" yorumlama yetisine sahip bulunmaktadırlar. Bu nitelik küçük çocuklar ve insana yakın hayvan türlerinde de açıkça gözlenebilmektedir. Öyle ise, birbirlerini "sıfırdan" anlamaya başlama durumunda olan insanların bu kısır döngüyü kırabilecek **doğal** araçları vardır.

İkinci bir nokta da şudur: Anlamanın bir "çıkarsama" olup olmadığını ortaya çıkarabilmek için, "sıfırdan" durumları ele alma gereği yoktur. Daha uygun olarak, insanların birbirlerini dilsel olarak anladıkları gerçek durumları ele alıp, bu ortamlarda, birbirlerinin davranış, durum, istek ve eğilimleri üzerine yaptıkları yorumların dilsel betimlemesinden yararlanabiliriz. Böylece, deneysel olarak bir diğerinin davranışlarından düşünce ve hislerini okumada insanların ne ölçüde başarılı yorumlar yapabildiklerini defalarca sınayarak daha güvenilir sonuçlara varabiliriz. Bulgularımız çıkarsamaların tutarlı doğruluğunu gösteriyorsa (ki, deney bunu göstermektedir), o zaman "çıkarsama"nın anlamanın temel bir ögesi olduğunu güvenilir bir biçimde ileri sürebiliriz. Bu nedenle, Ryle'ın eleştirilerinin başarılı olamadığını söyleyebiliriz.

Dilsel söylenimler söz konusu olduğunda da, anlamanın bir çıkarsama olayı olduğunu savunabilir miyiz? Şu ana kadar tartışılanların üzerine bunu ileri sürmek fazla acelecilik olabilir, çünkü dilsel söylenimlerin, bir uzlaşım yapısına bağlı olmak, ondan türemek özellikleri vardır. İleride, böyle bir özelliğin bulunmasına karkarşın, bir tümcenin anlaşılmasının temelde uzlaşım dışı bir söylenimin anlaşılmasından çok farklı olmadığını savunacağız.

26

İleri sürmüş olduğumuz çözümleme önemli sayılabilecek bir görüş açısından gelecek eleştirileri karşılayıp bunları yanıtlayabilmelidir. Bu eleştirilerin kökeninde bulunacak görüşe göre anlama, bir zihinsel süreç veya oluşum değil, bir yöntemin öğrenilmesinden doğan yetenekle ilgili bir durumdur. Burada "yetenek" sözcüğünün doğuştan bulunan, var olan yeti anlamında kullanılmadığını belirtmeliyiz. "Yetenek" bizim işlediğimiz anlamında, öğrenme sonucu bir şeyi yapabilme, yerine getirebilme gücü, gizili (potansiyeli)dir.

Anlamayı bir yetenek açısından gören felsefi görüşün yetkesi (otorite) büyüktür: bu görüş çağımızın en ünlü bazı filozoflarınca ileri sürülmüştür. Bunlar arasında Wittgenstein, Ryle ve Dumett'i sayabiliriz. Bu filozofların kendi sözlerini kullanmaya çalışarak görüşün kısa bir özetini verelim: Wittgenstein'ın önemle vurguladığı bir nokta, "kolayca görünür kaba niteliklerin arkasına saklanmış gibi duran zihinsel süreçleri bulup yakalamaya çalışmanın, sonu gelmez bir uğraş"[65] olduğudur. Bir şeyi anladığımızı düşündüğümüz zaman bunun oluşumunda yatan bir süreç aramak doğrulanamayacak bir davranıştır. "...her anlama durumunda oluştuğunu farkettiğimiz bir şey bulsak dahi bu bulduğumuzun anlama olduğunu söyleyebilir miyiz? Anlamış olduğum için "şimdi anlıyorum" diyebildiğime göre, nasıl olur da anlama süreci saklı bir şey olabilir? Ve eğer saklı olduğunda direniyorsam, o zaman neyi araştıracağımı nereden biliyorum?"[66] Wittgenstein şöyle bir sonuca varıyor: bildiğimiz, tanıdığımız zihinsel süreçler (process) (bir ağrının başlayıp sona ermesi, bir tümcenin duyulması gibi) ölçüt olarak alınırsa, anlamanın bu türden bir şey olmadığı ortaya çıkar. Anlamayı böyle görme çabası da sakattır. Bir an için vermekte olduğumuz özeti keserek, buraya kadar ileri sürülen görüşün ağırlığını tartışalım. Wittgenstein'ın öne sürdüğü görüşler, "süreç" (process) kavramının ruhbilimdeki özgürce kullanışı ile bir karşıtlık sergiliyorlar. Aynı özgürce kullanış ruhbilimi izlemiş olduğumuzdan, algılama ve anlama kavramlarının verdiğimiz açıklamasında da, bir ölçüde yer almış bulunmaktadır. Belirli bir zamanda başlayıp, sürdükten sonra sona eren bir anlama deney içeriğinin bulunmadığını söylerken Wittgenstein bütünüyle haklı görünüyor. Bir şey anladığımızda anladığımızın içeriğini biliyoruz; fakat, anlayışımızın duyumlanması gibi bunun yanısıra olan bir deney içeriği de bulunduğunu söyleyemeyiz. Bir çok durumlarda bütün söylenebilen, zaman içinde belirli bir noktadan sonra bir şeyin anlaşılmış olduğudur. Bu ise "bir ruhsal/zihinsel durumda bulunmak" la daha uygun olarak açıklanabilecek bir şeydir; en azından, bir zihinsel süreç oluşturduğu savından daha uygun bir öneridir.

[65] Wittgenstein, L., Bkz. not (61), bölüm 153.

[66] A.y., b. 153.

Geriye bakıp da zihinsel deney içeriklerimizi gözden geçirdiğimizde anlamayı oluşturan bir zihinsel süreci bulup gösteremediğimiz konusunda Wittgenstein her ne kadar haklıysa da, böyle bir sürecin (açıkça gözlenebilir olmadan) gerçekten yer alabileceği **olanağı** ortadan kaldırılmamıştır. Böyle bir sürecin gerçekten var olduğunu savunacak birisi, bunun büyük olasılıkla anlama öncesi durumuyla, anlamış olma durumu arasındaki geçişte yer aldığını söyleyecektir. Wittgenstein'ın da dediği gibi "Şimdi bildim" - benzer olarak: "Şimdi becerebildim", ve "Şimdi anlıyorum"[67] denilen an... Anlamamadan anlamaya olan değişikliğin yer aldığı bu an bizim görüşümüz açısından çok önemlidir. Bu geçiş noktasına Wittgenstein de ilgi gösteriyor. "Şu örneği imgeleyelim: A bir yere sayı serileri yazıyor; B de bu yazılanların birbirini izleyişlerini açıklayan bir kural bulabilmek için A'ya bakıyor. Başarırsa "Şimdi artık devam edebilirim" diyecektir. Bu yetenek, bu anlayış, ortaya çıkışını bir anda yapan bir şeydir."[68] Kuşkusuz, böyle bir geçişi kabul etmesine karşın, Wittgenstein o geçişte bir sürecin gizli olmadığını söylecektir. Kaldı ki bilebildiğimiz yalnızca geçişin olduğudur, bundan öte bir şey değil. Oysa bu görüş, geçişin nasıl olduğu ve buna ne gibi şeylerin karıştığı konusunda bir açıklama getirmekten geride kalmaktadır. Wittgenstein'a göre böyle bir şeyler araştırmaya kalkışmak sakat bir tutum olacaktır; ancak ruhmilimci, bilimsel araştırmacı olarak böyle düşünmeyebilir. Ayrıca, farkında olmamamıza karşın, ayrıntılı deneyim, böyle bir sürecin söz konusu olduğunu gösterebilir.

Bu nokta deneysel olarak bir çözüme ulaştırılmadan anlamada gerçekten bir süreç bulunup bulunmadığı konusunda bir tutum almamakta yarar vardır. Bunun yerine anlamayı, en azından bizi ilgilendiren açıdan, anlaşılma öncesinden anlaşılmaya geçişte bir **oluş** olarak görebiliriz. Verdiğimiz tanımlarda yapmış olduğumuz budur, ve bu görüş, Wittgenstein'ın eleştirisinden de etkilenme durumunda değildir.

Şimdi, "yetenek açısından anlama" görüşünün özetine geri dönelim. Wittgenstein şöyle diyor: "kendi kendinize sorun: hangi durumlarda, hangi koşullarda 'Şimdi artık devam edebilirim' diyebiliyorsunuz?"[69] İşte bu bağlamda, "'bilmek' sözcüğünün grameri 'anlamak' sözcüğününkiyle sıkı sıkıya ilişkilidir"[70] Ryle bu ilişkinin daha ayrıntılı bir açıklamasını veriyor. "Anlama, 'yapabilme'nin bir parçasıdır. Akıllıca yürütülen herhangi bir işlevin anlaşılmasında gerekli olan bilgi, bu işlevi yürütmede geçerli olacak beceridir".[71] Dilsel beceri, bilimsel bir deneyimin yürütülmesinde gerekli beceri, ve nakış yapma gibi beceriler buna örnek

---

67 A.y., b. 151.

68 A.y., b. 151.

69 A.y., b. 154.

70 A.y., b. 150.

71 Ryle, G., 1949, bkz. not (63). s. 53.

olarak verilmektedir. Ryle'a göre, bir işlevi yerine getiren birey neyi "yabapilme" yeteneğine/becerisine sahipse, onun yaptığını bilinçli olarak izleyen birey de aynı şeyi "yapabilme" yeteneğine sahip olmalıdır. " "Anlamak" ve "izlemek" gibi sözcükler kişinin "yapabilme" ve yapabildiğini yapma yeteneklerini gösterirler"[72] Yapanın yaparken gereksindiği, ve onu izleyenin anlarken kullandığı **aynı** yetenektir. Kişi izleyip alkışladığı davranışları izleyip alkışlayabilmek için o davranışların gerektirdiği yeteneğe bir ölçüde sahip olabilmeli, o işi yapabilme durumunda olmalıdır.

Bu özetlediğimiz, anlamanın bir genel açıklaması niteliğindedir: aynı açıklamanın, sözcüklerin anlaşılması, uzlaşım-dışı söylenimlerin anlaşılması, ve tümcelerin anlaşılması gibi alanlarda uygulanabilir olması beklenmektedir. Bu sözünü ettiğimiz filozofların ana amaçları dilsel ögelerin anlaşılmasının (sözcük-tümce gibi) açıklanması olmuştur. Bu bağlamda Wittgenstein ünlü sloganını ileri sürmüştür: "Bir tümceyi anlamak demek, bir dilden anlamak demektir. Bir dilden anlamak ise, bir yöntemi öğrenmiş olmak demektir."[73] Dummett de, aynı görüşü kendi formülüyle şu biçimde öne sürüyor: "Dikkatlerin üzerinde yoğunlaştırılması gereken söz,".....'nin anlamını biliyor olmak" sözüdür: bir anlam kuramı (her şeyden önce) bir anlama kuramıdır"[74]

Yetenek açısından verilen anlama açıklaması ,"sözcüklerin anlaşılması" bağlamında başarılıdır. Gerçekten de, algısal bir açıklamanın (ek olarak) gerekliliği konusu bir yana bırakılırsa, karşılaşılan bir sözcüğün anlaşılması büyük ölçüde bu sözcüğün anlamının bilinip bilinmemesine ve daha belirgin olarak, sözcüğün öğrenilmiş olup olmadığına bağlıdır. Kişi yalnızca öğrenmiş olduğu sözcükleri anlar. Bu nokta ileri sürdüğümüz ruhbilimsel kuramlarla da tam bir uyum durumundadır.

Öte yandan, dil-dışı ve uzlaşım-dışı söylenimlerin anlaşılması bağlamında, bazı bağlantıların (associations) öğrenilmiş olması, bazı davranışlarda bulunabilme yeteneği ve algılamaya olanak sağlayan ulam veya kavramların öğrenilmiş olmaları, karşıdaki kişinin ne demek istediğini anlamada tam yeterlilik sağlamıyorlar. Belirli bir bilgi veya yeteneğin öğrenilmiş olmasıyla açıklanamayan bir "yaratıcı" yorumlama yönü bu tür anlamanın temel özelliklerinden biri gibi görünmektedir. Gerçekten de ,tanımsal olarak, bu durumlarda anlaşılan ilk kez anlaşılmaktadır. Daha önceden öğrenilmiş olanın tanınması söz konusu değildir. İşte yaratıcı olarak nitelendirdiğimiz bu yönü "çıkarsama" kavramı ile açıklamaya çalıştık. Bu "yaratıcı" yorumu önden öğrenilmiş bir yöntem veya bilgi açıklayamama durumundadır. Şu halde yetenek açısından anlama kavramı bu alanda uygulama bulamamaktadır.

---

72 A.y., s. 54.

73 Wittgenstein, L., bkz. not (61), b. 199.

74 Dummett, M., **Frege: The Philosophy of Language,** London: Duckworth, 1973, s. 92.

27

Yetenek açısından verilen anlama açıklamasının sözcükleri anlamada başarılı, ancak uzlaşım dışı söylenimlerin anlaşılmasında yetersiz olduğunu gösterdik. Uzlaşım dışı söylenimlerin anlaşılmasında, başta ileri sürdüğümüz tanım doyurucu bir açıklama sağlayabilmektedir. Durum bu ise, acaba, **iki ayrı anlama kavramı** vardır, ve sözcüklerin anlaşılması ile söylenimlerin anlaşılması ayrı kavramlarca belirlenebilen başka başka şeylerdir mi diyeceğiz? Bu soruya yanıtımız olumludur. Anlamanın iki değişik kavramı olduğunun, öz ance Wittgenstein'dan ilettiğimiz önermelerde de kabul edildiğini gördük. Ancak bu, soruları çözmede yeterli olmuyor. Önemli olan nokta, tümcelerin anlaşılmasının hangi anlama kavramının uygulama alanına düştüğünün saptanmasıdır. Hatırlanacağı gibi, bizim programımızın başarısı, söylenimlerin, dil-dışı veya dilsel olsun, bazı ufak farklılıklarla **aynı türden** olduklarının gösterilmesine bağlıdır. Dil-dışı veya uzlaşım-dışı söylenimlerin çözümlemesi, daha ileriki bir aşamada tümcelerin çözümlemesine temel olarak düşünülmektedir. Şu halde bizim savımız, tümcelerin anlaşılmasının temelde bir çıkarsama olayı olduğu çerçevesindedir. Oysa, yukarıda sözünü ettiğimiz filozoflar bunun tam karşıtı bir görüş ileri sürmektedirler. Onlara göre tümcelerin anlaşılması ancak yetenek açısından açıklanabilir. Bölüm 26'da Wittgenstein'dan iletmiş olduğumuz bir örnekte bir sayı serisinin hangi sayılarla devam edeceğinin anlaşılma durumu ele alınmıştı. Orada açık olarak bir yöntemin bilinmesi, bir ön koşul, bir gerek durumundaydı. Matematik bilgisi olmayan birinin sayı serilerini anlayabilmesi düşünülemez. Burada matematikten anlıyor olması, onu yeteneksel olarak, herhangi bir matematik işlemini anlama durumuna sokuyor. Bu ise uzlaşım dışı söylenimlerin anlaşılmasından açıkça farklı bir şey: uzlaşımsal bir yapı olmayınca öğrenilecek bir yöntem, bilinecek bir ön bilgi söz konusu bile olmuyor. Aynı noktadan kalkarak "bir tümcenin anlaşılması" (ki bu sayı serilerine daha çok benzer gibidir) ve "uzlaşım-dışı bir söylenimin anlaşılması" durumlarının temelde farklı olduğu öne sürülebilir. Wittgenstein'ı anımsayalım: "Bir tümceyi anlamak bir dilden anlamaktır. Bir dilden anlamak ise bir yöntemi bilmektir."[75] Böyle bir öneri doğru mudur? (i) Bir dilden anlamanın, o dilin bir önermesini anlamayı garanti etmediğini ve (ii) "tümce anlama" ve "uzlaşım-dışı söylenim anlama" durumlarının ilk bakışta göründükleri kadar farklı şeyler olmadıklarını ve bu sözlerden benzer anlamlar ifade ettiğimizi göstermeye çalışacağız.

---

[75] Wittgenstein, L., bkz. not (61), b. 199.

28

Önce bu iki anlama kavramını belirleyerek aralarındaki farklılığı açık seçik görelim. Buna da Bölüm 26'da verdiğimiz Dummett'in formülünü inceleyerek yaklaşalım. Görülmüş olduğu gibi, Dummett için anlamak, "anlamını biliyor olmak"tır. Bu formül eğer yalnızca sözcüklerin anlaşılması kapsamında uygulanırsa, daha önce de belirttiğimiz gibi, ortaya bir sorun cıkmaz, ve kolayca kabul edilebilir. Herkesin katılabileceği gibi, bir sözcüğü anlamak onun anlamını biliyor olmaktır. Anlamı bilinmeyen bir sözcüğün anlaşılması mantık açısından olanaksızdır. Anlamı öğrenildiği andan başlayarak bir bireyin bir sözcüğü anladığı söylenebilir. Bu anlama durumu (eğer unutursa) anlamın unutulmasına kadar sürecektir. (yabancı bir dilin bilinen sözcüklerinin zamanla unutulması gibi...) Formülü **tümcelere** uyguladığımızda şöyle bir şey elde ediyoruz: "Bir tümceyi anlamak, o tümcenin anlamını bilmektir".

A) Bir tümceyi anladığı söylenen birey, onun anlamını önceden beri biliyor olandır. (Buna şu eklenebilir: çünkü bu birey, söz konusu tümcenin parçası olduğu dili bilmektedir.)

B) Bir tümceyi anladığı söylenen birey, bunu o anda, anlamının bilgisine vararak anlar. (Bunu, söz konusu tümcenin parçası olduğu dili bilmesi sayesinde yapabilir.)

(A) ve (B) bağlamları söze konu ettiğimiz iki değişik anlama kavramını bulundurmaktadırlar. (A)'daki kavramın "tümce-örnekleri"ne uygulanamayacağını, uygulandığında da yanlış olacağını göstereceğiz. "Tümce-tiplerine" gelince, bir dili bilmekten dolayı insanın bunları "yeteneksel" olarak anladığını söylemek akla yakındır. Dolayısıyla buna karşı bir itiraz ileri sürülmeyecektir. Dummett'in formülü (A), yalnızca tümce-tiplerine uygulandığında her iki yorumunda da doğru olarak görülebilir.

"Anlama" sözcüğünün ayırdettiğimiz iki anlamına "sürekli anlama" ve "oluşsal anlama" diyelim. Bunlar iki kavram-öbeği olarak görülebilirler: her birinin kapsamında birden çok öge-kavram bulunmaktadır. Bizi burada ilgilendiren, kavram öbeklerini ayırdetmek olduğundan öge-kavramlara değinmeyeceğiz. Basitliği sağlamak için her bir öbeği tek kavrammış gibi ele alacağız. İki kavramı ayırdeden özellikleri şöyle sayabiliriz. Biri, belirli bir zamanda meydana gelen bir oluşu gösterirken (bir şeyin - bir tümcenin - anlaşıldığı anda meydana gelen) öbürü kişinin (bilinçli veya bilinçsiz olarak) içinde sürekli olarak bulunduğu bir zihinsel durumu gösterir. "Sürekli anlama"nın bir başlangıcından söz edilebilir: bir sözcüğü anlama durumu onun anlamının öğrenilmesinden itibaren başlar. O andan başlayarak o sözcüğün sürekli olarak anlama durumunda kalınır.

Başlangıç anında ''oluşsal anlama''nın bulunmuş olduğu da ileri sürülebilir. Şu örneklerde ayrım daha açık olarak ortaya çıkıyor:

A. (i) Fransızca anlar mısınız?
(ii) Bu sözcüğü anlıyor musunuz?
(iii) Araba motorundan anlar mısınız?
(iv) Futboldan anlar mısınız?

B. (i) Ne demek istediğini şimdi anlıyorum.
(ii) Kanıtları görünce onun suçsuz olduğunu anladım.
(iii) Bu tümceyi anlıyor musun?
(iv) Orada ne olup bittiğini şimdi anlıyorum.

(A) öbeğindeki önermelerde durmadan süregiden bir zihinsel durum veya yetenekten söz ediliyor. Öyle ki, "anlamak" yerine "bilmek" konsa önermelerin anlamlarında büyük bir değişiklik olmayacak. Buna karşılık, "anlama" sözcüğü (B) gibi önermeler içinde kullanıldığında, yeni bir düşüncenin oluşturulmasını içeren, insanın zihninde beliren bir şeyden söz edilmektedir. Oluşturulan düşünce önceden bilinen bir bilgi olabilir, ancak düşünce olarak oluşturulması o anda olan "taze" bir olaydır. Örneğin, $\sim(p.q) \equiv (\sim p v \sim q)$ olduğunu biliyor olabilirim ama "$\sim(p.q) \equiv (\sim p v \sim q)$" tümce-örneğini her okuyuşumda onu anlayışım yeni bir oluştur. (Tabi bu okuyuşlarda önceden okuduğum tümce-örneğinin anlamını bilmiyor olmalıyım. Çünkü anlamı önden biliyorsam, önermeyi **o an** anlıyor olamam; yapacağım yalnızca bakıp karşımda olanın anlamını bildiğim o önerme olduğunu düşünmektir.)

Şimdi Dummett'in formülünün yorumuna geri dönelim. Görmüş olduğumuz gibi, tümcelere uygulanışında bu formül (A) yorumunda "sürekli anlama" kavramını, (B)'de ise "oluşsal anlama" kavramını içermektedir. Çürütmek istediğimiz (A) yorumunu ele alalım: "Bir tümceyi anlamak, onun anlamını (öteden beri) biliyor olmaktır". Bunun dinlenmekte veya okunmakta olan bir tümcenin anlaşılmasına uygulandığında, yanlış olduğu göze çarpacaktır. Bilinen bir dilin sözcükleri öteden beri (dil öğrenildiğinden beri) biliniyor olmalıdır; oysa bu dilin tümcelerinin de öteden beri bilindiği söylenemez. Dil bilgisi kullanılarak, bir düşünceyi başkasına aktarmak için tümcelerin yapılıp söylendiği, ve bunların işitilip okunduğu bir ortamda (A) yorumu yanlış olmalıdır. Tümce-örneklerinin anlamının bilgisine onları anladığımız anda varırız. Bunun tam karşıtı olarak önerilebilecek, bilinen bir dilin sözcüklerinin öğrenilmiş olduklarıdır. Bunlar öğrenilmiş oldukları için anlaşılma durumundadırlar. Aynı şey **bir dilden anlamaya** da uygulanabilir: gramer ve sözcükleri öğrenilmiş olan bir dil, anlaşılma, bilinme durumundadır. İşte buna tam karşıt olarak, bir dilin tümcelerinin öğrenilmediğini, öğrenilemeyeceğini bildirebiliriz. Bir dilin tümcelerinin anlamını sözcüklerde olduğu gibi bu anlamları öğrenerek bilemeyiz: buna anlığımız yetişemez;

bir dilin üretebileceği tümce sayısı belirsiz derecede büyüktür. Bu anlamları, dil bilgisini tek tek tümcelere uygulayarak anlayabiliriz, onların **bilgisine varabiliriz.**

Buna şöylece karşı çıkılabileceğini düşünebiliriz: Tümcelerin anlamlarının sözcüklerde olduğu gibi tek tek öğrenilmediği doğrudur; oysa yine de, bir kişi bir dili biliyorsa, o dilin önerme/tümcelerini de biliyor demektir. Nedeni de dilin bilgisinden bütün bu çok büyük sayıdaki tümcelerin bilgisinin türetilebileceğidir. Bu itirazın yanıtı, tümce-tipi, tümce-örneği ayrımını ileri sürdüğümüzde verilmişti. Bir dilin tümce-tiplerinin yeteneksel olarak bilindiği, bizce kabul edilebilir görüş genelleştirilerek, aynı öneri tümce-örneklerine uygulanırsa, söylenilen şu anlamdan ötesini içeremeyecektir: bildiği bir dilin tümcesiyle karşılaşan kişi onu **anlayabilir.**

Şimdi de şöyle bir örnek düşünelim. Bir yabancı öğrenci yabancılara Türkçe öğretmek için hazırlanmış basit bir giriş kitabıyla geliyor ve size içindeki bütün tümceleri anlayıp anlamadığınızı soruyor. Şöyle sayfaları bir iki çevirdikten ve orada burada tümcelere göz attıktan sonra, güvenle, bu kitaptaki bütün tümceleri anladığınızı söylüyorsunuz. Bu bir "oluşsal anlama" durumu mudur? Böyle bir itiraz etkili olamayacaktır. Kitaba bakarak her tümcesini anladığını ve açıklamaya hazır olduğunu bildiren kişi gerçekten her bir tümcesini anladığını söylüyor olamaz. Bütün kitabı ezberlemediyse **bakmadan** "3. sayfanın ilk tümcesinin" anlamını açıklamayacaktır. Açıklayabilmek için, önce yeniden okuması gerekecektir. Ayrıca tümceye yalnızca bakmak, göz atmak da yeterli değildir. Dikkat verilip, "anlayarak okumak" gerekecektir. Kişi o anda başka bir şeyle uğraşıyor veya başka şeyler düşünüyorsa, en basit tümceyi bile anlamayabilir.

Karşılaşılan bir tümcenin anlaşılması bir oluştur.

29

"Bir dilden anlamak" ve karşılaşılan bir "tümceyi anlamak" dendiğinde aynı tür anlamadan söz etmediğimizi gördük. Farklı olmalarına karşın, bir önceki bir sonrakinin gerekli koşulu durumundadır: bir tümceyi anlayabilmek için onun içinde türetildiği dili bilmek gerekir. Şimdi gösterilmeye çalışılacak olan, bir tümceyi anlamak için onun türetildiği dilin bilinmesinin gerekli olmasına karşın **yeterli olmadığıdır.** Bunu ileri sürerken, örneğin, Wittgenstein'ın şu görüşüne karşı çıkmıyoruz: "Bana bilmediğim bir şifrede, şifre anahtarıyla beraber bir tümce veriliyor. Bu durumda, bu tümceyi anlamak için gerekli herşey verilmiş oluyor."[76] Sözünü ettiğimiz yetersizlik, daha çok bilgi gerektiği, yani bilgi yetersizliği açısından değildir; verilmiş bilginin belirli bir kullanma, işlenme gereği

---

[76] Wittgenstein, L., **Philosophical Grammar,** Oxford: Blackwell, 1975, s. 43.

olduğu açısındandır. Burada ileri sürdüğümüz, bir tümceyi anlamada, bilinmekte olan dil bilgisinin özel bir işlemle tümceye uygulanması gerekliliğidir. Bu uygulama işleminin ise, bir söylenimin algısal içeriğine uygulanıp bir düşünce oluşturulmasında söz konusu olan "çıkarsama"dan çok farklı bir şey olmadığını düşünüyoruz. Tümcelerin anlaşılmasında bu tür çıkarsamanın bulunması gerektiğini doğrudan göstermek şu an için olanak dışında kalmaktadır. Ancak dolaylı olarak, bu görüşü destekleyecek şunu söyleyebiliriz: dili en iyi bir biçimde biliyor olmamıza, ve içindeki bütün sözcükleri anlıyor olmamıza karşın, semantik açıdan karmaşık tümceleri anlamada bazen güçlük çekeriz. Bunu çıkarsamanın yapılamıyor (yaratıcı sentezin gerçekleştirilemiyor) oluşuyla açıklayabiliriz. Bunu, çıkarsamanın dilin kurallarını izleyerek yapıldığını söylemekten öteye bir içerik amaçlamadan ileri sürüyoruz.

Denebilir ki, yukarıdaki anlama güçlüğü semantik açıdan karmaşık tümcelerde söz konusudur. Bu da daha basit, günlük dilde sık kullanılan tümcelerin anlaşılmasında geçerli olan bir şey değil. Dolayısıyla, basit önermelerde anlamanın bir çıkarsama olduğu yanlış mıdır? Buna karşı önce, önermelerin karmaşıklaştıkça anlaşılmalarının daha güçleştiğini belirtebiliriz. Bu olguyu, çıkarsamanın, (yaratıcı sentezlemenin) tümcelerin karmaşıklığına göre (burada yalnızca semantik karmaşıklık söz konusudur) dereceli olarak yer aldığı görüşüyle yorumlayabiliriz. "Günaydın", "Estağfurullah", "Selamınaleyküm", "Hay canına oku-yayım" vb. hazır formüllerde yok denecek kadar az, buna karşılık, basit, fakat **bilgi veren** önermelerde bulunduğunu önerebiliriz. Bu tür önermeleri anlamada güçlük çekmeyişimiz bu önermelerin anlaşılmalarının çıkarsama/sentezleme bulundurmamasından değil bağlam ve konuşmanın gelişişinden söyleneni az çok kestirdiğimiz, bekliyor olduğumuz içindir. Anlama güçlükleri, basit olmasına karşın bağlam ve durum çerçevesinde beklenmeyen ilgisiz önermelerle karşılaşıldığında da ortaya çıkar. Örneğin, bir kitapçıda mendil aradığını söyleyen bir kişinin ne demek istediğini anlamada bir güçlük olacaktır.

Uzlaşım

30

Uzlaşım kavramının açıklanma ve çözümlenmesi, insan iletişimi çerçevesinde dilsel söylenim, dilsel anlamlılık ve uzlaşım-dışı söylenim (anlamlılık) arasındaki önemli ilişkiyi verecektir. Başka bir deyişle, temel yapay anlamlılık ve iletişim kavramını, bundan türeyen daha karmaşık yapay iletişim biçimleriyle mantıksal olarak birleştirecektir. Bir başka düzeyde konuşulduğunda, yapay anlamlılık olgusunun ilk ve en basit ortaya çıkış biçimleriyle, daha geliştirilmiş ve toplumsallaştırılmış insan (yapay) iletişim biçimleri arasındaki evrim zincirini uzlaşımın tamamladığı söy enecektir. Uzlaşımın çözümlenmesi, uzlaşım-dışı söylenimlerin nasıl uzlaşımsallaştırıldığını, dolayısıyla yapısal bir iletişim sisteminin türeyebilmesi için temelin nasıl oluşturulabildiğini açıklayacaktır.

Uzlaşım için bazı davranışların bireysel özellik olmaktan kurtarılıp topluma maledilmesi diyebiliriz. Ancak bu, mecaz yönü ağır basan bir anlatımdır. Daha belirgin ve saydam olarak ne diyebiliriz? Bir uzlaşım, belirli bir toplumdaki davranış düzenliliğidir. Böyle bir betimlemeyi kabul etmek güç değildir. Fakat söz konusu davranış düzenliliğinin ne türden olduğunu, hangi durumlarda ortaya çıktığını, ve bireylerce nasıl edinildiğini açıklamaya çalıştığımızda güçlüklerle karşılaşmaya başlıyoruz. Tatminkâr sayılabilecek bir uzlaşım çözümlemesi bu konulara yeterli açıklamalar getirebilmelidir. Söz konusu davranış düzenliliğinin ilgili bireyler arasında açık veya kapalı bir "anlaşma" (agreement) olduğu görüşü sakat bulunmuştur.[77] Bunun bir öykünme (taklit) veya "toplumsal anlaşma" (social contract) olabileceği görüşlerine karşı da sağlam eleştiriler bulunmaktadır.[78] Bu yönleri başarıyla açıklayan bir uzlaşım kuramı D.K. Lewis[79] tarafından geliştirilmiştir: bu kurama göre uzlaşım, bireyler ortak bir amaca yönelik davranışlara giriştiklerinde ortaya çıkıyor. Öyle bir koşullar bütünü düşünülsün ki, bir bireyin davranışı diğer bireylerin davranışına bağlı olsun ve bütün bireylerin çıkarları bir noktada kesişiyor, çakışıyor olsun. Bu durumlara Lewis, düzenleştirme, uyumlama sorunu (co-ordination problem) adını veriyor. Uyumlama sorunu örnekleri olarak, "iki bireyin bir yerde buluşmaları", "bir top-

---

77 Quine, W.V.O., "Truth by Convention", **The Ways of Paradox,** New York: Random House, 1939, s. 70-100; Lewis, D.K., **Convention,** Harvard, 1969, s. 83.

78 Lewis, D.K., bkz. not (77),

79 Aynı yapıt.

lantıya gidişte ne giyileceğine karar verilmesi" gibileri verilebilir. Bir uyumlama sorunuyla karşılaşan bireyler diğer bireylerin ne yapacağını kestirişlerine göre kendi davranışlarını seçecek ve en iyi ortak davranış biçimi sorunun çözümü olacaktır. Lewis'in savı, uzlaşımın belirli bir uyumlama sorunuyla **yeniden** karşılaşıldığında ortaya çıkabileceğidir. Eğer geçen kez yaptıklarının aynısını yinelerlerse, aynı çözümü elde edecekleri ilgili bireyler için bir "ortak bilgi" durumunda olacaktır. **Yeterince benzer** bir durumda aynı yöntem, aynı işlem uygulandığında aynı sonuç elde edilecektir. Öyle ise bireylerdeki ortak bilgi, aynı davranışta bulunmalarının nedeni (reason) olacak, ve uzlaşım olarak adlandırabileceğimiz bir davranış düzenliliğini doğuracaktır. D gibi bir işlemin P gibi bir soruna çözüm sağladığı ortak bilgisi kabaca şudur: her bir birey kendi yapmış olduğunun D davranışı olduğunu biliyor, ayrıca diğer bireylerin de bunu bildiğini biliyor, ve onların bunu bildiğini bildiklerini de biliyor, ve... (sonsuza dek)

Lewis'in kuramının iki temel önermesi bulunmaktadır ve bunlar tartışılıp eleştirilmelidir:

(i) Uzlaşımlar bireylerin uyumlama sorunlarıyla karşılaştıkları durumlarda ortaya çıkarlar, ve

(ii) bireylerin aynı davranışta bulunmalarına neden (reason) -ki bu davranış uzlaşım oluşturur- ortak bilgilerinin D davranışının aynı sonuca götüreceği olmasıdır. Bu önermeleri iletişim açısından inceleyelim.

31

İletişimsel uzlaşımlar hangi durumlarda ortaya çıkarlar? J. Bennett ve S. Schiffer tarafından[80] da belirtilen bir nokta, uzlaşımların meydana gelmesi için uyumlama sorunlarının gerekli olmadığı, ve özellikle iletişimsel uzlaşımların uyumlama sorunlarından doğmadıklarıdır. Bu görüşü destekleyen iki nokta vardır. (A) Hem iletişim durumları hem de uyumlama sorunları bir amaca yönelik durumlar olmalarına karşın, bu amaçlar doğaları açısından başka başkadırlar. Uyumlamada yapılmak istenen değişik bireylerin davranışlarının dengelenmesi iken, iletişimde amaç bir başka bireyde bir düşünce meydana getirmektir. Schiffer'ın sözleriyle, "iletişimde, bir çıkarsama yapılmasını sağlamak amacıyla davranışa geçilir; başka bireylerin davranışlarıyla kendi davranışını uyumlamak için değil."[81] (B) İkinci ve ilişkili konu ise, dinleyenin söyleyenin davranışlarıyla uyumluluğa sokabileceği herhangi bir davranışı bulunmayışıdır. Bennett'in yaptığı gibi

---

[80] Bennett, J., **Linguistic Behaviour,** London: C.U.P., 1976; Schiffer, S.. **Meaning,** Oxford U.P., 1972.

[81] Schiffer, S., aynı yapıt, s. 151.

"düşünce oluşturma"yı bir edim, davranış olarak ele almak[82] sorunu çözmeyecektir. Bunu böyle kabul etsek bile, iletişimde söyleyenin ve dinleyenin hangi amaçla ne yaptıklarını sorduğumuzda, bir uyumluluk sağlama amacı gütmediklerini göreceğiz. Bir söylenim üreten bireyin, bunu, dinleyen bireyin davranışı ile uyumluluğa girmek için yaptığını düşünmek güçtür. Bundan çok, söylenimiyle dinleyeni etkilemek, onda bir düşünce meydana getirmek amacını taşıdığı söylenebilir. Dinleyende de, ürettiği söylenimini gördüğü söyleyen ile, davranışlarını düzenleştirme kaygısı bulunduğunu savunmak güçtür. Dinleyenin, bir gerçek uyumlama sorunu durumunda olduğu gibi, söyleyenin davranışına (söylenime) göre kendi davranışlarını düzene sokma, ona göre davranma (Bennett'e göre; düşünce oluşturma) durumu yoktur. Dinleyen söylenimi yalnızca yorumlar, ondan bir düşünce çıkarsar: amacı düşüncesini söylenime göre çıkarsayıp, söylenimle belirli bir uyumluluğa girmek değildir. Böyle bir uyumluluğa girdiği savunulsa bile, **hangi amaç için** uyumluluğa girildiği nasıl yanıtlanacaktır?

İletişim durumları görmüş olduğumuz gibi, uyumlama işlemleri olmadıklarına göre, ve de söylenimler olsun, bunların anlamları olsun, uzlaşımlaştırıldıklarına göre, iletişim durumları kendiliklerinden bağımsız bir uzlaşım üretme ortamı olmalıdırlar. Bu sonuç, iletişimde söylenimlerin uzlaşımsallaştırılmaları konusunda Grice ve Schiffer'in görüşlerine yakındır.[83] Grice'ın bizimkine uyan programı, yapısallık öncesi uzlaşımsal söylenimleri, uzlaşım dışı söylenim örneklerinden türetmektir. Bu, Grice'ın açıklamasında iki aşamada olmaktadır: Önce, bir X söyleniminin, bunu söyleyen birey için (bu bireyin öz dilinde) bir r anlamı taşımasının ne olduğunu izah ediyor.[84] Bundan da, X'in bir toplulukta (community) r anlamını taşımasının açıklamasını türetiyor. Sonra da bu açıklamadan geliştirerek, yapısallaşmış uzlaşımsal söylenim tanımları elde ediyor.[85]

Grice'ın, açıklama açısından mantıksal bir sıralama olarak öne sürdüğü, deneysel bulgularca desteklenmektedir: çocuklukta iletişimsel uzlaşımların doğal olarak kazanılması aynı sırayı izler gibi görünmektedir. Çocuklar, büyüklerinin konuştuğu dilin uzlaşımlarını kabul etmeden önce kendilerince üretilmiş uzlaşım-öncesi söylenimleri uzlaşımlaştırmaktadırlar. Bu uzlaşımsal söylenimler büyüklerin konuştuğu dilden bütünüyle bağımsız görünmektedir. Dahası, bu yarı-uzlaşım durumuna dönüştürülmüş söylenimlerden kendi öz dillerini türetmektedirler: bu özdil, en az kısmen, ana-baba tarafından anlaşılmaktadır. Daha sonra, ana-babanın yönetimi altında bu özdil yavaş yavaş anadilin yapısallaşmış ögeleri (söz ve tümceler)

---

[82] Bennett, J., bkz. not (80), s. 178-179.

[83] Grice, H.P., "Utterer's Meaning, Sentence Meaning and Word Meaning", 1968, Searle, J. (Ed.), **The Philosophy of Language**, Oxford U.P.

[84] Özdil (idiolect), bir bireyin kendisine has deyimlerle dolu olan, herhangi bir dili kendine has olarak kullanış biçimidir. Kullandığı dilin kendine has deyimlerden oluşan bölümüne de denir. Bkz. **Oxford Dictionary.**

[85] Grice, H.P., bkz. not (83).

lehine terkedilmektedir. Kabaca belirtilecek olunursa, yaşantının 8. ve 9. ayları sıralarında bu ilk uzlaşımlaşma süreci ortaya çıkıyor ve 2. yaşın sonlarına dek uzanan sözcüklerle konuşma (holophrastic speech) devresinde bir yandan sürerken öte yandan da yavaş yavaş bırakılıp ana-dile geçiliyor.

Çevredeki büyüklerce konuşulan ana-dilden bağımsız bir söylenimler sistemi (özdil) geliştirildiği konusunda bol denecek kadar deneysel veri bulunmaktadır. "Çocuk dili" olarak bilinen bu söylenimler tutarlı olarak, ve değişmeyen içerikte düşünceler aktarılmasında kullanılmaktadır. Başka araştırmacılar yanısıra Leopold[86] ve Bloom,[87] büyüklerce, "çocuk sözcükleri" olarak adlandırılan bu söylenimlerden söz etmektedirler. Daha ayrıntılı ve ilginç olarak Dore,[88] videoteypten yararlanarak yapılmış çalışmalarda ana dilin sözcüklerini kullanmadan önce iletişimde "fonetik olarak değişmeyen, tutarlı söylenimlerin" kullanıldığının saptandığını bildirmiştir. Yapısal açıdan, bu söylenimler (a) kolayca ayırdedilebilirlik, (b) belirli bir dağarcık içinde sık sık yinelenme, ve (c) fonetik açıdan değişmezlik özelliği göstermektedirler. Ayrıca (d) çevredeki nesneler ve çocuğun davranışlarıyla belirli bir ölçüde bağlantılı olarak belirmektedirler. Bir çocuğun özdilinin incelenip betimlenmesi M.A.K. Halliday[89] tarafından sistemli olarak yapılmıştır. Bu çocuğun tutarlı söylenimlerinin, 9. aydan 18. aya dek her 6 haftada bir tam bir listesini vermektedir. Halliday'in listesine aldıkları, yalnızca sistemli ve tutarlı olarak, aynı mesajı iletmede kullanılan söylenimlerdir. İlk aşamalarda, söylenimlerin ana dille yapısal veya fonetik açıdan ilgili olmadıkları özellikle belirtilmiştir.[90]

Burada bildirilmesi gereken bir nokta, Grice'ın yarı-uzlaşımlaşmış özdil (idiolect) kavramını çocuklara uygularken (ve destekleyici deneysel bilgi sağlarken) yapılmak istenenin bu özdilin bir "özel" (private) dil olduğunu ileri sürmek olmadığıdır. Açıkca, bu özdil söylenimleri **en az bir** başka kişiye yöneltilmiş durumdadırlar, ve bu kişi de anne (ya da baba veya herhangi bir bakıcı veya bunların birkaçı birarada) dir. Öte yandan, açık olan bir başka nokta da bu özdillerde söylenimler ve bunların anlamlarının saptanıp biçimlenmesinde, bakıcı ve çocuğun ortak olarak etken olmamalarıdır: Lewis'in uzlaşım kuramının bu açıdan doğrulandığı söylenemez. Öyle görünmektedir ki, bu söylenimler ve tutarlı anlamlarının biçimlenmesinde tek etken çocuğun fonetik yetenekleri ve niyetleri olmaktadır. Bakıcınınsa uzlaşımlaşmaya hemen tek katkısının bu söylenimlerin belirli bir anlamda kullanılışını açıkça tanıması olduğunu söyleyebiliriz. Eğer bakıcılar (büyükler: ana-baba) bu

---

86 Leopold, W., **Speech Development of a Bilingual Child,** Evanston, Illinois: Northwestern University, 1939.

87 Bloom, L., "One Word at a Time". yayımlanmamış konferans bildirisi, 1971.

88 Dore, J., "Conditions of the Acquisition of Speech Acts", Markova (Ed.) **The Social Context of Language,** London: Wiley, 1976.

89 Halliday, M.A.K., **Learning how to Mean,** London: Edward Arnold, 1975.

90 Aynı yapıt, s. 38.

ilk uzlaşımların kurulmalarına daha doğrudan katkıda bulunabilselerdi, bu söylenimlerin ana dille en azından bir ölçüde yakınlığı, benzerliği olurdu: bu beklenebilecek en doğal bir özelliktir, çünkü bakıcı, sürekli olarak çocuğun söylenimlerini ana dilde yorumlamakta, dille yinelemekte ve çocuğun iletişimsel davranışlarını yönlendirmeye çabalamaktadır.[91]

Uzlaşımsal iletişimi meydana getiren ögeler yalnızca Grice'ın öne sürdüğü programa uygun olarak ortaya çıkmamaktadırlar. Lewis'in açıklamalarına uygun biçimde de türeyen iletişimsel uzlaşımlar bulunmaktadır. Yönletimin (reference) temelini oluşturan "gösterme" (ostension) ve gözle izleme gibi yetenekler ana ve çocuğun uzun çalışmalarla (oyun süresinde) davranışlarını uyumlu biçime sokmalarıyla sağlanmaktadır.[92] Burada uyumlama sorunu en keskin bir biçimde söz konusudur.

32

İletişimsel uzlaşımın, uzlaşım-dışı söylenimlerden türedildiği görüşünü savunduk. Bu genel biçim yanısıra, yine iletişimde kullanılan yönletim gibi bazı başka biçimlerinse kökenlerini (uzlaşım-dışı) iletişim dışından, oyun ortamında gerçekleştirilen uyumlama durumlarından aldıklarını ileri sürdük. Çocukların uzlaşım-dışı söylenimlerini bir cins "ön-uzlaşım"a dönüştürüp, bu ön-uzlaşımlardan bir özdil oluşturduklarını, ve daha sonra bunları yavaş yavaş ana dil sözleriyle değiştirdiklerini söyledik. Bu özdil ögesi durumundaki ön-uzlaşımların çocuk ve bakıcı (ana-baba) arasında kurulduğunu, ancak uzlaşımın ve anlamının çocuk tarafından belirlendiğini bildirdik. Şimdi ise, bu oluşturulan ön-uzlaşımların meydana geliş nedeni üzerinde duracağız. Buna başlamadan iki nokta açıklanmalıdır. "Ön-uzlaşım" deyimini, şu ana dek ilgilenip araştırdığımız, uzlaşımlaştırmanın özdil oluşturmayı sağlayan ilk aşamasında ortaya çıkan biçimler için kullanıyoruz. Tam-uzlaşım ve ön-uzlaşım arasındaki ayrımı daha ileride vereceğiz. İkinci nokta, Türkçenin kavramsal açıdan önemli bir ayrımı sağlamamasıyla ilgili: "neden" sözcüğünün kapsamına hem bir olayın bir başka olaydan önce gerek ona gerekli ve yeterli koşul oluşu kavramı, hem de bir davranışta bulunulmasında etkin olan düşünce kavramı girmektedir. Bunlar arasındaki ayrım şimdi başlanacak tartışma açısından temel bir önem taşımaktadır. Batı dillerinde bulunan "cause"

91 Ninio, A., and Bruner, J., "The Achievement and Antecedents of Labelling" **J. Child. Lang.**, 1977.

92 Scaife, M., and Bruner, J., "The Capacity for Joint Visual Attention in the Infant", **Nature**, 253, No. 5489, 1975, s. 265-266; Kaye. K., "Infants 'Effects upon their Mothers' Teaching Strategies", Glidewell, J. (Ed.) **The Social Context of Learning and Development**, 1976; Collis, G., and Shaffer, H., "Synchronisation of Visual Attention in Mother-Infant Pairs", **J. of Child Psych.**, 16, 1976.

ve "reason" (raison) sözcükleri bu ayrımı açıkça verebilmektedir. "Cause" (Latince "causa"dan türeme) bir olayın başka bir olayca ortaya çıkarılması, meydana getirilmesini ifade ederken "reason" (Latince us, akıl anlamında "ratio"dan türeme) bir davranışın ardındaki düşünce, niyet, uslamlama gibi us ve anlık içeriklerini bildirir. Bu ayrımı belirtebilmek için bundan böyle "olgu-neden" ve "ussal-neden" deyimlerini kullanacağız.

Konumuza bu ayrımın ışığında geri dönersek, aradığımızı şöylece bildirebiliriz: çocuğun aynı düşünceyi aktarmada aynı söylenimi kullanmasının ussal nedeni nedir? Böyle bir ussal-neden var mıdır? Bu, Lewis ve Schiffer'in dedikleri gibi, hem bakıcıda hem de çocukta bulunan, ve X'in geçmişte r'yi aktarmada başarılı olduğu "ortak-bilgisi" midir?

Lewis'in görüşüne karşı öne sürülebilecek ilk itiraz, 4. bölümde tartışarak, ve Davidson'u eleştirerek kabul ettiğimiz biçimiyle, "karmaşık düzeylere erişmiş düşüncenin dil kullanamayan yaratıklarda bulunabileceği görüşünün sakat olduğu" savı olacaktır. Çünkü, Lewis'e göre, r'yi meydana getirmek için X'in kullanılıyor oluşu tarafların X'in bu işte başarılı olacağı "ortak düşüncesi" us-sal-nedenine bağlıdır. Bu görüşün doğru olabilmesi, X'i ön-uzlaşım olarak kulla-nan bireylerde "ortak düşünce" diye adlandırdığımız (Bkz. bölüm 30) son-suza dek uzayan karmaşıklıkta bir düşünce dizisinin bulunmasına bağlıdır. Do-layısıyla, bu karmaşıklıkta bir düşünceyi zihinde kurabilmek için uzlaşımsal bir dilsel dizge (sistem) olması ön gereği (presupposition) olacaktır. Fakat böyle bir dizge zaten bulunuyorsa, uzlaşımın "ortaya çıkışından" söz ediyor olamayız: uzlaşımsal dizge zaten bulunmaktadır. Yok, eğer gerçekten "ortaya çıkış"tan söz ediliyorsa ve önden bulunuyor olan bir dizge kabul edilmeyecekse, Lewis'in "ortak düşünce" kavramını uygulama olanağı kalmayacaktır, zira bu kavramı düşüncede bulundurabilmek uzlaşımsal bir dilsel dizgeyi gerektirmektedir. Dolayı-sıyla, Lewis görüşü bu açıdan bir çıkmaz içindedir.

Deneysel açıdan da Lewis görüşünü yadsıyan iki örnek gösterebiliriz. Deneyin gösterdiğine göre, çocukların iletişimsel uzlaşımları kabul edişleri, bakıcılarıyla paylaştıkları bir "ortak bilgi" üzerine temellendiriliyor olmamalıdır. Bu örnekler çocuklarda "ortak bilgi" dediğimizin olamayacağını göstermiyor; ancak, eğer çocuklarda böyle bir düşünce bulunuyorsa bile, kurdukları ön-uzlaşımları bu temel üzerine kurmadıkları hakkında güçlü deneysel destek sağlıyorlar.

İlk olarak Bruner'ın[93] bildirdiği şu olay tipine göz atalım: bu olaylar dizisi, bir çocuğun ön-uzlaşımlaştırılmış özdili ile ilgilidir ve Lewis görüşüne göre uzlaşıma temel olması gereken söz konusu "ortak bilgi"nin taraflarca paylaşılmadığı açıkça belirmesine karşın, çocuğun tutarlı ve düzenli iletişim davranışını (ön-uzlaşımı) kullanmaya devam edişini göstermektedir. "Örnek, çocuğun oturduğu yerden iki eliyle herhangi bir yöne doğru uzanması imleme-biçiminin gelişmesiyle ilgilidir.

---

[93] Bruner, J., "From Communication to Language", **Cognition**, 3 (3), 1976, s. 266.

Önceki tekrarlanışlarında, bu imleme, anne tarafından uzanma yönündeki avuca sığacak büyüklükte bir nesnenin istenmesi olarak yorumlanmış ve böyle bir nesne, çoğunlukla, çocukta heyecan yaratacak biçimde ona ağır ağır uzatılıp ses tonu yükseltilerek verilmişti. Sekiz ay, bir haftalıkken Jon (çocuk) imlemeyi kullandı. Anne, yakınlarda uygun biçimde bir nesne olmadığından, imlemeyi, elini istiyormuş gibi yorumladı, ve parmaklarıyla yürüme öykünmesi (taklidi) yaparak elini çenesine doğru yürüttü. Her zamanki gibi hevesle katılmamasına karşın çocuk annesinin bu oyununu kabul etti. Oyun bitince Jon yine aynı imleme ile ileri uzandı. Anne bunu eski oyunun yinelenmesi isteği olarak yorumladı. Bu kez Jon oyuna daha da isteksizce katıldı. Bitişte, Jon'un imlememesine karşın anne oyunu bir kez daha denedi. Çocuk bakışını çevirerek ağlar gibi sesler çıkardı. Anne yeniden yineledi, çocuk büsbütün ilgisizleşti." Bu örnekte, anne tarafından açıkça tanınmış olan bir düzenli iletişimsel davranış söz konusudur. İlginç olan nokta ise annenin beklenen biçimde karşılık vermekten eksin (aciz) kalmasına ve birkaç kez başka karşılıklarla isteği değiştirmeye çalışmasına karşın, çocuğun aynı imlemeyi kullanmakta direniyor oluşudur. Eğer çocuk bu imlemeyi bir "ortak bilgi" ussal nedeni yüzünden kullanıyor olsaydı, böyle bir ortak bilginin artık söz konusu olmadığı anne tarafından davranışlarıyla açıkça ortaya konduktan sonra bunu kullanarak isteğini yinelemekte direnmezdi. İşe basit bir "yanlış anlama" nın karıştığını söylemek gerçekçi olmayacaktır. Böyle bir yanlış anlamaya göre çok fazla yineleme bulunmaktadır. Öyle ise, denebilir ki, çocuk annesinin davranışına karşın düzenli iletişimsel davranışlarında diretiyorsa, bu düzenliliğin ussal nedeni, eğer bir ussal neden söz konusu olacaksa, "ortak bilgi" olmamalıdır.

Bunun benzeri bir durum çocuğun, az daha ileriki bir aşamada, ana-dilin uzlaşımlarını öğrenmeye başladığı bir devirde ortaya çıkmaktadır. Bu devirde, büyüklerin kullandıkları sözcükleri kullanarak tek tek sözcüklerle düşüncelerini aktarmaktadır. Genellikle ve düzgülü olarak, büyüklerin bu sözcükleri kullandıklarındaki uzlaşımsal yönletim neye ise çocuğun kendi kullanışındaki iletiği düşünce de bununla ilgili olmaktadır. Çocuk ana dil sözcüklerini bu aşamada kullanırken sık gözlenebilen bir özellik şu olmaktadır: "Büyükler açısından bir güçlük kaynağı, çocuğun ana-dil sözcüklerini bunların uzlaşımsal yönletimlerinin dışına kayarak kullanabilmesinden doğmaktadır. Bu tür uzlaşım dışına kayış iki biçimde ortaya çıkmaktadır: yönletimin sözcüklerin anlamlarının kapsamı dışında kalan nesnelere uzatılıp taşırılması ve yönletimi uzlaşımsal olarak kastedilen nesnelerin bir alt öbeğinde sınırlandırma eğilimi.. Birçok araştırmacının da belirttiği gibi yönletimin dışa taşırılması sık rastlanan bir durumdur. Alt öbeğe sınırlama daha az görülmektedir. Bunun nedeni, bu ikinci tür kayışların daha az sorun yaratma özelliği olabilir. Büyüklerin kullanışlarına yaklaşıldıkça, çocuğun ağzında sözcük yönletim değiştirebilmektedir."[94] Bu durumda da uzlaşımsal özellikler kazanmış

[94] Ryan, J., "Early Language Development", Richards, M., (Ed.), **The Integration of a Child Into a Social World,** C.U.P., 1974.

söylenimler söz konusudur, ve yine, bunların kullanılışlarına ussal-neden olarak bir "ortak bilgi" (yani aynı imlemenin aynı r düşüncesini ilettiği ortak bilgisi) gösterilememektedir. Kullanışlar sonucu, söylenim üzerine çocuğun ve büyüklerin bilgilerinin "ortak" olmadığı belli olduktan sonra da çocuk bu söylenimleri kullanmaya devam etmektedir.

Öyle görünmektedir ki, iletişimsel uzlaşımların kuruluşu ve ilk kabul edilişlerini açıklamada, bunlara ussal-neden olarak "ortak-bilgi" kavramını göstermek yanlış bir yol tutmaktadır.

33

Sorun hala ortadadır: neden dolayı r düşüncesini iletmek için aynı X söylenimi kullanılıyor, ve X böylece nasıl uzlaşımsallaştırılıyor? "Ortak bilgi" ussal-nedeni temelinden vazgeçersek uzlaşım kavramını zayıflatıp Quine'ın itirazlarına kapı açma durumuna düşmez miyiz? Belki de bir ussal-nedenle temellendirme çabası asıl vazgeçmemiz gereken şeydir. Çünkü ussal-neden tutarlı olarak bireylerde dil bilme öngereğini içermektedir. Örneğin, bu açıdan, yukarıda sözünü ettiğimiz Grice'ın uzlaşımlaşma açıklaması oldukça başarılı görülmektedir. X gibi bir söylenimin S gibi biri için r anlamında olması koşullu olarak şöyle açıklanmaktadır: S, r anlatmak için tutarlı bir uygulama (practice, policy) veya alışkanlık olarak X söylenimini kullanıyorsa, X, S için r anlamı taşır. Koşul: D gibi bir dinleyenin S'nin uygulamasının (alışkanlığının) farkında olması, ve S'nin ürettiği X ile ilgisini bilmesi gereklidir.[95] Bu açıklayıcı tanım yukarıda ele aldığımız sınama önreklerine uygulandığında iyi işlemektedir. Ancak ileri sürdüğümüz soruyu açıklamada pek bir şey vermediğini söylemek haksızca davranmak olmayacaktır. Bütün yaptığı, bir davranış düzeni olduğu gerçeğini yinelemektir. Yalnızca, "düzenlilik" sözcüğünü "tutarlı uygulama" (policy, practice) ile değiştirmektedir. Neden dolayı S'nin bu uygulamayı başlatıp benimsediğinin açıklaması sağlanmamaktadır. Oysa Lewis ve Schiffer'in olduğu gibi, bizim de yanıtını aradığımız bu sorundur. Bu konuda Grice'ın kullandığı "alışkanlık" kavramı daha çok işe yarar görünmektedir. Neden X söyleniminin S'nin uygulaması durumuna geldiğinin açıklanması olarak, X'in bir alışkanlığa döndüğü, kabul edilebilir bir öneridir. Dahası, "düzenli davranış"lar geliştirmede alışkanlık kazanmanın rolünün büyük olduğu açıktır. Ancak, daha önemli olarak, "alışkanlık kazanma" bir **ussal-neden gereği getirmemektedir.** Bakıcısına r düşüncesini aktarırken düzenli olarak X söylenimini kullanmaya başlayan bir çocuğun (bakıcı tarafından açıkça tanınmış) bir r iletmede "X'i kullanma alışkanlığı" geliştirmiş olduğunu kolayca ileri sürebiliriz. Fakat iletişimsel uzlaşımların kurulup

[95] Grice, H.P., bkz. not (83), s. 61.

benimsenmesi yalnızca bir alışkanlık durumu mudur? Bu pek zayıf bir koşul değil midir? Herhangi bir alışkanlık kazanmakla iletişimi sağlayan alışkanlıklar kazanmak arasında ayrım sağlayacak ölçütler gerekmez mi?

Belki bu durumda, dil ve uzlaşım öncesi iletişim yapan bir çocuğun, kullanmış olduğu başarılı bir söylenim (X) ile, iletilmesini sağladığı düşünce (r) arasında bir olgu-neden bağı görmektedir, diyerek uygun bir açıklama sağlayabiliriz. X'i r'yi iletmede kullanmak S'nin bir alışkanlığı durumuna geliyor, çünkü S, X ve r arasında bir olgu-neden ilişkisi görüyor: X ve r'yi olgu-nedensel olarak birbirine bağlı görüyor. Bir olgu-neden bağının bulunduğu görüşünü geliştirmek ussal doğrulama gerektirmeyecektir. Olgular ve nesneleri nedensel ilişki içinde görmek, dünyayı anlamaya çalışan insanın temel eğilimlerinden biridir: insan anlığı (adeta Kant'ın önerdiği biçimde) birbirini izleyen olayları nedensel-ilişkili olarak kavrar. Deneysel ruhbilim, 8 aylık çocukların nedensel yorumlar yaptıklarını kanıtlamış olduğundan,[96] bu açıdan da bir güçlük çıkmayacaktır.

Burada yanıtlanması gereken olası bir itiraz şu olabilir. Denebilir ki, yukarıda ele almış olduğumuz örneklerde bakıcının umursamaz (veya uyum göstermeyen) tutumuna karşın çocuğun ısrarla düzenli iletişim davranışına devam etmesi, "ortak bilgi" türünden ussal-nedeni olduğu gibi, uzlaşımsal söylenimin üzerinde temelleneceği bir olgu-neden bağı yorumunu da yadsımaktadır. İletişim-davranışı (söylenim) başarısız oldukça çocuğun X ve r arasında gördüğü söylenen olgu-neden bağı da zayıflayıp yok olacaktır. Öyle ise, başarısız olmasına karşın X'e sarılmasını açıklamada olgu-neden kavramı daha tatminkâr olamamaktadır. Bu itirazı yanıtlamak için "ortak-bilgi"nin onu kullanan için bir ussal-neden olmasına karşılık, "olgu-neden ilişkisi"nin böyle olmadığı apaçık gerçeğini vurgulayabiliriz. Bu ikincisi, bir eğilime, insanların birbiri ardına gelen olayları yorumlayış biçimlerine verilen addır. Dolayısıyla, bu son açıklamada uzlaşım kuran bireylere davranışları için bir ussal temel veya neden vermiyoruz. Yalnızca düzenliliğin temelinde olabilecek bir eğilimden söz ediyoruz. İki olgu arasında nedensel ilişki gören kişi, davranışına bir ussal temel sağlamış olmasa bile, birkaç başarısızlığa karşın ilişkinin tutacağını ümit etmeye devam edebilir. Örneğin, bir iki kez marş'a basılmasına karşın çalışmamış olan arabayı çalıştırmaktan ümidi kesmez, daha birçok kez denemeye devam ederiz. Oysa, içinde açıkça geçersiz (invalid) bir çıkarım bulduğumuz uslamlamayı belki geçerli sonuç verir diye yürütmeye, sonuca götürmeye kalkışmayız.

---

[96] Piaget, J., **The Construction of Reality in the Child,** London: Routledge and Kegan Paul, 1956.

34

Uzlaşım kavramını incelemeye başlayalıdan beri tutumumuz daha çok eleştirici oldu. Önce neden iletişim uzlaşımlarının Lewis'in dediği gibi ortak olarak yürütülen işlemlerde ortaya çıkmadığı, ve daha sonra da iletişimsel uzlaşımların kurulup benimsenmesinin ussal nedeninin bir "ortak-bilgi" temeli olmadığını göstermeye çalıştık. Bu ilişikte, uzlaşımların ilk kuruluş ve ilk benimseniş durumlarında Devidson'un ileri sürdüğü bir tezi bir ölçüde değiştirerek kullandık. Ayrıca savımızı güçlendirecek deneysel gözlemleri bildirdik. Eleştirdiğimiz görüşler bizim bakış açımızdan görüldüğünde, fazla ussalcı (over-intellectualistic) tutumlar olarak belirdiler ve temelde bir dilsel beceriyi gerektirdikleri ortaya çıktı. Bu düzeyden başlayarak yapıcı bazı önerilerde bulunduk. Uzlaşımsal iletişim davranışlarını kurmak ve benimsemek için bir "ortak-bilgi"nin ussal-neden durumunda olduğu görüşü yerine, ussal olmayan bir temelin önerilebileceğini göstermeye çalıştık. Ussal olmayan temel, doyum sağlayacak biçimde tam-uzlaşımlar için düşünülemese bile, bunların oluşum açısından öncüleri olarak görülebilecek ön-uzlaşımlar için yeterli olacaktır. Ön-uzlaşım kavramını, iki birey arasındaki iletişimsel davranış düzenliliğinin ilk çıkışını göstermek için ileri sürdük. Bu aşamada iletişimsel davranış standart bir duruma dönüşmüş ve düzenlilik kazanmış olmasına karşın henüz tam uzlaşımlaşmamıştır. Grice'ın "alışkanlık" kavramını kullanarak X gibi bir ön-uzlaşımı şöylece tanımlayabiliriz: X, S gibi bir söyleyen bireyin bir düzenli iletişimsel davranışıdır; öyle ki, S, X'i üretmiş, ve X geçmiş iletişim durumlarında A gibi bir dinleyene r gibi bir düşünceyi iletmede başarılı olmuş, ve S, yeniden r'yi iletmek isteyince X'i kullanma alışkanlığını kazanarak, bu davranışa bağlı kalmış, ve onu başkalarına yeğlemiştir. Böyle bir ön-uzlaşımın tutunabilmesi için, en az bir dinleyen bireyin (A), söyleyenin r iletmede X kullanma alışkanlığının bilincinde olması gerekmektedir. Buna göre, belirli bir durumda r anlamı taşımış olan X gibi bir söylenim, eğer S tarafından her kez r düşüncesini uyandıracağı beklenerek kullanılır ve bu X, A'nın da bildiği gibi, S'nin r iletmede davranış alışkanlığı durumuna dönüşürse, bir ön-uzlaşım elde edilmiştir. Bu durumda, alışkanlığın meydana gelişinin temelinde X'in r ile olgu-neden ilişkisi olduğunun S'ce görülmesi bulunmaktadır.

Böyle bir ön-uzlaşım açıklamasının tam-uzlaşım kavramını tanımlamada yetersiz kaldığını söyleyeceğiz. Neden olarak da, ön uzlaşım açıklamasının "ussal bir temel"e dayandırılmaması gösterilebilir. Ön-uzlaşım ussal bir temel gerektirmezken, tam-uzlaşımın gerektirdiği söylenebilir. Dolayısıyla, "ortak bilgi" ile temellendirilmiş bir açıklama fazla ussalcı görülürken, "olgu-nedensel olarak temellendirilmiş alışkanlık"da tam-uzlaşım için yetersiz kalmaktadır. Bize öyle

bir "ussal temel" kavramı gerekmektedir ki, hem ifade edilebilmesi için bir dilin varlığını öngerek olarak almasın, hem de içinden türeyeceği ön-uzlaşım kavramıyla bağlılık göstersin. Açık ve kesin olarak neden ön uzlaşım açıklamasının tam uzlaşımı tanımlamada yetersiz kaldığını, yani tam uzlaşım için neden bir ussal temel gerektiğini bildiremeyeceğiz; ancak, beyaz bayrak çekme davranışının, teslim olunduğunu iletmede uzlaşım durumuna gelişinin bir yenilgi sonunda başarıyla uygulandığı ve geçmişte bütün yenilenlerin savaşı bıraktıklarını bildirmede bunu **alışkanlık** edindiklerini savunmak en azından garip kaçacaktır. Tabii, bunun, beyaz bayrak çekmenin ilk ortaya çıkıp bir ön uzlaşım durumuna dönüşmesinin açıklaması olarak uygun ve olası olduğu düşünülebilir; oysa, bizim bu önceden kurulu tam uzlaşımı biliş ve benimseyiş biçimimizi betimleyemeyecektir. Bizler bu söylenimi kullanırken daha pekişmiş bir bilinçle ve bir ussal-nedenimiz (reason) olduğu için kullanıyoruz. Yanıtlanması gereken soru böyle bir ussal temelin, eğer "ortak bilgi" gibi bir şey olmayacaksa ne olacağıdır.

35

Bu yanıtı vermeye başlamadan önce, henüz bu aşamada önümüze çıkarılabilecek bir karşı-görüşü ele alıp çürütmemiz gerekmektedir. Anımsanacağı gibi, ileri sürdüğümüz açıklamaya göre tam-uzlaşımlar ön-uzlaşımlardan, bu sonuncular ise, uzlaşım-dışı söylenimlerden türemektedirler. Başarılı olan bir uzlaşım-dışı söylenimin aynı işlevde bir ön-uzlaşım olarak kullanılması, yani bu kullanımın alışkanlığa dönüşmesi için, söyleyenin X ve r arasında bir olgu-neden ilişkisi görmesi/yorumlaması gerekmektedir. İşte karşı görüş bu noktadan başlayarak geliştirilebilir. Şöyle denebilir: eğer söyleyen birey, X ve bir dinleyen bireyde gördüğü p gibi bir tepki (p:dinleyenin r gibi bir düşünce oluşturması) arasında olgu-neden ilişkisi olduğunu düşünüyorsa, bundan böyle, her r iletimi gerektiğinde X söylenimini, yalnızca böyle bir nedensel ilişki olduğunu düşündüğü için, ve bizim "anlatma" için ileri sürdüğümüz koşulları hesaba katmadan (atlayarak) kullanıyor ve bunun üzerine alışkanlık kuruyor olarak görülebilir. Bu gerçekten böyle ise, vermiş olduğumuz "anlatma" tanımı ve çözümlemesi gereksiz biçimde karmaşık ve yanlıştır.

Bu tür bir itirazdan korkmamıza iki nedenden dolayı gerek yoktur. Birinci neden şudur: gerçekten de söyleyenin, X'i, r'yi iletmede yalnızca X ve r arasında bir olgu-nedensel ilişki gördüğü için kullandığını ve iletişimsel niyet serimlemesi gibi koşulları yerine getirmediğini düşünecek olsak bile, bu, "anlatma" için verdiğimiz çözümleyici tanımı gereksiz duruma sokmaz. Böyle bir tanım en azından, X'in r'yi iletmede ilk kez kullanıldığı çekirdek iletişim olayını açıklamada gerekli olacaktır, çünkü böyle bir ortamda henüz izlenmiş bir X ve r bağlılaşımı (corre-

lation) ve dolayısıyla nedensellik ilişkisi yorumu bulunmuyor olacaktır. İkinci, ve daha önemli olan bir neden ise, X gerçekten **yalnızca** bir olgu-nedensel ilişki olduğu düşüncesi temeli üzerine kullanılıyor ve anlaşılıyorsa, bu durumda X'in meydana getirdiği r'nin "iletilmiş" bir düşünce olduğunun, ve X'in bu durumlarda yapay anlam taşıdığının söylenemeyeceğidir. Bu durumda söyleyen dinleyende r düşüncesini meydana getiriyor diyebilmemize karşın, S'nin r'yi anlattığını söyleyemeyiz. Herhangi bir düşünceyi bir başkasında oluşturmak, ve bunu bir mesajı iletmek amacıyla yapmak önemle ayırd edilmesi gereken şeylerdir; bir nedensel ilişki temeli üzerinde X'i kullanmak ise bunlardan ancak birincisini yapmaktır. Akşam toplantılarına son vermek için (iletişim niyeti imlemesiyle birlikte) kolumdaki saate bakma alışkanlığını geliştirmiş olduğumu varsayalım. Bunu, bu davranışımın bu amaçta geçmişteki başarısı, ve konuklarımın da bunu biliyor olmaları üzerine geliştirmiş olduğumu düşünelim. Veriler bunlarken, benim aynı davranışı (söylenimi) uygun bir ortamda bu kez iletişimsel niyet **imlemeden** yaptığımı düşünelim. Ortam öyle olsun ki, bir akşam toplantısının ileri saatlerinde konuklarımla birlikteyken, ben bu davranışın geçmişteki başarısına güvenerek, fakat iletişimsel niyet imlemeden saatime bakmaya başlıyor olayım: bu davranışım üzerine konuklarımın gerçekten izin isteyip kalktıklarını kabul edelim. Böyle olsa bile bu davranışın yapay anlam taşıdığını veya benim bu davranışımla herhangi bir şey anlattığımı söylemek güçtür: herhalde amacım onları açıkça kovmak, onlardan gitmelerini "dilemek" veya onlara bunu "emretmek" değildi. Yaptığımda açık bir kovma, bir şey dileme veya bir şey emretme olarak adlandırabileceğimiz bir yön bulunmuyordu. Evimden ayrılmalarını istediğim düşüncesini konuklarımda, bunu onlara **iletiyor** veya **anlatıyor** durumuna düşmeden uyandırdım.

Dikkat edilmesi gereken bir nokta, saatime bakma davranışının bir tam uzlaşım olmadığı, yalnızca, benim özdilimi oluşturan ön-uzlaşımlardan biri olduğudur. Bir söylenim tam-uzlaşım olmuşsa, onu kullanan söyleyen bireyin, bir iletişimde bulunmaya niyetli olduğu yükümlülüğünü de getirir. "Bu evden gidin" gibi bir tümceyi kullanmama karşın, konuklarımı kovmak istemediğimi, veya gitmelerini istediğimi açıkça anlatmamış, iletmemiş olduğumu savunamam. Dolayısıyla, ön uzlaşım durumuna dönüşmüş söylenimlerin iletişimde söyleyence bir şeyler "anlatmak" için kullanılabilmeleri bunların yanısıra iletişimsel niyetin de belli ediliyor olmasına bağlıdır. Ön-uzlaşım kullanılsa bile bu söylenimin uyandırdığı düşüncenin "yapay anlam" olarak değerlendirilebilmesi, söylenimin yanısıra bulunacak bir iletişimsel niyet imlemesinin varlığına bağlıdır. Bu koşul, tam-uzlaşımlar söz konusu olduğunda kalkmaktadır.

Son olarak yinelemek istersek, incelediğimiz eleştirinin bizi ilginç bir ayrımın ortaya çıkarılmasına götürdüğünü söyleyebiliriz. Bu kez de dinleyen açısından açıklayacağımız ayrım, bir kişiyi (söyleyeni) bir şey yapıyor, veya bir şey düşünüyor olarak yorumlamakla, bu düşündüğü veya yaptığını dinleyene iletmek

istediği bir mesaj olarak yorumlamak arasındadır. Tam-uzlaşımsal söylenimler (örneğin, tümceler) bunu kendiliğinden yerine getirirken, uzlaşım dışı ve ön uzlaşım söylenimleri bu yorumu iletişim niyetinin belirtilmesiyle sağlarlar.

36

Otuzdördüncü bölümü kaparken, tam-uzlaşım kavramını açıklayabilmek için, fazla-ussalcı özellikler göstermeyen bir ussal temelin, yani "düzenliliğe uyma"nın üzerinde temellendirileceği bir düşüncenin gereğinden söz ettik. Bunun ön-uzlaşımlardan tam-uzlaşımlara geçişi açıklayacağını, ve dil öncesi düşünsel yetilerle kullanılabilecek türden olması gerektiğini de bildirdik. Grice'ın bu konuda verdiği açıklamalar bütünüyle niceliksel değişimleri içeren açıklamalardır. Yaptığı, yukarıda ele aldığımız, bir bireyin iletişimsel davranış alışkanlığını (özdil-ön uzlaşım), topluluğun öbür bireylerine yaymaktır. Öyle ki, aynı alışkanlık toplumun öbür bireylerince de kazanılmış olacaktır. "T gibi bir topluluğun bazı (veya birçok) üyeleri herhangi bir D (dinleyen) için, D'nin, kendilerinin r düşündüklerini düşünmesini istediklerinde, iletişimsel davranış dağarcıklarından X gibi bir söylenim kullanıyorlarsa, ve X'in kullanılışının yeğlenmesi bu bireylerin, öbür bireylerden de bazılarının aynı X'i dağarcıklarında bulundurdukları varsayımına bağlı ise, X'in T topluluğunda r anlamında olduğu söylenebilir."[97] Grice öyle bir durumdan söz ediyor ki, bir kişinin özdili, topluluğun diğer üyelerine genelleşmiştir. Öyle ise bu tanım, tam uzlaşım açıklaması vermekten çok, topluluğa **bir bireyin** ön-uzlaşımlarını yaymaktadır. Gerçekte beklenen, böyle bir yaymadan çok, bir ön-uzlaşımın tam-uzlaşıma dönüşümünün anlatımıdır. Bu dönüşümün, geçişin, açıklaması olarak açıkça yetersiz olan bu tanım üzerine şunun bildirilmesi gerektir: bütün eksikliğine karşın, söz ettiği durum, yani bir bireyin ön-uzlaşımının (X) öbür bireylere genelleşmiş, yayılmış olduğu durum, X'in tam-uzlaşıma dönüşmüş olduğunu içeren bir durumdur. Bunun böyle oluşunun nedeni, bir başkasının iletişimsel davranışının kabul edilmesi ve benimsenmesinin verilen tanım açısından bir önkoşul olması, ve bu önkoşulun içinde aradığımız değişimin bulunuyor olmasıdır.

O halde şu ilkeyi önerebiliriz: S'nin X gibi düzenli bir iletişim davranışı olsun. X'in S'nin özdilinin ön-uzlaşımlarından veya, S'nin tam-uzlaşımsal dilinin D tarafından henüz bilinmeyen tümcelerinden olması bir şey değiştirmeyecektir. Bu X'in S ve D arasında bir tam uzlaşım haline dönüşmesi için, D'nin X'i yalnızca kabul edip tanıması yetmeyecek, buna ek olarak, D'nin de aynı davranışı aynı amaçla (r iletmek) kullanmaya başlaması gerekecektir. Başka bir deyişle, tam anlamında bir uzlaşım,

---

[97] Grice, H.P., bkz. not (83), s. 62.

bir bireyin bir diğerinin düzenli iletişimsel davranışını kabul edip kendi de kullanmasıyla ortaya çıkar.

Bunun açıklanması gerekir. Neden bir bireyin özdilinin ön-uzlaşımları bir başka birey tarafından kabul edilip kullanılınca tam-uzlaşıma dönüşsünler? Kabaca, bunun yanıtı, böyle bir durum meydana geldiğinde, tarafların bağlam (durum) içinde karşılaştıkları ipuçlarının, eğer bu bireyler bir dile sahip olsalardı, X'in r'yi ilettiği "ortak bilgi"sini oluşturmalarına yeterli olmuş olacağıdır.

Şimdi bunu daha ayrıntılı olarak görelim. Önce S'yi ele alılım: D'yi (geçmişte kendi özdilinin parçası olarak kullandığı) X'i şimdi kullanıyor olarak gördükten sonra, S'nin X'i kullanışının temeli bir değişime uğrayacaktır. Geçmişte S, X'i eskiden D'de r'yi oluşturmada başarılı olmuş olduğu için kullanırken, şimdi D'nin de etkin olarak X'i kullandığını görerek, D'nin, kendi ve S arasında X'in r'yi ilettiği bilincine sahip olduğunun farkına varcaktır. Buna göre, X bir ikinci birey tarafından düzenli ve tutarlı olarak kullanılmaya başlanınca, tarafların, bir diğerinin X'in r'yi iletmede kullanıldığını bildiğini anlamaları sağlanmaktadır. Böylece, S, bir olgusal-neden temeli ötesinde, D'nin tutumunu değerlendirerek, X'i kullanışı için bir "ussal-temel" geliştirecektir. O andan başlayarak, S, X'i D'ye karşı yalnızca geçmişte başarılı olmuş olduğu için değil, bundan öte, D'nin X'in r ilettiğini bildiğini anladığı için kullanacaktır.

Henüz D'nin neden S'nin özdilinin bir ön-uzlaşımını alıp kullanmaya başladığını görüşmedik. Önceden bildirdiğimiz gibi, daha kendi de kullanmaya başlamadan, D, S'nin r iletmede X'i kullanma alışkanlığı olduğunun farkındadır. Bu bilinç, kendi içinde, D için, eğer X'i kullanırsa S'de r düşüncesini uyandırabileceği kanısına varmayı sağlar nitelikte midir? Bu kanı D için bir ussal-neden oluşturur mu? Başka bir deyişle, "r'yi iletmek istediğinde X'i kullanmak S'nin alışkanlığıdır" önermesinden, geçerli olarak, "S için, X r'yi iletir (r anlamındadır)" önermesini çıkarsayabilir mi? Buna olumlu yanıt vermenin çekici yönleri bulunmaktadır. Her seferinde, D'nin bildiğine güvenerek X ile r'yi iletmiş olan S'ye şimdi "kendi oyununu oynayarak", X davranışı ile D'nin r'yi iletebileceğini düşünmesi akla uygundur. Bunun akla uygunluğuna karşın daha önemli bir soru yanıt beklemektedir: acaba aynı uslamlama D'nin böyle bir durumda S'ye r'yi iletebilecek bir başka X_1 söylenimini değil de X'i yeğ tutmasına yeterli temel sağlayabilir mi? D'nin, karşısındaki S için X'in r'yi ilettiğini bilmesi yanısıra, r'yi S'ye iletmede kendine has, bir başka X_1 davranışı kullanmayı seçebileceğini düşünemez miyiz? Öyle ki, S X'i kullanır, ön-uzlaşımlaştırırken, D de X_1'i kullanıp ön-uzlaşımlaştırsın. Çift anlamlılık veya kaypaklık gibi niteliklerin bunu gerektirmeleri gibi az rastlanan etmenler dışında, D'nin böyle bir yolu seçmesi olası değildir. D açısından, X_1 yerine, S'ye r iletmede X'i kullanmak çok daha ussal (rasyonel) bir davranış olacaktır. X'te, X_1'de olmayan yarar (avantaj) X'in S için r anlamına geldiği, r'yi ilettiğidir. X, S'nin r'yi iletmede kendi öz düzenli davranışıdır.

Bundan başka, D'nin S'nin X'i kullanışının D'nin bunu tanımış olmasına bağlı olduğunu anlaması da, D'nin S'ye r'yi iletirken X'ten başka bir söylenim kullanmama eğilimini perçinleyecektir. Böylece, S'ye r iletirken X'i kullanan D'nin bu kullanışına ussal-neden olarak şu bilinç gösterilebilir:

a) r iletirken X'i kullanmak S'nin alışkanlığı olmuştur; öyle ise S için X, r anlamındadır (r'yi iletir), ve,

b) S'nin A'ya yönelik davranışı, A'nın doğru yorumuna bağlıdır.

37

Bir bireyin ön-uzlaşımsal söyleniminden başlayarak, bunun bir ikinci birey tarafından kullanılmasının hangi koşullara bağlı olduğunu araştırdık. Betimlemelerimiz öyle bir duruma erişti ki, şimdiki aşamada iki birey aynı X söylenimini birbirlerine aynı r düşüncesini iletmede kullanıyorlar. Başlangıçta X'i bu amaçla kullanmalarının ussal-nedeni değişik olabilmesine karşılık, şu an için en büyük önemi taşıyan nokta, X'i şimdi karşılıklı olarak aynı r düşüncesini aktarmada kullandıklarıdır. Belirttiğimiz gibi, bu durumda, eğer S ve D dil biliyor olsalardı (aynı dil olması da zorunlu değil) onların X söylenimi, ve onun r iletme işlevi üzerine "ortak bilgi" denilen karmaşık düşünce sistemini oluşturmalarına yeterli temel ve koşullar sağlanmış olurdu. Başka bir deyişle, dil bilen bireyler için, bu durum, "ortak bilgi"nin kurulmasına yeterlidir. Başta X'i kullanmaya başlayışlarının koşulları ne olursa olsun, şu anda X'in kullanılış nedeni, öbür bireyin X'in hangi işlevi gördüğünü bilmesi ussal temeli olmaktadır. Ussal-nedenin şu olduğunu önerebiliriz: "Her bir birey, (a) diğerini r iletmede düzenli olarak X'i (bir iletişimsel niyet imlemesiyle) kullanırken görmüştür, ve (b) kendi de X'i düzerli olarak r'yi iletmede (iletişimsel niyet imlemesiyle birlikte) kullanmıştır."

Buna göre, şöyle bir "uzlaşım bilinci" tanımlaması ileri sürebiliriz. "Her bir birey şunun bilincindedir: (i) öbür birey için X, r'yi iletir (r anlamındadır), ve (ii) kendisi, kendi için de X'in r'yi ilettiğini (X'in r anlamında olduğunu) açıkça (herkesin görebileceği biçimde) göstermiştir."

Bu yukarıda tanımlanan biçimde uzlaşım bilincine sahip olan iki kişinin, eğer bir dil konuşabiliyorlarsa (veya iki ayrı dil), bu bilinçlerini, Lewis'in önerdiği türden, X'in r ilettiği "ortak bilgi"sine dönüştürebilmeleri, basit bir usavurmadan başka bir şey gerektirmeyecektir. Buna karşılık, "uzlaşım bilinci"nin, kendi içinde, bir ussal temel olarak yeterli olduğunu önerebiliriz. Bu, yinelemek gerekirse, X söyleniminin r'yi iletmede düzenli olarak kullanılması ve bu işlevde kendi dışındaki söylenimlere yeğ tutulmasına ussal-neden olan bir temeldir. Dolayısıyla, "X'in r ilettiği ortak bilgisi" kavramını bundan böyle, aynı oranda açıklayıcı, fakat aynı

güçlükleri içermeyen "uzlaşım bilinci" kavramı ile değiştirebiliriz. Tam-uzlaşım tanımı ise şöyle türetilebilir.

"Eğer S ve D gibi bireyler aralarında r düşüncesini iletmek için X söylenimini, (i) öbürü için, r'yi ilettiği, ve (ii) kendi için de r ilettiğini açıkça göstermiş olduğu, ussal temeli üzerine kullanıyorlarsa, bu X, S ve D arasında tam uzlaşımdır."

Yukarıda belirttiğimiz gibi uzlaşım bilinci kavramı "ortak bilgi" kavramının da temelinde bulunmaktadır; ancak buna karşılık, düşüncede bulundurulabilmesi (düşünülebilmesi) çok daha kolaydır. Dil-öncesi bir çocuğun bunu düşüne-bileceğini bir güçlükle karşılaşmadan önerebiliriz.

X söylenimini bir uzlaşım bilinci üzerine kullanıyorlarsa, tarafların iletişimsel niyetlerini imlemelerine gerek kalmayacaktır; çünkü bu bilinç üzerine, bireylerin her biri bir diğerinin X'i yalnızca ve tutarlı olarak iletişim amacıyla kullandığının farkında olacaktır. Bildirmiş olduğumuz gibi bu özellik, ön-uzlaşımlarla bir karşıtlık doğurmaktadır. Ön-uzlaşımlar iletişim niyetinin imlenmesini gerektirirler. Verdiğimiz örneğe geri döner, ve şimdi D'nin de aynı davranışı S'ye karşı kullanmaya başlamış olduğunu, ve dolayısıyla S ve D arasında bir uzlaşım bilinci doğduğunu düşünürsek, artık S'nin saatine bakması, ister istemez, D'nin açıkça evden gitmesini istemesi veya emretmesi anlamına gelecektir, ve bu bir iletişim niyeti sergilenmesine gerek olmadan açıkça bu anlamı taşıyacaktır. Bu durumda artık S için, aynı davranışı kullanarak, açıkça bir şey iletmiş veya istemiş olmadan, D'nin gitmesi gerektiği düşüncesini D'de uyandırma olanağı kalmamıştır.

Ön-uzlaşımlardan tam-uzlaşımlara geçişi, basit bir olgu-neden ilişkisi yorumundan uzlaşım bilincine doğru, ussal temel birikim ve zenginleşmesini içeren bir gelişim olarak görmelidir. Burada ansızın meydana gelen atlamalar önerme durumunda değiliz.

Daha önce, deneysel ruhbilimde saptanmış olan ve bakıcıların (ana, baba vb.), çocuğun kendi söylenimleriyle ne iletmek istediğini, veya bu söylenimlerin yorumunu, ana dilde tutarlı ve sürekli olarak yeniden söyledikleri bulgusunu bildirmiştik. Bu tutum ve davranış çocuğun kendi özdilini geliştirmesinden sonra da sürmekte, ve açıkça bu özdilden ana dile, tek sözcükler kullanarak iletişim yapmaya geçişine yardımcı olmaktadır. Genellikle, bakıcılar, çocuğun özdil söylenimlerini öykünme yolunu tutmamakta, bunu yapsalar bile, ana dildeki yorumuyla birlikte söyleme eğilimini göstermektedirler. Bununla ilgili olarak Ninio ve Bruner[98] şöyle

---

[98] Ninio, A., and Bruner, J., bkz. not (91).

diyorlar: "Olguya daha geniş bir bakış açısından yaklaşarak, anneyi, çocuğunu kullandığı imlemeler yerine sözcükler veya bu sözcüklere yaklaşımlar kullanmaya zorluyor olarak görebiliriz." Birçok ana-baba, çocuğun söyleyip durduğu söylenimleri çocukla anlaşmada kendilerinin de kullanmalarının, çocuğun ana dili öğrenmesini geciktireceği inancındadırlar. Bu inançta gerçeğe yakınlık olduğu söylenebilir: çünkü, çocuğun kullandığı özdil söylenimlerini ona karşı aynı iletişimsel amaçla kullanarak bu söylenimleri tam-uzlaşım durumuna dönüştürme tehlikesi vardır. Çocuğun ana dili öğrenmesi ise, bu ön-uzlaşımları tam uzlaşımlaştırmadan, ana dil sözcüklerini kabul etmesi, onları tam-uzlaşım olarak kullanmasına bağlıdır.

Uzlaşım dışı yapay iletişimi öğrenmiş çocukları toplumdan ayırıp, beraber oldukları bir ortamda yeterli bir süre dışdünya ile ilişkilerini kesebilseydik, büyük olasılıkla kendilerine has tam-uzlaşımsal bir iletişim dizgesi (sistemi) ürettiklerini gözlemleyebilirdik. İki birey arasında oluşturulan tam-uzlaşımlar bu tür ikilemlerle zincirleme olarak topluluğun geri kalan kesimlerine yayılacaktır.

Uzlaşım konusunda son bir soru soralım: neden bir özdil gereklidir? Çocuk, bu aşamayı atlayarak neden baştan ana dilin sözcüklerini öğrenip uzlaşımı benimsemez? Yanıt olarak, "düzenli iletişim davranışı" kavramını geliştirebilmesi, bu tür davranışın iletişime kazandırdığı kolaylığı kavrayabilmesi, ve daha önemli olarak "uzlaşım bilinci" gibi bir düşünceyi zihinde kurabilmesi, çocuğun bütün bunları içinden türetebileceği bir ön-uzlaşımsal özdil geliştirmiş olmasına bağlıdır, denebilir.

Bitiriş

39

1690'da yayınladığı 'İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme' adlı eserinde (Bk. III, Ch I, para. 1) Locke insan iletişiminin var oluş nedenini şöyle belirliyor: "Düşünce, insanın kendine olduğu kadar başkalarına da zevk ve yarar sağlayabilecek çeşitliliğe sahip olmasına karşılık, kendi kendini açığa vuramaz. İnsanın içinde saklı ve başkalarınca gözlemlenemez olma özelliğini gösterir. Toplumun sağlayabileceği yarar ve rahatlıkları düşüncelerin iletişimi olmadan elde edemeyeceklerinden, insanların, bir araya gelerek düşünceleri meydana getiren görünmez kavramları başkalarına aracılıklarıyla bildirebilecekleri herkesce gözlemlenebilir anlamlı simgeler bulmaları zorunluydu". Bu kitapta, insanların bunu **nasıl** yapabildikleri betimlenmeye çalışıldı. Sonuç olarak, ana hatları Locke ile anlaşmamıza karşın, bir dili kurmanın gereksinimler karşısında bir araya gelip iletişimi sağlayacak bir araç üzerinde ortak bir anlaşmaya varmak olamayacağını önermiş oluyoruz. Durumun Locke'un düşündüğü gibi bir anlaşmayı içerebilmesi için anlaşan bireylerin (anlaşabilmek için) **önden,** bir ortak iletişim aracına (yani bir dile) sahip olmaları gerekirdi. Bu ise, hemen görülebileceği gibi döngüsel bir açıklama olmaktadır. İnsanların içinde, başkalarından saklı duran düşünceleri aktarabilmek onları herkesçe gözlemlenebilir fiziksel söylenimlere 'paketleyerek' sunmakla olacaktır. Bu paketleme ve paketin açılması, burada gördüğümüz gibi, kişilerin bazı kararlar sonucu birtakım anlaşmalar yapmalarıyla değil, uzun bir evrim sonucu, doğal ve istemsel ögelerin bir arada yoğrularak uygun dengeler sağlamalarıyla mümkün olabiliyor. Bu olanağın **nasıl** ortaya çıkabildiğini çekirdek iletişim olayını betimleyerek açıklamaya çalıştık. Betimlememiz, iletişime katılan bireylerin rol ve işlevlerinin aktarılan mesajın doğasının daha derinine tanınmasını içerdi. Çözümlememizi, iletişimin dilselleşme yönünde kazandığı uzlaşım boyutunu da açıklayarak genelleştirmeyi amaçladık.

Çekirdek iletişim olayının genel çözümlemesini tamamlamış bulunuyoruz. Böylece bu kitabın da sonu getirilmiş oluyor. Ancak, bu, incelemiş olduğumuz alanın bütün yönlerinin kapsandığı anlamında söylenmemiştir. Yapılmış olan, eğer başarılıysa, sadece temeli aydınlatmıştır. Bu temelden türeyen daha karmaşık olgular ve yönlerin açıklanması için çalışmanın sürdürülmesi gerekecektir. İletişim konusunun doyum sağlayacak bir biçimde kapsanabilmesi için bu kitaptan sonra gelecek çalışmaları iki yönde yoğunlaştırabiliriz. Birincisi, tam uzlaşımlaşmış söylenim

kavramından tümce kavramının türetilmesi, ve nasıl olup ta söylenimlerin böylece sözcük ve takı gibi ögelere ayrılıp, sonra aynı ögeler başka biçimlerde toplanarak yeni tümceler meydana getirilebildiği sorununun uygun bir açıklamasının sağlanması yönüdür. Bu çalışma, dili bir dizge (sistem) olarak ele alıp tümce, sözcük ve yapı (gramer) arasındaki ilişkiyi aydınlatacaktır. Bu kitapta, bu amaçla geliştirilecek bir kuramın ana çizgileri kabaca belirtilmiştir. Böyle bir kuramla insan iletişiminin tam bir açıklaması, çözümlemesi sağlanmış olacaktır.

Bu kitabı izleyerek sürdürülebilecek bir ikinci araştırma yönü ise, anlam veya anlamlılık kavramının bir çözümlemesinin sağlanması olarak belirebilir. Felsefe sorunu olarak bu temel bir öneme sahiptir. Burada izlediğimiz görüşe göre anlam ve anlamlılık iletişimde doğar. Oysa bunu söylemek, anlamın ne olduğunu söylemekten çok gerilerdedir. Anlamın iletişimde nasıl ortaya çıktığını, bir söylenimin "anlamlı" olduğunu söylemenin ne demek olduğunu açıklamak gerekir.

Bu iki ana felsefi araştırma yönüne bir temel sağlaması yanısıra, tamamlanmış olan çalışmanın iç bütünlüğü ve kapsamış olduğu konunun önemi vurgulanmalıdır. Bu çözümleme ile hayvan iletişiminden tam uzlaşımsal iletişime, sürekliliği sağlayan ve evrimsel gelişimi de açıklayan bir model sağlanmış olmaktaır. Aynı model, hayvan ve insan iletişimi arasındaki ayrımı da aydınlatmaktadır. İnsanların başka türlerden farklı olarak ürettikleri anlamlılık, iletişim istemi olduğu düşünülerek yorumlanan bir anlamlılıktır.

FELSEFE KAYNAKLARI

Austin, J., **How to do Things with Words,** Oxford U.P., 1962.

Bennett, J., **Linguistic Behavior,** London: Cambridge U.P. 1976.

Chomsky, N., **Reflections on Language,** London: Temple Smith, 1979.

Danto, A., "Basic Actions", White. A.R. (ed.) **The Philosophy of Action,** Oxford U.P.

Davidson, D., "Thought and Talk", Guttenplan, S. (ed.) **Mind and Language,** Oxford U.P. 1975.

Dummett, M., **Frege: The Philosophy of Language,** London: Duckworth, 1973.

Gandhi. R., **Presuppositions of Human Communication,** Delhi: Oxford U.P., 1974.

Geach, P., **Mental Acts,** London: Routledge, 1957.

Grice, H.P., 'Meaning', Strawson, P.F., (ed.), **Philosophical Logic,** Oxford U.P. 1967.

Grice, H.P., 'Utterer's Meaning and Intentions', **The Philosophical Review,** 78, 1969.

Grice, H.P., 'Utterer's Meaning, Sentence Meaning and Word Meaning' Searle J., (ed.), **The Philosophy of Language,** Oxford U.P.

Grice, H.P. 'Intentions and Uncertainty', Annual Philosophy Lecture of the British Academy, Oxford U.P., 1971.

Harman, G., 'Three Levels of Meaning', Steinberg and Jacobovits, (eds.), **Semantics,** Cambridge U.P., 1968.

Harman, G., **Thought,** Princeton U.P., 1973.

Lewis, D., **Convention,** Harvard, 1969.

Meiland, J., **The Nature of Intention,** London: Methuen, 1971.

Quine, W.V.O., 'Truth by Convention', **Ways of Paradox,** New York: Random House, 1939.

Quinton, A.M., **The Nature of Things,** London: Routledge, 1973.

Ryle, G., **The Concept of Mind,** Penguin, 1949.

Ryle, G., "A Puzzling Element in the Notion of Thinking", **Proceedings of the British Academy,** 44, 1958.

Schiffer, S.. **Meaning,** Oxford U.P., 1972.

Searle, J., **Speech Acts,** Cambridge U.P., 1969.

Sibley, F.N., "Ryle and Thinking", Wood, O., ve Pitcher, G., (eds.), **Ryle,** Macmillan, 1970.

Stampe, D., 'Towards a Grammer of Meaning', **The Phil. Review,** 1969.

Strawson, P.F., 'Meaning and Truth', **Logico—Linguistic Papers,** London: Methuen, 1972.

Strawson, P.F., **Freedom and Resentment,** London: Methuen, 1973.

Wittgenstein, L., **Philosophical Grammar,** Oxford: Blackwell, 1975.

Wittgenstein, L., **Philosophical Investigations,** Oxford: Blackwell, 1953.

Ziff, P., 'On H.P.Grice's Accont of Meaning', **Analysis,** 28, 1967.

180 — TL.